

รายงานการวิจัย

ความเชื่อและแรงศรัทธาที่สัมพันธ์ในวิถีชีวิตและการดำรงอยู่ของประเพณีขึ้นถ้ำสักการะทวดเขา
วังชิง ชุมชนโคกม่วง อำเภอกลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา เพื่อการพัฒนาไปสู่การท่องเที่ยวทาง
วัฒนธรรมของชุมชน

Beliefs and Faiths that Relate to the Way of Life and the Existence of the
Tradition in the Cave Worshipping to the Great Grandfather at Khao Wang Ching,
Khok Muang Community, Khlong Hoi Khong District, Songkhla Province for
Community Cultural Tourism Development.

นำเสนอโดย

อาจารย์ ดร.จิรวิชญ์ พรณรัตน์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์จิรภัทร ภูขวัญทอง

ว่าที่ร้อยตรีทรงภพ เพชรอาวุธ

คณะศิลปศาสตร์

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลศรีวิชัย

ได้รับสนับสนุนทุนวิจัยจากมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลศรีวิชัย

งบประมาณเงินรายได้ ประจำปี พ.ศ. 2564

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทที่ 1	1
บทที่ 2	5
บทที่ 3	66
บทที่ 4	67
บทที่ 5	76
บรรณานุกรม	78

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย

ภาคใต้ของประเทศไทย มีการดำเนินกิจกรรมทางวัฒนธรรมดั้งเดิมและวัฒนธรรมทางพุทธศาสนา วัฒนธรรมเหล่านี้ส่งผลให้เกิดการสร้างสรรคพฤติกรรมทางสังคมและเกิดแนวทางปฏิบัติตนของคนในสังคมให้เกิดความสามัคคี ในอดีตสังคมภาคใต้คนในชุมชนส่วนใหญ่อยู่ในภาคเกษตรกรรม ความสามัคคีจึงเป็นสิ่งสำคัญในการอาศัยอยู่ร่วมกันทั้งช่วยเหลือการทำงานภาคเกษตรหรือคอยปกป้องคุ้มกันภัยจากภายนอกและป้องกันความแตกแยกในสังคมและมีการสร้างสรรค์วัฒนธรรมที่เป็นความเชื่อและความศรัทธาที่มีคนและสังคมให้เห็นเป็นแรงขับเคลื่อนทางสังคมเกิดการพัฒนากายภาพและภายในจิตใจของคน ความเชื่อเป็นปรากฏการณ์ทางจิตใจของมนุษย์ที่เกิดจากการสนองความอยากรู้อยากเห็นจัดเป็นสัญชาตญาณดั้งเดิม เริ่มต้นตั้งแต่มนุษย์เกิดมาเป็นทารกและมีพัฒนาการกลายมาเป็นความใคร่รู้ในวัยเด็กจนเจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่ ในวัยเด็กมนุษย์แสวงหาความรู้ความเชื่อจากประสบการณ์ด้วยการสัมผัส เช่นการใช้นิ้วมือลองแตะสิ่งของที่สงสัย การใช้ลิ้นเลียชิม หรืออมเพื่อการรับรู้รสชาติ ทารกทั่วไปจะให้ความสนใจกับสิ่งแปลกใหม่ เด็กจะตั้งคำถามเพื่อหาคำตอบจากปัญหาง่ายๆที่อยู่รอบๆตัว เมื่อพัฒนาการของเด็กเจริญขึ้นตามวัย มนุษย์จะแสวงหาความเชื่อทางประสบการณ์ด้วยสัมผัสอื่นๆ เพื่อนำมาเป็นข้อมูลในการใช้ความคิดโดยทั่วไปมนุษย์มีความเชื่ออยู่สามแบบ คือความเชื่อที่หนึ่งคือ ความเชื่อที่เกิดจากการยอมรับว่าสิ่งหนึ่งมีอยู่หรือเป็นอยู่จริง(Belief)โดยอาศัยพยานหลักฐานข้อมูลสนับสนุน เป็นความเชื่อที่อาศัยเหตุผล ความเชื่อที่สองความเชื่อที่เกิดจากองค์ความรู้(Knowledge) เป็นความเชื่อโดยอาศัยการมีพยานหลักฐานที่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยประสาทสัมผัสเป็นความเชื่อที่เกิดจากการยอมรับในสิ่งใดสิ่งหนึ่งว่ามีอยู่จริง (Objective)สามารถพิสูจน์ได้ด้วยประสบการณ์เป็นองค์ความรู้สากลที่มีการยอมรับว่าเป็นความจริง คือความรู้ในทางวิทยาศาสตร์ ความเชื่อที่สามแบบศรัทธาปาสาทะ(Faith) เช่น ความเชื่อความศรัทธาในศาสนาในลัทธิความเชื่อในพระเจ้า ในสิ่งศักดิ์ หรือความศรัทธาในตัวบุคคล ในองค์ศาสตพยากรณ์ ในตัวเจ้าลัทธิ ในวีรบุรุษในนักการเมืองนักการปกครองที่เขารู้สึกชื่นชอบบางครั้งเป็นความเชื่อที่ไม่สามารถหาคำตอบอย่างเป็นเหตุเป็นผลมาอ้างอิงได้ เป็นความเชื่อความศรัทธาเพราะว่าอยากจะเชื่อ เป็นความเชื่อที่เกิดจากอารมณ์แบบอัตวิสัย (Subjective) ที่เกิดจากความจงรักภักดี ความไว้นือเชื่อใจหรือเกิดจากความหลงใหลมั่นใจด้วยความกระตือรือร้นเพราะอยากเชื่อ (Credulity) ความเชื่อที่เกิดจากศรัทธาปาสาทะเช่นนี้ถือว่าเป็นสภาพของจิตที่ไม่ต้องการใช้เหตุผล กระนั้นความเชื่อถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นมาสามารถกำหนดนิยามความหมายให้กับชีวิตและสิ่งต่างๆที่อยู่รอบตัวมนุษย์ลักษณะรูปแบบนิยามความหมายของชีวิตที่มนุษย์กำหนดขึ้นมา อาทิเช่น ในรูปของความเชื่อทางศาสนา พิธีกรรม เทพปกรณัม จักรวาลวิทยา ฯลฯ เมื่อมนุษย์กำหนดนิยามความหมายของความเชื่อแล้วจึงเป็นพื้นฐานของกระบวนการกำหนดความหมายของแนวคิดพื้นฐานที่มีความแตกต่างกันไปตามสภาพ

ความเป็นมาและบริบทสิ่งแวดล้อมในสังคมนั้นๆ(ยศ สันตสมบัติ,2548:11-12)และความเชื่อสามารถสะท้อนความจริงที่แฝงเร้นในกิจกรรมต่างๆในสังคมประเพณีจึงเป็นกิจกรรมทางความเชื่อที่สืบทอดต่อกันมาจากอดีตจนปัจจุบัน ประเพณีสามารถจำแนกได้เป็นสองส่วนสำคัญคือประเพณีที่เกิดจากความเชื่อทางศาสนาและประเพณีที่เกิดจากความเชื่อในท้องถิ่นและประเพณีก็เป็นกิจกรรมหนึ่งที่คอยขับเคลื่อนทางสังคมและมีบทบาทในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของคนในสังคมนั้นๆ(Pajino,1952)

ประเพณีขึ้นถ้ำสักการะทวดเขาวังชิง ชุมชนโคกม่วง อำเภอลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา ตามความเชื่อของคนโบราณในท้องถิ่นคลองหอยโข่งและตำบลโคกม่วง อ.คลองหอยโข่ง จ.สงขลา ยาวนานนับ 100 ปี เชื่อว่าทวดเขาวังชิง เป็นทวดที่ศักดิ์สิทธิ์ประชาชนที่เป็นคนดีมีคุณธรรม จริยธรรม ประพฤติตนในทางที่ดีที่บนบานสานกล่าวขอสิ่งใดมักจะได้ตามประสงค์ เมื่อถึงวันดับ เดือน 5 ประชาชนที่บนบานสานกล่าวจะเดินเท้าขึ้นไปแก้บนที่บนถ้ำเขาวังชิง โดยนำสิ่งที่ตนเองบนบานไว้ขึ้นไปสักการะ เช่น หมู ไก่ ผลไม้ ข้าวหลาม ข้าวหลามทำจากข้าวเหนียวที่กรอกข้าวเหนียว ใส่กะทิ กรอกในกระบอกไม้ไผ่ปิดฝาด้วยจุ๊กไม้สาकुแล้วตั้งใกล้กับกองไฟที่มีความร้อนทำให้ข้าวเหนียวมีเนื้อนุ่มสามารถรับประทานได้มีรสชาติอร่อยได้กลิ่นไม้ไผ่นุ่มไปทำบุญถวายพระและบูชาทวดเขาวังชิง และแจกจ่ายให้ญาติ พี่น้องรับประทานกัน

ในการศึกษาในครั้งนี้มุ่งศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับทวดเขาวังชิงและเรื่องราวประเพณีขึ้นถ้ำสักการะทวดเขาวังชิง ชุมชนโคกม่วง อำเภอลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลาและต้องการฟื้นฟูอนุรักษ์ไม่ให้สูญหายไปจากสังคม ทั้งในเรื่องของความเชื่อและความศรัทธาที่มีต่อทวดเขาวังชิงที่มีอิทธิพลทางด้านจิตใจและคุณธรรมของคนในชุมชนก่อให้เกิดแบบแผนพฤติกรรมนั้นคือประเพณีที่ดำรงและความสามัคคีของคนในชุมชนและศึกษาการดำรงอยู่ของประเพณีขึ้นถ้ำเขาวังชิงจากอดีตจนถึงปัจจุบันและวิเคราะห์แนวทางสู่การพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมของชุมชนโคกม่วง อำเภอลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลาเพื่อก่อให้เกิดข้อมูลเชิงนโยบายที่มาจากการความต้องการของคนในชุมชนและเป็นการสร้างข้อมูลการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมให้เป็นที่รู้จักอีกแหล่งท่องเที่ยวหนึ่งของจังหวัดสงขลาและสามารถพัฒนาไปสู่การพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวในกลุ่มประเทศอาเซียน

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

- 1.เพื่อศึกษาความเชื่อและแรงศรัทธาที่สัมพันธ์ในวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่มีต่อทวดเขาวังชิง
- 2.ศึกษาการดำรงอยู่ของประเพณีขึ้นถ้ำเขาวังชิงจากอดีตจนถึงปัจจุบันของชุมชนโคกม่วง อำเภอลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา
- 3.วิเคราะห์แนวทางสู่การพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมของชุมชนโคกม่วง อำเภอลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา

ขอบเขตของโครงการวิจัย

ขอบเขตเชิงเนื้อหา

การศึกษาครั้งนี้ได้กำหนดประเด็นการศึกษาในด้านความเชื่อและแรงศรัทธาที่สัมพันธ์ในวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่มีต่อทวดเขาวังชิงและศึกษาการดำรงอยู่ของประเพณีขึ้นถ้าเขาวังชิงจากอดีตจนถึงปัจจุบันของชุมชนเพื่อนำไปสู่วิเคราะห์หาแนวทางสู่การพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่ยั่งยืนของชุมชนโคกม่วง อำเภอลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา

ขอบเขตด้านพื้นที่

การศึกษาครั้งนี้ได้กำหนดพื้นที่ศึกษาแบบเฉพาะเจาะจงในเขตพื้นที่ชุมชนตำบลโคกม่วง อำเภอลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา

ขอบเขตผู้ให้ข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาได้กำหนดผู้ให้ข้อมูลแบบเฉพาะเจาะจง(Purposive Sampling)จากประชากรที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ชุมชนตำบลโคกม่วง อำเภอลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา

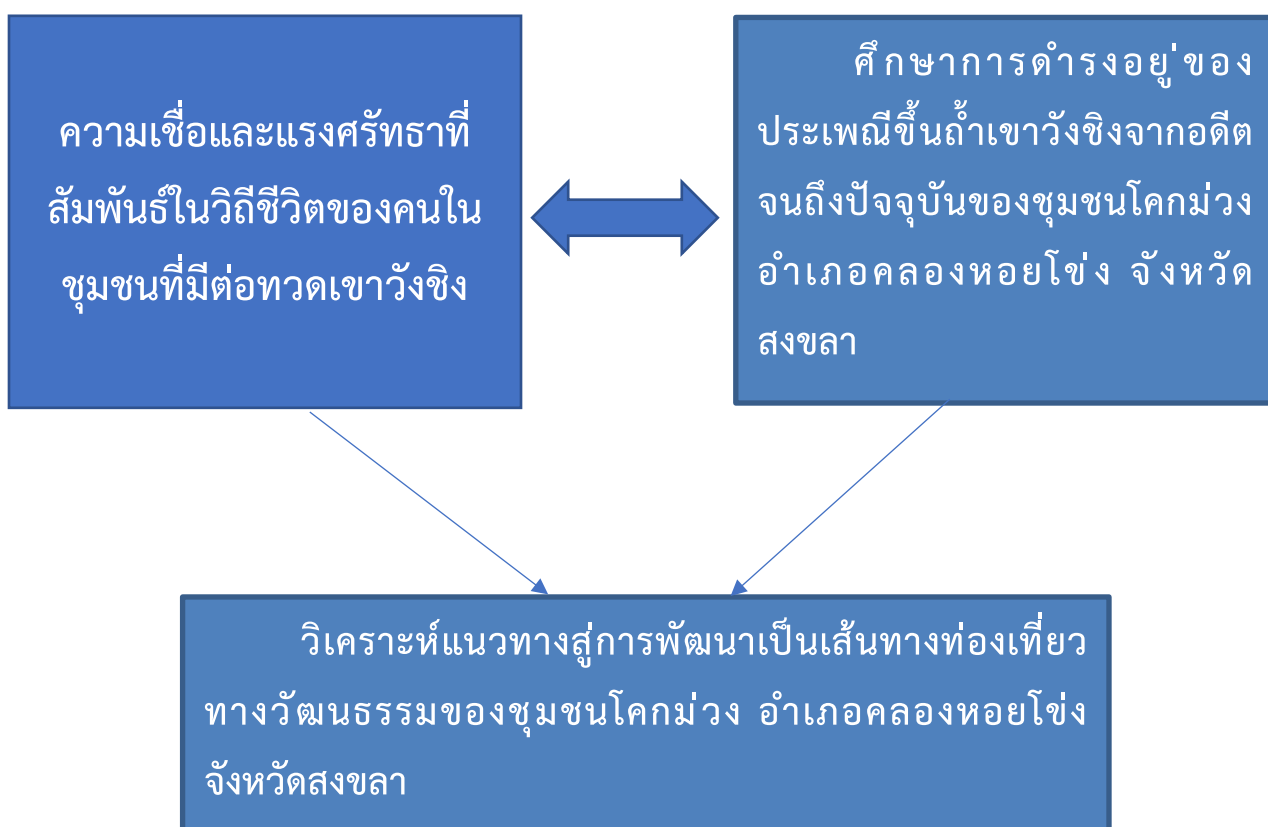
โดยได้กำหนดผู้ให้ข้อมูลหลักกลุ่มที่หนึ่งคือชาวบ้านในชุมชนที่ยังคงอนุรักษ์ประเพณีขึ้นถ้าสักการะทวดเขาวังชิงจำนวน 10 ครอบครัว

ผู้ให้ข้อมูลกลุ่มที่สองจำนวน 6 คนคือผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน องค์รปกครองส่วนท้องถิ่น วัฒนธรรมและท่องเที่ยวจังหวัดสงขลา เจ้าหน้าที่ภาครัฐที่เกี่ยวข้อง

ผู้ให้ข้อมูลกลุ่มที่สามจำนวน 4 คน คือ ผู้รู้ในชุมชน พระสงฆ์ สมณเพศอื่นๆ ปราชญ์ชาวบ้าน

ผู้ให้ข้อมูลกลุ่มที่สี่ จำนวน 5 คน คือนักวิชาการทางด้านวัฒนธรรมและนักวิชาการวัฒนธรรมภาคใต้ เช่น นักวิชาการในสถาบันอุดมศึกษาหรือหน่วยงานอื่นๆที่เกี่ยวข้อง

กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 2

การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาในครั้งนี้ได้กำหนดแนวการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องไว้ในประเด็นต่างๆดังนี้

- 1.ความหมายของวัฒนธรรมและความรู้ทั่วไปที่สัมพันธ์กับความเชื่อ
- 2.พัฒนาการของความเชื่อ ลักษณะประเภทของความเชื่อ
- 3.การท่องเที่ยวชุมชนและแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวชุมชน
- 4.งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1.ความหมายของวัฒนธรรม และความรู้ทั่วไปที่สัมพันธ์กับความเชื่อ

วัฒนธรรมในความหมายแห่งสังคมศาสตร์องค์ประกอบที่หนึ่ง วัฒนธรรมเป็นพฤติกรรมที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้พฤติกรรมของมนุษย์ส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ การเรียนรู้เป็นสิ่งที่ได้รับมาภายหลัง (acquired) การที่กำเนิดมาแล้ว กล่าวคือ มิใช่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเชิงพันธุกรรม(hereditary) ดังนั้น สภาวะของชีววิทยาจึงไม่ใช่ วัฒนธรรม เช่นการมีผิวขาวหรือผิวดำ ผมหยิก หรือผมตรง ไม่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม เพราะมีติดตัวมาแต่กำเนิด อย่างไรก็ตามในสายเลือดได้แก่การถ่ายทอดกันทางหน่วยพันธุกรรม คือ ยีนส์ (gene)พฤติกรรมที่เกิดขึ้นจากปฏิกิริยาของร่างกายโดยตรง(reflexes)ไม่จัดว่าเป็นวัฒนธรรมพฤติกรรมที่ไม่ใช่วัฒนธรรมเพราะเป็นปฏิกิริยาทางสรีระหรือทางกลไกเนื้อที่เป็นไปโดยอัตโนมัติอันเกิดขึ้นอย่างบังคับไม่ได้ ได้แก่ การกระพริบตาที่เกิดขึ้นเอง เพราะแสงเข้าตาหรือด้วยเหตุอื่น อย่างไรก็ตามควรทราบว่าพฤติกรรมต่อไปนี้อาจถือว่าเป็นวัฒนธรรมได้ทั้งสิ้นทั้งนี้ เพราะเกิดขึ้นจากการเรียนรู้ ตัวอย่างเช่น การเข้าคิวซื้อตั๋วรถไฟ การเล่าเรื่อง การกล่าวชม ฯลฯ การเรียนรู้อันเป็นบ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมนั้นอาจเกิดขึ้นได้ทั้งโดยการเรียนรู้และไม่รู้ตัว

1.การเรียนรู้โดยรู้ตัวหรือรู้ระลึก (conscious) คือรู้ว่กำลังเรียนรู้อะไรอยู่ เช่น รู้ว่กำลังขับรถยนต์ รู้ว่กำลังฝึกวิปัสสนา เป็นต้น

2.การเรียนรู้โดยไม่รู้ตัวหรือไม่รู้ระลึก (unconscious) เช่นการเอาอย่างหรือการเลียนแบบบิดามารดาหรือเพื่อนฝูง ในส่วนพฤติกรรมซึ่งเป็นวัฒนธรรมสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 แบบ คือ

พฤติกรรมชัดแจ้ง(overt behavior) ได้แก่การไปตลาด การใช้ตะเกียบหรือช้อนส้อม การขับรถม้าหรือรถยนต์ การเขียนหนังสือ

พฤติกรรมแอบแฝงหรือรู้ได้ยาก พฤติกรรมไม่ชัดหรือพฤติกรรมปิด(covert behavior) เป็นพฤติกรรมที่เห็นหรือทราบได้ค่อนข้างยาก ตัวอย่างมีต่าง ๆ กันเช่น การวางโครงการในใจ การมีความพึงพอใจดนตรี การมีข้อกังขาว่าเทพเจ้ามีจริงหรือไม่ ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การเคารพบูชาบรรพบุรุษ ฯลฯกระบวนการคิด กระบวนการแสดงความคิดเห็นการตั้งข้อสงสัย การมีศรัทธา การมีความรู้สึกรอคติ การแสดงความเคารพบูชาแล้วแต่จัดอยู่ใน “วัฒนธรรม” ตามนัยแห่งสังคมศาสตร์ได้ทั้งสิ้น

องค์ประกอบที่สอง วัฒนธรรมเป็นรูปแบบแห่งพฤติกรรมที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ (pattern of learned behavior)

รูปแบบแห่งพฤติกรรมอันจัดได้ว่าเป็นวัฒนธรรมมีความหมาย 3 ประการดังนี้

ประการที่หนึ่ง วัฒนธรรมเป็นรูปแบบของพฤติกรรมที่มีความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ที่มีต่อกัน หมายความว่า มิใช่เป็นการกระทำโดยอิสระหรือเป็นเอกเทศแยกออกจากกันการที่มีลักษณะแห่งความสัมพันธ์ต่าง ๆ นั้นจัดได้ว่าเป็นรูปแบบ

ประการที่สองวัฒนธรรมเป็นรูปแบบหรือกระสวนในความหมายว่าเป็นความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมของบุคคล ตั้งแต่สองคนขึ้นไปเมื่อมีการติดต่อกันหรือเรียกว่ามีการปะทะสังสรรค์(interactions) เช่นความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดากับบุตร สามีกับภรรยา เจ้านายกับลูกน้อง ฯลฯ

ประการที่สามวัฒนธรรมเป็น รูปแบบแห่งพฤติกรรมในความหมายว่าเป็นวิถีชีวิตหรือวิถีการดำรงชีวิตของชนชาติหนึ่ง หมู่ชนหนึ่ง คนจำนวนหนึ่ง ได้แก่ วิถีของชาติหรือรูปแบบของคนในชาติทั้งหมด วิถีชีวิตระดับชาตินี้ย่อมแตกต่างกันไปตามกาลสมัย คือไม่ใช่จะอยู่คงที่เสมอไป และวิถีชีวิตของคนชนบท(a rural's way of life) ซึ่งเป็นรูปแบบของการดำเนินชีวิตไปในทางเกษตรกรรม การอยู่ในสังคมที่ไม่มีผู้คนหนาแน่น วิถีชีวิตย่อมแตกต่างจากผู้ที่มีชีวิตอยู่ในเมืองใหญ่ๆ ซึ่งบ้านเรือนตั้งอยู่ใกล้ชิดกันมาก การคมนาคมขนส่งในเมืองใหญ่ประกอบไปด้วยถนนหนทางมากแต่ก็มีปัญหาการคับคั่งของการจราจร

ประการที่สี่ วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่สมาชิกของสังคมยอมรับไว้หรือรู้สึกว่ามีส่วนเป็นเจ้าของ

ส่วนที่เป็นวัฒนธรรมนั้นเป็นอะไรก็ได้ เช่น การเล่นปิงปอง การพูดภาษาเดียวกัน การนับถือศาสนา การยอมรับในระบอบการปกครองที่มีอยู่คำอธิบายมีดังนี้ ในเรื่องของศาสนาสังคมหนึ่งๆย่อมมีศาสนาภายในสังคมนั้นสังคมหนึ่งอาจมีหลายศาสนาได้ แต่ละคนในศาสนานั้นๆ คือศาสนาของแต่ละศาสนาย่อมถือว่าศาสนานั้นเป็นของตน คือมีความรู้สึกว่าเป็นเจ้าของ อนึ่งพึงเข้าใจว่าศาสนาในความหมายทางสังคมศาสตร์นั้นเน้นในเรื่องความเชื่อหรือการมีศรัทธาอย่างแน่นแฟ้น ดังนั้นแม้จะเป็นศาสนาประเภทที่ไม่มีการจัดองค์กรหรือโบสถ์วิหารก็อาจจัดเป็นศาสนาได้ เช่นความเชื่อในการบูชาบรรพบุรุษหรือการเคารพเทพเจ้าหรือวิญญาณที่สถิตอยู่ ณ ที่ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นบนบกในน้ำหรือแม้แต่ในอากาศ (spirits worship)ในเรื่องอุปนิสย

แม้คนไทยจะมีอุปนิสยลักษณะท่าทางไม่เหมือนกันทีเดียวแต่พอกล่าวได้ว่าคนไทยส่วนใหญ่มีอุปนิสยหรือลักษณะประจำชาติอย่างไร อุปนิสยเช่นนี้ว่าเป็นลักษณะที่สมาชิกของสังคมไทยเป็นเจ้าของจึงจัดได้ว่าเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง

องค์ประกอบที่ห้า วัฒนธรรมมีการถูกส่งต่อหรือได้รับการถ่ายทอด

ลักษณะแห่งการส่งต่อ

การส่งต่อหรือถ่ายทอดวัฒนธรรมนี้ อาจส่งต่อโดยลักษณะต่างๆกันคืออาจเป็นจรรยาทางเดียวกันหรือสองทางก็ได้ โดยกล่าวได้เป็น 4 ประเภทใหญ่ๆ ได้แก่

1. การส่งจากผู้ใหญ่มายังผู้เยาว์กว่า หรืออนุชนคือผู้ที่ตามมาทีหลัง ได้แก่ ผู้ใหญ่อบรมให้รู้จักประเพณีการไหว้ การใส่เสื้อ การรู้จักผูกเนคไท การรู้จักบริโภคอาหารอย่างเรียบร้อย การรู้จักคุณค่าของสถาบันต่างๆ เป็นต้น
2. การถ่ายทอดอาจเป็นในทางตรงข้ามก็ได้ คือจากผู้เยาว์กว่าไปยังผู้ใหญ่มากกว่า เช่น แพชั่น หรือ คำสแลงต่างๆ ของวัยรุ่นได้กระจายไปสู่ผู้มีอายุมากกว่า
3. การถ่ายทอดวัฒนธรรมมีขึ้นระหว่างคนร่วมสมัยกันคือผู้ที่อยู่ในยุคสมัยเดียวกันหมายความว่ามีการประสบการณ์คล้ายกัน

4. การถ่ายทอดข้ามบริเวณหรือข้ามประเทศบางครั้งเรียกว่าเป็นการ กระจาย (diffusion) ของวัฒนธรรม ได้แก่ การกระจายของคำภาษาอังกฤษมาสู่ภาษาไทย การถ่ายทอดในเรื่องของนิทาน เช่น นิทานอีสป ฯลฯ นักวิชาการบางท่านสันนิษฐานว่ามีการถ่ายทอดวัฒนธรรมระหว่างเอเชียกับยุโรปในยุคประมาณ 3,000 ปีมาแล้ว จึงมีศัพท์ที่คล้ายกันในภาษาบาลีสันสกฤตกับภาษาในยุโรป เรียกว่า Indo-European languages)

องค์ประกอบที่หก วัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เป็นนิจ

วัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงหรือแตกต่างจากเดิมอยู่เสมอ ลักษณะที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เป็นประจำของวัฒนธรรมตรงกับหลักอนิจจัง คือหลักแห่งความไม่เที่ยงแท้ ซึ่งมีในคำสอนพระพุทธศาสนา การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมไม่ว่าจะทางวัตถุหรือวัตถุปรากฏอยู่เสมอ และวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มีความยาวนานแล้ว การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมมีผู้สังเกตเห็นมาช้านาน การเปลี่ยนแปลงนั้นเปลี่ยนแปลงบางครั้งเร็ว บางครั้งช้าและบางครั้งเกิดขึ้นโดยฉับพลัน ตัวอย่าง ได้แก่การค้นพบกฎแห่งความถ่วงของโลกโดยนักวิทยาศาสตร์ อย่าง ไอแซค นิวตัน กล่าวคือความคิดของนิวตันเกี่ยวกับความโน้มถ่วงของโลกเกิดขึ้นเมื่อเขาสังเกตเห็นผลแอปเปิ้ลหล่นลงมายังพื้นดินการเกิดขึ้นโดยฉับพลันมีไม่บ่อย โดยปกติเป็นเรื่องของการค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นช้าๆ เป็นไปโดยธรรมชาติและกิจวัตรเรียกว่า “วิวัฒนาการ” (evolution) ถ้าการเปลี่ยนแปลงนั้นมีการวางแผนหรือจงใจให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นเรียกว่า “พัฒนาการ” (development) การเปลี่ยนแปลงที่มีผลกระทบมากของสังคมและศาสนา มักเรียกว่า “การปฏิรูป” (reform) แต่ถ้าหากเกิดการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นขนาดใหญ่มีผลกระทบทั้งทางเศรษฐกิจทางสังคมและทางการเมือง เรียกว่า “การปฏิวัติ” (revolution) (คณาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2556) การที่มนุษย์อยู่ร่วมกันย่อมต้องมีข้อตกลงซึ่งกันเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า อะไรควรทำอะไรไม่ควรทำ ข้อตกลงที่ไม่เป็นทางการ แต่เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปเกี่ยวกับพฤติกรรมที่ควรปฏิบัติและไม่ควรปฏิบัติเราเรียกว่า ขนบธรรมเนียมหรือประเพณี ขนบธรรมเนียมประเพณีมีแนวปฏิบัติที่ยึดถือกันมาในสังคมโดยคนรุ่นหลังเรียนรู้จากคนรุ่นก่อนและยึดถือปฏิบัติต่อกันมาเรื่อยๆ อาจมีการปรับปรุงแก้ไขบ้างแต่เปลี่ยนแปลงไปอย่างช้าๆ ใช้เวลาเป็นปี การประพฤติปฏิบัติตามธรรมเนียมมีทั้งการประพฤติปฏิบัติในระดับบุคคลต่างคนต่างทำแต่ละคนยังคงปฏิบัติเหมือนกัน ในด้านความเชื่อในทางด้านวัฒนธรรมลักษณะความเชื่อนี้หมายถึงความเชื่อทางศาสนาในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ สังคมทุกสังคมมีความเชื่อในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ไม่รูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง คำว่าศาสนาที่ใช้ในที่นี้หมายถึงความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ถึงแม้ว่าคำสอนเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะไม่ได้

เป็นคำสอนของศาสนา ความเชื่อในภูตผีปีศาจรวมเรียกเป็นศาสนาเพราะเป็นความเชื่อในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ ลักษณะของสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ เช่นศาลพระภูมิเจ้าที่ ผีปอบ เจ้าเข้าทรง เทพเจ้า ฯลฯ (คณาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547)

2. พัฒนาการของความเชื่อ ลักษณะประเภทของความเชื่อ

โดยทั่วไปแล้ว เมื่อพูดถึงความเชื่อหรือศรัทธา (Faith) ที่แปลว่าความเลื่อมใสแล้ว ผู้คนเป็นจำนวนมากมักจะคิดถึงเรื่องลัทธิ พิธีกรรมหรือศาสนา ทั้งนี้ เนื่องจากความเชื่อเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในการปฏิบัติทางศาสนา และมักจะเข้าใจว่าความเชื่อ ลัทธิและศาสนาเป็นเรื่องเดียวกัน มีความหมายอย่างเดียวกัน แต่อันที่จริงแล้วความเชื่อแม้จะเป็นพลังแห่งพัฒนาการของศาสนา แต่ละศาสนาแต่ละประเภทได้ให้ความหมายศรัทธาที่แตกต่างกันออกไปเพราะความเชื่อ-ศาสนามีนิยามความสำคัญแห่งพัฒนาการ เป็นพลังของบุคคลและของสังคมที่ครอบคลุมกิจกรรมของมนุษย์ไปทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นการเมือง เศรษฐกิจ การศึกษา และจริยธรรม เป็นต้น

ลักษณะและประเภทแห่งความเชื่อ

ในการจำแนกลำดับและพัฒนาการของความเชื่อออกเป็นประเภทต่าง ๆ นั้น พระองค์เจ้าวรรณ ไวยากรได้ทรงแสดงลักษณะแห่งความเชื่อไว้ 3 ประการ คือ

1. เป็นลักษณะการยอมรับในคำพูดและหลักฐานจากผู้อื่นโดยปราศจากการไตร่ตรองและการคัดค้าน ซึ่งเป็นการรู้สึกเฉพาะบุคคล
2. เป็นลักษณะความมั่นใจและความไว้วางใจในตนเอง ซึ่งเป็นรากฐานแห่งการตั้งสัจจาธิฐาน
3. เป็นลักษณะการยึดถือและปฏิบัติตามคำสั่งสอนของผู้ตั้งศาสนาและทฤษฎี จนกลายเป็นลัทธิและศาสนาในที่สุด

เนื่องจากในชีวิตของมนุษย์มีเหตุการณ์บางอย่าง บางส่วนเป็นสิ่งที่มองเห็นได้และมองเห็นไม่ได้ที่เรียกว่าเป็นสิ่งเหนือธรรมชาติ จึงทำให้ความเชื่อมีความสำคัญ เพราะก่อนที่มนุษย์จะลงมือทำอะไรก็มักจะต้องอาศัยความเชื่อเป็นพลังให้เกิดความมั่นใจ โดยเฉพาะในเรื่องเกี่ยวกับอนาคต ซึ่งมนุษย์สงสัยและไม่แน่ใจว่าเป็นอย่างไรหรือจะมีอะไรเกิดขึ้นตามมา แต่เพราะอาศัยความเชื่อในรูปแห่งความหวังว่า ชีวิตจะยังคงดำเนินต่อไปและดีขึ้นตามลำดับ จึงทำให้เกิดความมั่นใจที่จะมีชีวิตอยู่อย่างมีพลัง เช่น เมื่อมีความเชื่อว่าการเจ็บปวดไม่หาย หรือทำความพยายามแล้วไม่บรรเทาลงก็ถือว่าเป็นพระประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้าที่จะทดลองความอดทนของมนุษย์ ดังนั้น ชีวิตของมนุษย์จึงขาดความเชื่อไม่ได้ และความเชื่ออาจจำแนกได้เป็น 10 กลุ่ม ดังนี้

1. ความเชื่อในเรื่องวิญญาณหลังตายที่แสดงออกมาในลักษณะเป็นผีसागเทวดา เรียกว่าเชื่อใน อทิสมานกาย
2. ความเชื่อในเรื่องเครื่องรางของขลัง คงกระพันชาตรี เป็นต้น เรียกว่าเชื่อในทางไสยศาสตร์
3. ความเชื่อในเรื่องคาถาอาคมและเวทมนต์ เรียกว่าเชื่อในอำนาจธรรมชาติ
4. ความเชื่อในเรื่องฤกษ์ยามยามดี เรียกว่าเชื่อในประเพณี

5. ความเชื่อในเรื่องความฝัน เรียกว่า เชื่อในสุบินนิมิต
 6. ความเชื่อในสิ่งแวดล้อม เรียกว่าความเชื่อในปรากฏการณ์ธรรมชาติ
 7. ความเชื่อในเรื่องยากกลางบ้าน เรียกว่าเชื่อในหมอยา
 8. ความเชื่อในเรื่องขวัญ เรียกว่าเชื่อในการทำขวัญ
 9. ความเชื่อในเรื่องลักษณะของคนและสัตว์ เรียกว่าเชื่อในนรลักษณ์
 10. ความเชื่อในเรื่องที่ว่าด้วยเรื่องกรรม เรื่องเวร นรก สวรรค์ภพชาติ เป็นต้น เรียกว่า เชื่อในศาสนา
- แต่อย่างไรก็ตาม ความเชื่อ อาจสรุปลงได้เป็น 3 ประการ คือ
1. ความเชื่อ โดยไม่ต้องใช้ปัญญาแสวงหาความจริง
 2. ความเชื่อ โดยใช้ปัญญาแสวงหาความจริงไปพร้อม ๆ กัน
 3. ความเชื่อ ต่อเมื่อมีประสบการณ์ด้วยตนเองจริง ๆ แล้ว

จุดเริ่มต้นของความเชื่อ

ความเชื่อเป็นเจตสิกเกิดขึ้นกับจิต อยู่คู่กับจิตอย่างอิงอาศัยกัน กล่าวคือ ความเชื่อในฐานะเจตสิกเป็นพลังสัญชาตญาณสามารถผลักดันจิตให้กระทำการต่าง ๆ ออกไป เช่น การคิด การจำ การรับอารมณ์และการรู้อารมณ์ต่าง ๆ เป็นต้น ความเชื่อที่สัมปยุตด้วยปัญญาจะเป็นแรงผลักดันให้กระทำในทางที่ถูก ความเชื่อที่เป็นปัญญาวิปยุตหรือศรัทธาบอดจะผลักดันให้กระทำในทางที่ผิด ความเชื่อจึงเป็นพลังพื้นฐานหรืออารมณ์เบื้องต้นของมนุษย์ ที่จะทำให้นุษย์โน้มเอียงไปสู่การยอมรับ และกระทำการที่เป็นความภักดี บูชาลากรมอบตัว

การกระทำทางจิตเรียกเจตนา หรือมโนกรรม และการกระทำที่มีความเชื่อเป็นแรงขับเคลื่อนอาจเป็นกิจกรรมที่ในที่สุดกลายเป็นประเพณีสืบทอด ๆ มา ซึ่งไม่ว่าจะอธิบายได้ด้วยเหตุผล ความเชื่อในทางศาสนาแสดงลักษณะออกเป็นความเลื่อมใส (ศรัทธา) เชื่อมมั่นไว้วางใจปลงภักดี จิตใจที่สัมพันธ์กับศรัทธาหรือความเชื่อเป็นจิตใจที่มีความมั่นคงอบอุ่น และเป็นชีวิตที่เต็มไปด้วยความหวัง มีความเพียร บากบั่น อดทนและเป็นชีวิตที่มีพลังและกล้าหาญ

พลังเจตสิกหรือสัญชาตญาณนอกจากมาคู่กับความเชื่อแล้ว อีกด้านหนึ่งมาคู่กับเหตุผล ซึ่งมี 2 ประเภท คือ เหตุผลบริสุทธิ์ที่เป็นการสัมพันธ์ที่ลงรอยกันในความคิด เช่น เรื่องทางคณิตศาสตร์ รวมทั้งกฎเกณฑ์ในทางธรรมชาติ เช่น กฎทางวิทยาศาสตร์ และเหตุผลปฏิบัติ อันหมายถึงพลังความสัมพันธ์ระหว่างจิตของผู้ปฏิบัติเข้าถึงความจริงในศาสนา ซึ่งอาจเรียกว่า พระเจ้าหรือพระธรรม ที่เมื่อดวงจิตสัมพันธ์กันเป็นเอกภาพแล้ว จะเกิดแรงกำหนดบุคคลให้ปฏิบัติตามคำสั่งหรือคำสอนอันอาจเรียกว่า เทวโองการหรืออำนาจของพระธรรมที่ทำให้เกิดภาวะที่เรียกว่า “การเข้าถึงพระเจ้า” หรือ “การบรรลุธรรม” พลังเหตุผลปฏิบัตินี้สัมพันธ์กับจิตโดยตรง ไม่ผ่านอายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย แต่ผ่านทางจิตโดยตรง ซึ่งมีอิทธิพลครอบคลุมทั้งชีวิตทุก ๆ ด้าน

เจตสิกฐานะที่เป็นความเชื่อและเหตุผลนี้ ในศาสนาเทวนิยมเน้นให้ความเชื่อมาก่อนเหตุผล เหตุผลขัดแย้งกับความเชื่อไม่ได้ เหตุผลต้องสนับสนุนความเชื่อ ดังนั้น ความเชื่อจึงกลายเป็นมูลบทของศาสนา เทวนิยม (Dogma) ส่วนในศาสนาอเทวนิยม เช่น พระพุทธศาสนา สอนว่าความเชื่อหรือศรัทธาต้องมาคู่กับปัญญาหรือเหตุผล จึงทำการปฏิบัติบรรลุมุ่งหมายได้

โดยทั่วไปมนุษย์ทุกคนย่อมกระทำการไปตามความเชื่อของตนเอง ความเชื่อใดเป็นสาเหตุให้บุคคลกระทำการลงไปในศาสนาที่ตนเคารพนับถืออยู่ ความเชื่อนั้นก็จะกลายเป็นพลังพื้นฐานแห่งชีวิตของผู้นั้นไป และเมื่อมนุษย์ทั้งหลายได้สั่งสมความเชื่อและกระทำหรือปฏิบัติไปตามความเชื่อที่เป็นวิถีชีวิตอย่างเดียวกัน ความเชื่อนั้นก็กลายเป็นวิถีชีวิตของสังคมและความเชื่อในแง่นี้ก็ถือว่าเป็นแรงผลักดันและเป็นบรรทัดฐานของสังคม (Social Norm) ไป ซึ่งอาจแยกออกได้ดังนี้

1. ความเชื่อ ในฐานะพลังชีวิตที่ผลักดันให้มนุษย์กระทำการต่าง ๆ ไปตามความเชื่อในลักษณะเป็นความมั่นใจและเป็นความไว้วางใจ

2. ความเชื่อในฐานะวัฒนธรรม กล่าวคือ เพราะความเชื่อเป็นพื้นฐานของศาสนาซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งประเพณีและวัฒนธรรม วัฒนธรรมคือรูปแบบหรือโครงสร้างของสังคมที่ประกอบไปด้วยระเบียบแบบแผน (Norms) สถานภาพ (Status) ซึ่งทุกคนจะต้องปฏิบัติตามให้สอดคล้องกับระเบียบแบบแผนหรือประเพณีนั้นในสังคมของตน

3. ความเชื่อคือพลังแห่งความสามัคคี กล่าวคือ เพราะความเชื่อเป็นวิถีทางแห่งชีวิตในฐานะศาสนาและวัฒนธรรมที่ได้หล่อหลอมสังคมหนึ่ง ๆ ไว้ให้มีการปฏิบัติที่มีรูปแบบเดียวกัน แสดงออกมาเป็นเอกภาพ ศาสนาหรือความเชื่อจึงกลายเป็นพลังเชื่อมโยงประสานสัมพันธ์ให้ชนในสังคมหนึ่ง ๆ ไม่แตกต่างกัน กระทำให้กิจกรรมต่าง ๆ มีจุดหมายอันเดียวกันอนึ่ง ความเชื่ออาจพัฒนาขึ้นได้ 4 ขั้น ตามระดับ ดังนี้

1. ขั้นการยอมรับ คือ ความเชื่อพื้นฐานที่ก่อให้เกิดความโน้มเอียงที่จะกระทำตามการยอมรับนั้น จนเกิดมีพิธีกรรมและกลายเป็นลัทธิประเพณีต่อไป

2. ขั้นลัทธิ หมายถึง การปฏิบัติตามความเชื่อกระทำพิธีกรรมต่าง ๆ จนกลายเป็นประเพณี ซึ่งเป็นเบื้องต้นของการพัฒนาทางศาสนา

3. ขั้นศาสนา คือ ความเชื่อที่ประกอบด้วยความเลื่อมใส ภัคดีและการมอบตนแล้วปฏิบัติไปตามคำสอนนั้น ๆ จนกลายเป็นอุดมคติของชีวิตและสังคมในฐานะวิถีชีวิตของบุคคลและของสังคม จนได้รับการยอมรับว่าเป็นศาสนาชาติ

4. ขั้นชาตินิยม กล่าวคือ การอาศัยความเชื่อในศาสนาชาติเป็นพลังแสดงออกในความรักและหวงแหนเผ่าพันธุ์ของตนว่าเผ่าพันธุ์ของตนประเสริฐสูงกว่า สำคัญกว่าเผ่าพันธุ์อื่น จนกลายเป็นความคลั่งชาตคลั่งศาสนา

อย่างไรก็ตาม ความเชื่อทั้ง ๆ ที่เป็นพลังแห่งความรักและสามัคคีกันของบุคคลในกลุ่มและควบคุมสังคมไม่ให้แตกแยก ทะเลาะวิวาท แต่แม้กระนั้นความเชื่ออาจเป็นสาเหตุแห่งความแตกแยกหรือสงครามก็ได้

ความเชื่อเรื่องคาถาอาคมเวทมนต์และเครื่องรางของขลัง

ความเชื่อนอกจากจะแสดงออกในกฎเกณฑ์ธรรมชาติแล้ว ยังเป็นองค์ประกอบในสิ่งที่มีอำนาจนอกธรรมชาติที่เรียกว่าคาถาอาคมอีกด้วย คาถาอาคมคือข้อความที่ผูกขึ้นซึ่งถือว่ามีอำนาจลึกลับอยู่ในนั้น เมื่อนำเอาไปใช้ตามลัทธิที่มีกำหนดไว้ เช่น บริกรรมเสกเป่าหรือสวดขับ ตลอดจนปลุกเสก การสักยันต์ เป็นต้น ก็จะทำให้เกิดความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์

นอกจากคาถาอาคมแล้ว ยังมีเวทมนต์ ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์เชื่อว่าเป็น “คำศักดิ์สิทธิ์และลึกลับ อาจอำนาจความสำเร็จผลตามประสงค์ของผู้กระทำ” เช่นกัน คาถาอาคมเป็นข้อความที่ลึกลับ มีแบบแผน และเชื่อว่ายังมีคนที่สามารถใช้คาถาอาคมแปลงกายจากรูปหนึ่งไปสู่อีกรูปหนึ่งได้ เชื่อว่ามายากรรมสามารถใช้คาถาอาคมทำลายข้าศึก โดยวิธีปั้นขี้ผึ้งเป็นรูปข้าศึกแล้วบริกรรมคาถาทำลายเสีย เชื่อว่าสามารถใช้คาถาอาคมทำเสน่ห์ คือทำให้ผู้อื่นหลงรักได้และเชื่อวามายากรรมสามารถใช้คาถาอาคมป้องกันอันตรายต่าง ๆ ได้ด้วย ความเชื่อดังกล่าวข้างต้นนี้เป็นเหตุให้ผู้เชื่อคาถาอาคมเครื่องรางของขลังทำพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งเรียกว่ากฤตยาต่อไป

เครื่องราง คือ ของขลังที่เชื่อว่าป้องกันอันตราย ยังไม่ออก ฟันไม่เข้า เช่น เหล็กไหลเป็นสิ่งที่แสดงความศักดิ์สิทธิ์ และของที่ได้รับการปลุกเสกแล้ว เช่น เม็ดขนุนทองแดง เม็ดหรือฝักมะขาม ทองแดง เม็ดมะค่าทองแดง ปูทองแดง ปูหิน กระดุกไก่ทองแดง ไข่มุนี เหล็กไหล แร่บางชนิด ทองคำบางสะพานหนัก 1 บาท เพชรตาแมว เพชรตาหนู เพชรในหิน เขี้ยวหมูตัน เขี้ยวเสือ เขี้ยวสาง เขี้ยวหมูหักคาคันไม้ (เรียกว่ากำจัดกำจาย) เขาวัวเขาควย ลูกเป็นแสง คดต่าง ๆ มีคดปลาหมอ คดปลาวาฬ เป็นต้น สิ่งอื่นนอกเหนือจากนี้มีพระเครื่องและเครื่องปลุกเสก ซึ่งเรียกรวมว่าของศักดิ์สิทธิ์ บางครั้งเรียกว่าเครื่องราง

อนึ่ง เครื่องปลุกเสกและของธรรมชาติที่หาได้ยาก จึงจัดเป็นเครื่องรางทั้งสิ้น ถ้าแบ่งความหมาย แยกประเภท เครื่องรางคือของที่เกิดตามธรรมชาติ แต่ของขลังหรือของศักดิ์สิทธิ์คือของที่ได้รับการปลุกเสกแล้ว บางทีก็เรียกรวม ๆ กันไปว่าเครื่องรางของขลัง การกระทำของขลังหรือปลุกเสกเพื่อให้มีความขลังและศักดิ์สิทธิ์นั้นก็มี การทำกฤตยาของขลังจึงมีหลายรูปแบบ เช่น พระเครื่อง ผ้ายันต์ ลูกสมาด ตะกรุด หรือ ลูกปรอท เป็นต้น

พัฒนาการความเชื่อ

ความเชื่อที่ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของศาสนา คือ ความเชื่อในเรื่องอำนาจธรรมชาติ (Animatism) แล้วพัฒนาต่อมาเชื่อในวิญญาณนิยม (Animism) ซึ่งได้กลายเป็นพลังสำคัญในการดำรงชีวิตอยู่ของมนุษย์ตั้งแต่สมัยโบราณ และได้เป็นระบบกำหนดชีวิตในแง่มุมต่าง ๆ อย่างสำคัญ เริ่มตั้งแต่เกิด แต่งงาน การล่าสัตว์ การเข้าสู่คม การเกษตรกรรม การทำสงคราม ความตายและการเกิดใหม่ เป็นต้น ความเชื่อได้กลายเป็นวิถีชีวิตของคนในสังคม การอธิบายโลกและชีวิตมนุษย์ในเรื่องปรโลกได้อาศัยความเชื่อเป็นพื้นฐาน ดังนั้น ความเข้าใจของคนโบราณ

เกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติจึงขึ้นอยู่กับพลังเหนือธรรมชาติหรืออาจอธิบายได้ด้วยพอมด หมอผี โหราจารย์ และผู้แทนเทพเจ้า เป็นต้น

ในทางแอฟริกาเหนือ ความเชื่อทางศาสนามีความสำคัญมากในทุกสังคม ยิ่งในสมัยโบราณ เช่น ในอียิปต์ โบราณซึ่งอาศัยอยู่ในลุ่มแม่น้ำไนล์ มีหลักฐานการแสดงให้เห็นถึงชีวิตของชาวอียิปต์โบราณ เกี่ยวข้องกับศาสนา อย่างแน่นแฟ้นทุกแห่งทุกมุม กษัตริย์ของอียิปต์หรือฟาโรห์ถือว่าเป็นเทพเจ้าปรัมผิตทั้งหลายทั้งปวงคือเครื่องหมาย แสดงออกซึ่งศรัทธาหรือความเชื่อ ซึ่งเป็นพลังบันดาลใจให้เกิดศิลปกรรมต่าง ๆ ดังนั้น ศิลปะอียิปต์มีรากฐานมาจากสัญลักษณ์ทางศาสนา วรรณคดีอียิปต์ก็เริ่มจากการพรรณนาเทพนิยาย (Myth) ในศาสนา ในที่ฝังศพหรือตาม โบสถ์วิหารต่าง ๆ และตามผนังในปิรามิด วิทยาการต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นวิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ ล้วนแต่แฝงตัว อยู่ในร่มเงาของศาสนา เทพเจ้าต่าง ๆ ก็ล้วนแต่มีลักษณะสัมพันธ์กับมนุษย์อย่างใกล้ชิดสามารถแสดงอารมณ์ ความรู้สึก เช่นเดียวกับมนุษย์ ดังนั้นชีวิตของชาวอียิปต์โบราณ จึงขึ้นอยู่กับพลังแห่งความเชื่อในชีวิตและอนาคต หลังความตาย

ศาสนาอียิปต์โบราณ ไม่ได้มีลักษณะทางจริยธรรมของมนุษย์มากนัก เพราะให้ความสำคัญในความเชื่อต่อ เทพเจ้ามอบชีวิตให้ขึ้นอยู่กับเทพเจ้าสุดแต่เทพเจ้าจะบันดาล ต่อมาได้พัฒนาเป็นเรื่องชีวิตอมตะ ซึ่งถือว่าเป็น รางวัลที่เทพเจ้าประทานให้กับผู้มีความเชื่อในเทพเจ้ากระทำความดี การตายเป็นการลงโทษ โดยเทพเจ้าประทาน ทำให้ผู้ไม่เชื่อฟังกระทำอยู่ดิตรรมต่าง ๆ เทพเจ้าในศาสนาอียิปต์โบราณยุคแรกมีจำนวนมากองค์ เช่น รา (Ra) เทพ เจ้าแห่งดวงอาทิตย์ โอสิริส (Osiris) เทพเจ้าแห่งโลกบาดาล ไอซิส (Isis) เทพีแห่งโลก รวมทั้งเทพเจ้าน้อยใหญ่ต่าง ๆ ที่มีศักระเป็นรูปสัตว์ราเป็นเทพเจ้าสูงสุดคู่ ต่อมาได้ยกย่องเทพเจ้านามว่า “อัมมอน” (Ammon) แห่ง เมืองธีบส์ว่า เป็นเทพเจ้าสูงสุดคู่กับเทพเจ้ารา ดังนั้นเทพทั้ง 2 องค์จึงถูกขนานรวมกันเป็น “อัมมอน-รา” (Ammon-Ra) ต่อมากษัตริย์บางพระองค์ได้พยายามทำให้ชาวอียิปต์หันมานับถือพระเจ้าองค์เดียว พระนามว่า “อะเคนาตอน” (Akenaton) แต่ฟาโรห์องค์ต่อ ๆ มา ก็กลับไปส่งเสริมให้นับถือเทพเจ้าแบบพหุเทวนิยม ในทาง ตะวันออก ศาสนาโบราณในแถบลุ่มน้ำสินธุและคงคาหรือชมพูทวีป ในช่วงราว 2200-2300 ปีก่อนคริสต์กาล มี เมืองโบราณ 2 เมือง คือ เมืองโมเฮนโดจาโร และเมืองฮารัปปา เป็นศูนย์กลางคมนาคม เศรษฐกิจ และมีการติดต่อกับสังคมโบราณอื่น ๆ ขนเผ่า “อารยัน” ซึ่งบุกรุกลงมาจากบริเวณทะเลดำ และทะเลสาบแคสเปียน เข้าสู่ตอนเหนือของชมพูทวีป ได้สู้รบชนะชนเผ่าพื้นเมืองที่เรียกว่า “ดราวิเดียน” จึงครอบครองพื้นที่ชมพูทวีป มีการผสมผสานความเชื่อและวัฒนธรรม เกิดการนับถือเรื่อง “วรรณะ” และถือคัมภีร์พระเวทเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ มีความเชื่อในเทพเจ้าองค์เดียว (Monotheism) คือ พระอินทร์ ต่อมาก็มีความเชื่อในเทพเจ้าแบบพหุเทวนิยม แล้วก็ ยุบรวมเป็นเอกเทวนิยม คือ ตรีมูรติ พัฒนาเป็นเอกนิยม (Monism) ดังนั้น วิถีชีวิตของสังคมชาวชมพูทวีปจึง ดำเนินไปตามความเชื่อในเทวนิยมซึ่งพัฒนามาตามขั้นตอนดังกล่าว ซึ่งกลายเป็นข้อกำหนดของสังคมหรือวรรณะ ต่อมา

การแบ่งความเชื่อ

โดยทั่วไปความเชื่อแยกออกได้เป็น 2 สาย คือ ความเชื่อสายเทวนิยม และความเชื่อสายอเทวนิยม ซึ่งอาจจะนำมาพิจารณาในรายละเอียดได้ดังนี้

ก. ความเชื่อสายเทวนิยม

ความเชื่อสายเทวนิยม มีลักษณะเป็นการยอมรับ ภาวดีและการไว้วางใจต่ออำนาจนอกธรรมชาติต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อำนาจลึกลับ และวิญญาณบรรพบุรุษ รวมทั้งเทพเจ้าที่อยู่เหนือธรรมชาติเป็นความเชื่อดั้งเดิม (Belief) ของมนุษย์ กล่าวคือ ประมาณ 5,000 ปีก่อนคริสตกาล เรียกยุคก่อนประวัติศาสตร์ มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ตามธรรมชาติแวดล้อมอย่างง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน รู้จักทำอาวุธล่าสัตว์ เลี้ยงสัตว์ ปลูกพืช และตั้งหลักแหล่งได้ตามลุ่มแม่น้ำต่าง ๆ ซึ่งเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ โครกขกรรม และกลีกรรมก็กลายเป็นอาชีพของคนในยุคนี้ ความเชื่อจึงพัฒนาขึ้นจากความไว้วางใจในเทพเจ้าประจำธรรมชาติแวดล้อมของตนประจำอยู่ตามภูมิศาสตร์ต่าง ๆ

เมื่อมนุษย์มีการตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานแล้ว ก็เกิดอารยธรรมตามมา มีการจัดการปกครอง มีหมู่บ้านขนาดต่าง ๆ มีผู้ทำหน้าที่ทางสังคมในด้านต่าง ๆ เช่น นักบวช ช่างปั้น ช่างจักสาน นักโหราศาสตร์และการค้าขาย เป็นต้น ทำให้เกิดการค้าขายติดต่อกันระหว่างเผ่าหรือชุมชนต่าง ๆ ความเชื่อก็พัฒนาการขึ้นมาในระดับเป็นความไว้วางใจในเทพเจ้าที่มีตัวตนขึ้นมา

ในสมัยโบราณมีแหล่งอารยธรรมต่าง ๆ อยู่ในส่วนต่าง ๆ ของโลก เช่น อารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ-คงคา ลุ่มแม่น้ำไทกริสและยูเฟรติส หรือที่เรียกว่าอารยธรรมเมโสโปเตเมีย ลุ่มแม่น้ำไนล์ ลุ่มแม่น้ำฮวงโห เป็นต้น บรรดาอารยธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นด้านครอบครัว สังคม เทคโนโลยีหรือการปกครอง ล้วนแต่มีรากฐานอยู่บนความเชื่อ ความเชื่อได้พัฒนาการมาเป็นระบบความเชื่อและในที่สุดก็กลายเป็นศาสนาแบบเทวนิยมที่เรียกว่า ข้อเชื่อ หรือ Dogma เช่น ศาสนาของอาณาจักรในยุคโบราณและศาสนาปัจจุบัน ได้แก่ ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาสิกข์ ศาสนาฮินดู ศาสนาโซโรอัสเตอร์ ศาสนายิว ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม เป็นต้น

ข. ความเชื่อสายอเทวนิยม

ความเชื่อสายอเทวนิยมมีลักษณะเป็นความมั่นใจ (Confidence) ในความจริงคือเหตุผลตรงกับคำวาทศรัทธา เช่น ในพระพุทธศาสนาซึ่งแสดงความเชื่อออกไว้ 4 ประการ คือ

1. เชื่อว่ากรรมหรือการกระทำเป็นเครื่องจำแนกสัตว์ให้ดีหรือเลว ประณีตหรือหยาบ
2. เชื่อว่าทุก ๆ การกระทำย่อมมีผลตอบแทน คือ ทำอย่างไรได้อย่างนั้น กระทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี กระทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว
3. เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน ใครทำใครได้ บาปบุญเป็นเรื่องของแต่ละบุคคล ความสะอาด ความเศร้าหมองเป็นเรื่องเฉพาะตน คนอื่นจะทำให้คนอื่นหมดจดหรือเศร้าหมองหาได้ไม่
4. เชื่อในปัญญาตรัสรู้ของพระศาสดาว่าเป็นสัจธรรมที่ควรรู้อย่างเห็นจริง

ประมาณ 3,000 ปีมาแล้ว เป็นยุคที่มนุษยชาติได้รับแสงสว่างแห่งเหตุผลและปัญญา นักปราชญ์และพระศาสดาทั้งหลายสามารถใช้เหตุผลเป็นเครื่องมือสำรวจตรวจสอบ และไตร่ตรองหาสัจธรรม ความจริงของโลกและชีวิต นักปราชญ์ทั้งหลายในสังคมกรีกสมัยนั้น ได้ปฏิเสธอำนาจของเทพเจ้า แล้วแสวงหาคำตอบโดยอาศัยกฎเกณฑ์ธรรมชาติเป็นเครื่องยืนยันถึงความจริงของโลก เหตุผลในธรรมชาติได้ถูกนำมาพัฒนาจนกลายเป็นความรู้ที่เป็นระบบระเบียบต่อเนื่องกันมาในที่สุด เรียกว่า วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในปัจจุบัน นักปราชญ์เหล่านั้น เช่น ทาเลส อริสโตเติล เบคอน ไอสไตน์ เป็นต้น

ทางด้านตะวันออก พระศาสดา เช่น มหาวิระ เจ้าชายสิทธัตถะและขงจื้อ เป็นต้น ก็ได้อาศัยเหตุผลในธรรมชาติ เป็นเครื่องไตร่ตรอง พิจารณาหาสัจธรรมความจริงของชีวิตโดยปฏิเสธอำนาจเหนือธรรมชาติหันมาใช้ปัญญาโดยตรง จนได้คำตอบเรื่องโลกและชีวิตบนพื้นฐานแห่งความพากเพียรของมนุษย์ ไม่อาศัยการวิงวอน หรือรอคอยโชคชะตา หรือการดลบันดาลจากเทพเจ้า มองเห็นว่าเทพเจ้าก็เป็นเพียงสัตว์โลกมีการเกิด มีการจุติหรือตายเช่นเดียวกับมนุษย์ไม่มีศักยภาพที่เป็นผู้สร้างหรือผู้ทำลายแต่อย่างใด แสดงความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ว่าเป็นสัตว์ที่สามารถฝึกอบรมได้แล้วเป็นผู้ประเสริฐกว่าเทพเจ้าทั้งหลายเหตุผลที่ค้นพบนั้นกลายเป็นกฎเกณฑ์ทางศาสนาหรือศีลธรรมต่อมา ในเรื่องความเชื่อเจ้าชายสิทธัตถะเมื่อได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วทรงแสดงหลักแห่งความเชื่อไว้ในกาลามสูตรว่า

1. อย่าได้ปลงใจเชื่อเพียงเพราะได้ฟังตามกันมา คืออย่าเชื่อถือเรื่องปรัมปราที่เล่าต่อ ๆ กันมา
 2. อย่าได้ปลงใจเชื่อเพราะถือโดยลำดับสืบ ๆ กันมา คือ อย่าเชื่อถือตามประเพณีนิยมที่ถือปฏิบัติกันสืบ ๆ มา
 3. อย่าได้ปลงใจเชื่อเพียงเพราะได้ยินมาว่า อย่างนี้ อย่างนั้น คือ อย่าเพิ่งถือข่าวที่คนอื่นเล่าสืบต่อ ๆ กันมา
 4. อย่าได้ปลงใจเชื่อเพียงเพราะอ้างตำรา รวมทั้งคัมภีร์ทางศาสนาด้วย
 5. อย่าได้ปลงใจเชื่อถือเพียงเพราะโดยเหตุ निकเดาเอา การเดาคือการคาดคะเนโดยไม่มีหลักฐานสนับสนุน เป็นการเดาตามความชอบใจของตนเอง
 6. อย่าได้ปลงใจเชื่อเพียงเพราะการนับหรือคาดคะเน คือคาดการณ์โดยไม่มีเหตุผลเป็นพื้นฐานอยู่บ้าง
 7. อย่าได้ปลงใจเชื่อเพียงเพราะความตรึงตามอาการ คือ ความเชื่อโดยการอนุমান และการอุปมานตามหลักตรรกศาสตร์ เพราะยังมีข้อผิดพลาด
 8. อย่าได้ปลงใจเชื่อเพียงเพราะชอบใจว่า ต้องกันกับลัทธิของตน หรือเข้ากันได้กับความเชื่อถือเดิมของตน
 9. อย่าได้ปลงใจเชื่อเพียงเพราะความเชื่อว่า ผู้พูดสมควรจะเชื่อได้
 10. อย่าได้ปลงใจเชื่อเพียงเพราะความนับถือว่า สมณะผู้นี้เป็นครูของเรา
- ทรงแสดงเหตุผลแห่งความเชื่อที่ควรถือเป็นหลักปฏิบัติไว้ดังนี้

เมื่อใดที่ท่านรู้ด้วยตนเองแล้ว ว่าธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้ สรรเสริญ ธรรมเหล่านี้ใครประพฤติก่อให้เกิดที่แล้ว เป็นไปเพื่อประโยชน์ เป็นไปเพื่อความสุข ท่านควรประพฤติธรรมเหล่านั้นให้บริบูรณ์เมื่อนั้น

ทรงแสดงหลักความเชื่อที่ต้องมาคู่กับปัญญาจึงจะเป็นพลังนำไปสู่ความพ้นทุกข์ภัยได้ โดยทรงเน้นให้เชื่อมั่นในการกระทำของตนแล้วไตร่ตรองด้วยปัญญาเสมอว่าการกระทำใดมีโทษหรือเป็นประโยชน์อย่างไร ซึ่งแสดงให้เห็นว่าความเชื่อต้องพิสูจน์ได้ จึงควรยึดถือปฏิบัติตาม

อิทธิพลของความเชื่อ

อิทธิพลและบทบาทของความเชื่อ อาจเห็นได้เป็นปรากฏการณ์ในสังคมทั่วไป ไม่ว่าในสังคมตะวันตกหรือตะวันออก ในสังคมโบราณหรือสังคมปัจจุบัน ตัวอย่างสังคมไทยนอกจากจะมีความเชื่อในพระพุทธศาสนาแล้วยังแสดงให้เห็นอิทธิพลความเชื่อในเรื่องลี้ลับและอำนาจเหนือธรรมชาติต่าง ๆ ซึ่งอาจสรุปได้ 3 ประเภท คือ

1. อิทธิพลความเชื่อเรื่องวิญญาณ และผีสาร คือเชื่อว่ามนุษย์มีวิญญาณ และวิญญาณนี้สามารถอำนวยประโยชน์หรือให้โทษได้ บางทีก็เรียกวินญาณว่าผี ผีคือสิ่งลี้ลับซึ่งมีสภาพอยู่เบื้องหลังชีวิตมนุษย์ เพราะฉะนั้นตามปกติผีซึ่งมีอำนาจอยู่เหนือคน อาจทำให้คนได้ดี หรือได้ร้ายก็ได้ พระยาอนุมานราชธนกล่าวว่า “ไทยแต่เดิมนับถือผี ถึงเดี๋ยวนี้ก็ยังนับถืออยู่ พระอินทร์พระพรหมและพระอะไรต่ออะไรก็เป็นผี พระเจ้าหรือพระเป็นเจ้าก็เป็นผี โดยเหตุที่ท่านเหล่านี้เข้าใจกันอยู่ว่า บนฟ้าสูงลิบขึ้นไปบนโน้น ไทยแต่เดิมจึงเรียกท่านเป็นคำรวมว่าผีฟ้า ภายหลังเมื่อไทยนับถือพุทธศาสนาแล้ว ก็เปลี่ยนเป็นเรียกท่านว่าเทวดา และเรียกที่อยู่ของท่านว่าสวรรค์ และมีคำเดิมคือชั้นฟ้า เอาไปซ้อนเข้าคู่เป็นสวรรค์ชั้นฟ้า เพื่อให้ทราบว่าเป็นสวรรค์ หมายความว่า ชั้นฟ้าชั้นนั้นเอง”

2. อิทธิพลความเชื่อเรื่องผีบ้านผีเรือนและรุกขเทวดาว่าช่วยคุ้มครองคนในบ้านก่อนตัดต้นไม้ใหญ่จะต้องบอกกล่าวให้ผีประจำต้นไม้ให้ทราบเสียก่อนตัดต้นไม้ใหญ่ ภูเขาและป่าจะมีวิญญาณสิงสถิตอยู่ และผีป่าทำให้เจ็บไข้ได้ป่วย เป็นต้น แสดงถึงอำนาจของผีที่จะบันดาลสิ่งต่าง ๆ ซึ่งอยู่เหนือธรรมชาติ สังคมไทยจึงมีการนับถือผีแสดงความเคารพบูชา สังเวย หรืออ้อนวอนผีบ้านผีเมือง เพื่อให้ผีสารเทวดาเหล่านั้นช่วยคุ้มครองให้ตนอยู่อย่างปลอดภัยและมีอุปเพรชาต่าง ๆ สำหรับป้องกันภัยจากผีร้ายด้วย อุปเพรชาต่าง ๆ นี้มักมีคาถาอาคมหรือเวทมนต์เป็นส่วนประกอบสำคัญ บางทีก็มีผู้เชื่อว่ามนุษย์สามารถใช้คาถาอาคม เวทมนต์ต่าง ๆ บังคับผี โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกผีร้ายที่มักให้ร้ายผู้อื่นให้อยู่ในบังคับของตน คือสามารถใช้ให้ไปทำกิจการต่าง ๆ ได้ เป็นการเลี้ยงผีไว้ใช้

ดังนั้น ความเชื่อว่าผีสารเทวดาและวิญญาณสามารถช่วยเหลือหรือทำร้ายมนุษย์ได้นี้ ก่อให้เกิดการกระทำทางไสยศาสตร์ คือมีการสวดอ้อนวอนบวงสรวง บูชาหรือใช้เวทมนต์บังคับผีให้กระทำตามที่ตนประสงค์

3. อิทธิพลความเชื่อเรื่องโชคกลาง และกลางสังหรณ์ว่าเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นภายหน้านั้น บางคราวจะมีนิมิตปรากฏ เช่น ผันให้เห็นก่อน คนไทยในสมัยโบราณก่อนจะเดินทางไปรบทัพจับศึกหรือกระทำการสิ่งใด ต้องดูนิมิตเหตุกลางต่าง ๆ เช่น ดูเมฆ ถ้าเมฆเคลือบกลุ่มประชุมกันเหมือนรูปเมรุเผาศพ อย่าไป ถ้าเป็นรูปจระเข้ 2 ตัว เป็น

นิมิตดี ถ้าเมฆเลื่อนตากเหนือมาได้เข้าไปปิดบังดวงอาทิตย์ไว้ เป็นนิมิตไม่ดี แต่ถ้าพอเข้ามาใกล้ดวงอาทิตย์ กลับกระจายหายไป กลับเป็นนิมิตดี และถ้าลมพัดตามเกล็ดนาคตินัก ถ้าลมพัดปะทะจากข้างหน้า ผู้คนจะทุ้มเสียงวิวาทกัน เห็นคนนั่งผ้าขาวแล้วกลับเป็นสีอื่นเงาตัวเงาหัวหายไป ของพลัดพราก จากมือ นกและสัตว์ที่ไม่เป็นมงคล ผ่านไปมาเห็นห้ามไป ถ้าลมพัดโชยตามหลัง ได้ยินเสียงคล้ายประโคม ฟังร้องข้างหลังเหยี่ยวแร้งกาหรือฝูงผึ้งจับกลุ่มมาข้างหลัง ถือว่าเป็นรางที่ดี

เกี่ยวกับลมหายใจเข้าออก คนโบราณถือว่าลมหายใจเข้าออก ข้างซ้ายเรียกจันทรกลา ข้างขวาเรียกสุรยกลา ถ้าลมออกข้างซ้ายมากดี ข้างขวามากไม่สู้ดี ถ้าออกเสมอกัน ให้สะกดสติอารมณ์สักครู่แล้วลองปล่อยลมหายใจดูอีกครั้ง ทางไหนลมออกมาก ให้ยกเท้าขึ้นก้าวก่อน และถ้าจะถืออาวุธก็ให้เริ่มมีอนั้นก่อน ถ้าลมเดินไม่สะดวกหรือออกข้างขวามากให้สวดพระพุทธรคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ จะกลับร้ายกลายเป็นดี และเมฆฉายเป็นวิธีเสี่ยงทายดู นิมิตอีกแบบหนึ่ง ศุภร บุนนาค กล่าวอธิบายไว้ว่า “การดูเมฆฉาย ท่านให้ทอดตาพิจารณาดูเงาของเราเองเสียก่อน ภาวนาด้วยพระคาถานี้ อรหัง สุขติ ภควา บริกรรมเพ่งเงาของเราจนใจแน่วแน่แล้ว ให้ค่อยแหงนขึ้นมองท้องฟ้า พยายามนึกโน้มน้ำใจดูตติงเสาภาพของเราให้ขึ้นไปปรากฏบนท้องฟ้าจนได้ แล้วพิจารณานิมิตที่เงา ถ้าเห็นเป็นรูปที่ดีทั้งหลาย เช่น นารายณ์ขี่ครุฑแล้วตีนก ถ้าเป็นรูปอัปมงคล เช่น รูปคนหัวหายแล้ว อย่าไปเป็นอันขาด” ดังนี้

นอกจากนี้ในสังคมไทยยังมีความเชื่อในलगสังหรณ์ต่าง ๆ เช่น เชื่อว่าเมื่อดาวหางปรากฏบนท้องฟ้าแสดงว่าจะมีเหตุร้ายเกิดขึ้นในบ้านเมือง จึงจกหักเมื่อตอนกำลังจะออกจากบ้าน แสดงว่ากำลังจะเคราะห์ร้าย แมงมุมติดอกในบ้าน จะเกิดทุกข์ร้อนในบ้านนั้น เป็นต้น ล้วนเป็นความเชื่อว่าการณ์ที่จะเกิดขึ้นภายหน้านั้น บางคราวจะมีนิมิตเป็นสิ่งที่บอกเหตุให้ก่อนและก็อาจมีการกระทำหรือกฤตยาเพื่อป้องกันเหตุร้ายที่อาจจะเกิดขึ้นเป็นการสะเดาะเคราะห์

พัฒนาการความเชื่อ-ลัทธิ-ศาสนาเทวนิยม

ความเชื่อที่ได้พัฒนาจนกลายมาเป็นศาสนานั้น อาจกล่าวได้ว่ามีลำดับดังนี้ ในขั้นแรกนั้นมนุษย์มีความเชื่อในเรื่องอำนาจธรรมชาติหรือธรรมชาตินิยม โดยคิดว่าเหตุที่ธรรมชาติเป็นเช่นนั้น เพราะมีอำนาจสามารถบันดาลความสุขหรือความทุกข์ให้แก่ตนได้ จึงพากันเชื่อและถือว่าธรรมชาตินั้น ๆ มีพลังชีวิตและมีการนับถือธรรมชาติ (Animatism) และบูชาธรรมชาติ (Natural Worship)

ต่อจากนั้นความคิดมนุษย์ได้พัฒนาการมาถึงขั้นที่สองคือ การนับถือผีบางเทวดา มนุษย์เริ่มมีความสงสัยภาวะผันแปรต่าง ๆ ในตัวธรรมชาติที่บันดาลให้เกิดความทุกข์ความสุขแก่ตนนั้นว่าคงจะมีอำนาจอะไรอย่างหนึ่งสิ่งสถิตอยู่ อำนาจที่สามารถบันดาลให้เป็นไปได้นั้นเรียกว่า วิญญาณ (Spirit) วิญญาณที่นำความสุขให้เกิดขึ้น อาจเป็นมารร้ายหรือผีบาง ส่วนวิญญาณที่นำความสุขมาให้อาจเป็นเทวะประเภทใดประเภทหนึ่ง และในขั้นนี้อาจแบ่งความเชื่อถือผีบางเทวดาหรือวิญญาณที่ทรงอำนาจสิงอยู่ในธรรมชาตินั้นออกเป็น 3 ลำดับ ตามพัฒนาการทางความคิดของมนุษย์ คือ

1. เชื่อในธรรมชาติแต่อย่างก่อนแล้วขยายออกไปถึงธรรมชาติทุกอย่างในโลก คือเชื่อว่าธรรมชาติทุกอย่างในโลกมีวิญญาณสิงอยู่

2. เชื่อว่าวิญญาณเหล่านั้นมีอำนาจคนละอย่าง วิญญาณบางอย่างอาจบันดาลความดี ความสุขให้แก่มนุษย์ ขณะที่วิญญาณบางอย่างอาจบันดาลความชั่ว ความทุกข์ให้แก่มนุษย์ได้ วิญญาณเหล่านั้นต้องมีรูปร่าง แต่ไม่สามารถมองเห็นได้

3. เชื่อว่าวิญญาณทั้ง ๆ ที่มีรูปร่างแต่ไม่สามารถมองเห็นได้นี้เอง มนุษย์จึงเริ่มสร้างภาพด้วยความนึกคิดของตนเอง ภาพที่คนนับถือจึงเรียกว่า พระเจ้า หรือเรียกว่า ผีสางเทวดาก็แล้วแต่ความเชื่อถือ นักปราชญ์เรียกความเชื่ออันนี้ว่า ลัทธิวิญญาณนิยม (Animism)

พัฒนาการแห่งความเชื่อของมนุษย์ขั้นที่สาม คือการบูชาบรรพบุรุษ (Ancestor Worship) จากการขุดค้นของนักโบราณคดีที่ทำการขุดค้นโบราณวัตถุใต้พื้นดิน ได้พบซากศพมนุษย์สมัยโบราณและในบริเวณที่พบซากนั้น ได้พบเครื่องบูชาศพ พบร่องรอยการตกแต่งหลุมศพซึ่งแสดงว่ามนุษย์แต่โบราณนับถือบูชาบรรพบุรุษของตน

การนับถือบูชาบรรพบุรุษซึ่งส่วนมากเป็นบิดามารดาหรือปู่ย่าตายายที่ตายไปแล้ว มนุษย์โบราณเข้าใจว่าผีบรรพบุรุษเหล่านั้นจะยังคงเป็นผู้ปกครองคอยดูแลความทุกข์สุขของบรรดาลูกหลานญาติพี่น้องอยู่เสมอ การที่มนุษย์โบราณบูชาดวงวิญญาณของบรรพบุรุษอาจบูชาเพราะความเกรงกลัวว่าวิญญาณนั้น ๆ จะมาทำร้ายตนและลูกหลานผู้ประพฤติชั่ว หรือเคารพบูชาเพราะความกตัญญูรู้คุณบรรพบุรุษ

พัฒนาการขั้นที่สี่คือ การนับถือเทพเจ้าหลายองค์ (Polytheism) สืบเนื่องมาจากการสร้างภาพเทพเจ้าขึ้นมาตามมโนคติของตน สดแล้วแต่ว่าธรรมชาติอย่างไหนควรมีรูปร่างเป็นอย่างไร มีอำนาจมาน้อยกว่ากันเพียงไร

ความเชื่ออันดับต่อไปก็ยังเป็นความเชื่อเรื่องเทพเจ้าหลายองค์ แต่ได้แบ่งแยกกำหนดหน้าที่ของเทพเจ้าแต่ละองค์ลงไป ให้ควบคุมมนุษย์แต่ละกลุ่ม ให้เป็นที่กราบไหว้ของมนุษย์แต่ละหมู่โดยเฉพาะ ไม่ปะปนกัน เช่น ในอินเดียโบราณการนับถือเทพเจ้าก็แบ่งออกเป็นกลุ่มเป็นพวกตามชั้นวรรณะของตน วรรณะหนึ่งต้องนับถือพระเจ้าองค์หนึ่ง จะปะปนกับพระเจ้าของวรรณะอื่นไม่ได้

ขั้นต่อไปเป็นการนับถือพระเจ้าองค์เดียว (Monotheism) เมื่อมนุษย์เรารวมกันเป็นกลุ่มเป็นพวกก็ย่อมมีหัวหน้า การที่หัวหน้าจะรวบรวมคนให้เป็นปึกแผ่นได้ก็จะประกาศสั่งสอนคนของตนว่าในโลกนี้มีเทพเจ้าสูงสุดเพียงองค์เดียว จะบันดาลสิ่งใดให้เป็นไปตามพระประสงค์ได้ ซึ่งปัจจุบันคือศาสนาประเภทเอกเทวนิยม เช่น ศาสนาพหุมนฮินดู ศาสนายิว ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม เป็นต้น

ดังนั้น ชัตเตอร์จี (Chatterjee) จึงอธิบายว่า “ศาสนาดั้งเดิมที่สุดของมนุษย์เกิดขึ้นจากความกลัวต่อภัยธรรมชาติต่าง ๆ เช่น พายุใหญ่ ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า ไฟไหม้ น้ำหลาก เป็นต้น และเริ่มขึ้นจากความต้องการที่จะขอความช่วยเหลือจากพลังอำนาจลึกลับบางอย่างให้คุ้มครองตนให้พ้นภัยอันตรายเหล่านั้น”

ความสำคัญของการท่องเที่ยวชุมชน

การท่องเที่ยวชุมชนมีความสำคัญหลายด้าน หากจะแบ่งให้ชัดเจน คือ

- มีความสำคัญต่อการวางแผนทางการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวชุมชนสำคัญต่อการวางแผนการท่องเที่ยว เนื่องจากการที่จะพัฒนาการท่องเที่ยวไปให้ได้ อย่างยั่งยืนแล้ว ต้องมีกระบวนการ การที่มีชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม โดยเฉพาะการวางแผนเพื่อดำเนินการ การท่องเที่ยวของชุมชนของตน และในการวางแผนระดับประเทศก็ควรที่จะคำนึงถึงชุมชนเป็นพื้นฐาน เช่น ลักษณะ แวดล้อม ความเหมาะสมโดยภาพรวม เป็นต้น

- มีความสำคัญต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

การท่องเที่ยวชุมชนมีผลต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวไปสู่ความยั่งยืน เนื่องจากการริเริ่มการท่องเที่ยว ชุมชนนั้นควรที่จะเกิดจากความสมัครใจของชุมชนเป็นหลักก่อนเป็นครั้งแรก และให้ชุมชนเกิดความรู้ความเข้าใจใน เรื่องของการบริหารจัดการการท่องเที่ยวชุมชน เพื่อการมีส่วนร่วมอย่างถูกต้องทาง และผลประโยชน์จากการ ท่องเที่ยวควรกระจายสู่ชุมชนอย่างยุติธรรม ความยั่งยืนที่เกิดขึ้นนั้นจะเกิดได้ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และ สิ่งแวดล้อมของชุมชน

- มีความสำคัญต่อองค์กรในทุกระดับ คือ โลก กลุ่มประเทศ ประเทศ ภูมิภาค

การท่องเที่ยวชุมชนมีความสำคัญต่อองค์กรในทุกระดับ เนื่องจากการบริหาร จัดการการท่องเที่ยว นั้น ควรที่จะได้รับความร่วมมือจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่าย และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในทุกระดับ ซึ่งเห็นได้ชัดเจนใน รูปแบบขององค์กรตั้งแต่ระดับโลก จนถึงระดับท้องถิ่น ซึ่งให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนในด้านของ การบริหารจัดการการท่องเที่ยว เนื่องจากเข้าใจว่าการท่องเที่ยวจะสำเร็จไปได้ยากหากขาดความร่วมมือจากชุมชน อย่างแท้จริง

- เป็นรายได้ที่สำคัญสู่ชุมชน โดยเฉพาะประเทศกำลังพัฒนา/ยากจน

ความสำคัญของการท่องเที่ยวชุมชนที่หลายๆ ประเทศมองเป็นหลักโดยเฉพาะประเทศที่กำลังพัฒนา คือ การนำรายได้มาสู่ชุมชนไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของรายได้หลักหรือรายได้เสริม เพื่อที่จะได้รับการร่วมมือจากชุมชน ทั้งนี้ต้องเกิดการบริหารจัดการกระจายผลประโยชน์ต่อชุมชนอย่างยุติธรรม

ชุมชนสามารถมองถึงผลประโยชน์ของการท่องเที่ยวชุมชนที่จะนำมาสู่ชุมชน และความร่วมมืออย่างเต็ม ใจได้ หากได้รับผลประโยชน์หลักๆ 5 ด้าน ดังนี้ (Scheyven,1999)

- ด้านเศรษฐกิจ

การท่องเที่ยวหากสามารถนำรายได้ในระยะยาวมาสู่ชุมชนได้ก็จะสร้างความมั่นใจและได้รับความร่วมมือ จากชุมชน

- ด้านจิตวิทยา

การท่องเที่ยวสามารถทำให้ชุมชนภูมิใจในท้องถิ่นของตน และอยากที่จะให้นักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชมชุมชน เพราะต้องการให้ชุมชนเป็นที่รู้จัก ความภาคภูมิใจนี้ทำให้เกิดการไม่ทิ้งชุมชนของตนไปทำงานที่อื่น และการร่วมมืออนุรักษ์และประชาสัมพันธ์ชุมชนของพวกเขาไว้

- ด้านสังคม

การท่องเที่ยวเป็นการเสริมสร้างความเสมอภาคและสันติภาพแก่ทุกฝ่าย รวมทั้งยกระดับคุณภาพชีวิตในสังคมของชุมชน และสร้างการปฏิสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกันของคนในชุมชน รวมทั้งนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชมชุมชนด้วย

- ด้านการเมือง

ชุมชนได้มีสิทธิมีเสียงทางการเมืองเนื่องจากมีตัวแทนมาร่วมวางแผนและริเริ่มทางการท่องเที่ยว ทำให้ชุมชนรู้สึกถึงว่าพวกเขาได้รับสิทธิและเกิดความรู้สึกห่วงหาและเป็นเจ้าของชุมชนอย่างแท้จริงตามมา

- ด้านสิ่งแวดล้อม

การท่องเที่ยวชุมชน สามารถยังประโยชน์สู่สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรชุมชน หากชุมชนตระหนัก การพัฒนาที่ยั่งยืน จะเกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรของชุมชน โดยร่วมมือกับทุกฝ่ายโดยเฉพาะนักท่องเที่ยว

ผลประโยชน์ของการท่องเที่ยวชุมชนทั้งหมดนี้มีส่วนเสริมซึ่งกันและกัน และชุมชนควรที่จะได้รับประโยชน์หลักจากการพัฒนาการท่องเที่ยวภายในชุมชนทั้ง 5 ด้าน เพื่อเป็นการบริหารจัดการการท่องเที่ยวชุมชนอย่างยั่งยืนโดยแท้จริง ทั้งนี้การบริหารจัดการท่องเที่ยวชุมชนต้องเกิดจากการเข้าใจหลักการ การท่องเที่ยวชุมชนก่อน และพัฒนาอย่างไม่ก้าวกระโดด ควรพัฒนาอย่างค่อยเป็นค่อยไป เรียนรู้แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น และดำเนินกระบวนการต่าง ๆ ให้เหมาะสมกับสถานะและเอกลักษณ์ของชุมชนนั้น ๆ เอง

ความหมายที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการท่องเที่ยวชุมชน

ในการที่จะพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนนั้นควรเข้าใจถึงความหมายพื้นฐานของคำหรือหลักการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวชุมชนก่อน เพื่อความชัดเจนในการวางแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยว ความหมายที่ชุมชนและผู้ดำเนินการพัฒนาการท่องเที่ยวควรเข้าใจ คือ ความหมายของ “ชุมชน” “การพัฒนา” “การท่องเที่ยวที่ยั่งยืน” และที่สำคัญคือ ความหมาย ของ “การท่องเที่ยวชุมชน” เมื่อเข้าใจความหมายพื้นฐานเหล่านี้แล้วจะทำให้การพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนเป็นไปได้อย่างขึ้น เนื่องจากทุกส่วนที่ร่วมงานมีความเข้าใจพื้นฐานที่สอดคล้องและตรงกัน ในบั้นนี้จึงเป็นเนื้อหาในเรื่องของความหมายพื้นฐานที่ควรทราบ ซึ่งควรเป็นกระบวนการทำความเข้าใจเบื้องต้นก่อนการดำเนินการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวชุมชน

กรอบแนวคิดเกี่ยวกับชุมชน และความหมายของคำว่า ชุมชน (Community)

การที่จะพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนนั้น ต้องเข้าใจกรอบแนวคิดเกี่ยวกับชุมชน ให้ชัดเจน เพราะถือเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการที่จะดำเนินการพัฒนาการท่องเที่ยวไปสู่อนาคต มุมมองกรอบแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนนั้นมี

หลากหลายมุมมอง และยากหากจะเจาะจงไปในความหมายหนึ่งความหมายใดโดยที่ขาดความเข้าใจมุมมองที่หลากหลายนี้ของคำว่า “ชุมชน” คิง (King, 1959) ได้ให้ความหมายของชุมชนไว้ว่า คือ “ปรากฏการณ์ทางสังคมหรืออาจมองในแง่เชิงพื้นที่หรือภูมิศาสตร์ หรือมุมมองทางความรู้สึกเชิงจิตวิทยา หรือมองในภาพรวมกันทั้งสามมุมมอง” มุมมองดังกล่าวนี้ได้มีการสนับสนุนจากนักวิชาการอีกหลายท่าน แต่อาจมีการบรรยายที่แตกต่างกัน เช่น

- ชุมชนคือตัวแทนของสถานที่ที่พวกเขาอยู่เพื่อสร้างความโดดเด่นให้แก่สถานที่นั้น (Webber, 1975)
- ชุมชนเป็นการรวมตัวของความคาดหวังที่ร่วมกันและหน้าที่ที่มีร่วมกัน (Long, 1975)
- ชุมชนคือเครือข่ายทางสังคมที่มีลักษณะประจำชุมชนเป็นพื้นฐาน หรือมีความสนใจที่ร่วมกัน (Jones, 1993)
- ชุมชนมีความเกี่ยวเนื่องกับการสร้างกรอบของสังคม (Carroll, 1993)

นอกจากนี้ เบอร์ (Bur, 1993) ได้ให้ความหมายพื้นฐานของมิติคำว่าชุมชน ไว้ 4 ความหมาย ซึ่งใกล้เคียงกับความหมายข้างต้น คือ

1. ชุมชน ที่มองในมุมมองเชิงนิเวศวิทยา (A human ecological approach) คือ การที่ชุมชนมีพื้นที่และคนมาอยู่ร่วมกันในพื้นที่นั้น ๆ และการปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อม ร่วมกันซึ่งในความหมายนี้จะเน้นในเชิงพื้นที่ หากไม่มีพื้นที่ที่คนจำนวนหนึ่งมาอยู่ร่วมกันแล้วจะไม่ใช่ความหมายของชุมชนในมิตินี้

2. ชุมชนที่มองในมุมมองเชิงสังคมศาสตร์ (A social science approach) คือ การมองชุมชนในเชิงของระบบในบทบาทและการมีส่วนร่วมในองค์กรต่าง ๆ และชีวิตของชุมชนได้รับอิทธิพลจากระบบทางสังคมนั้น ๆ สำหรับความหมายในมิตินี้มองไปถึงอำนาจหน้าที่ของคนในชุมชนที่มีแตกต่างกัน บทบาทขององค์กรชุมชนต่าง ๆ ที่มีต่อชุมชนโดยภาพรวม

3. ชุมชนที่มองในเชิงปฏิสัมพันธ์ (An interaction approach) คือ การมองชุมชนเป็นองค์รวมของปฏิสัมพันธ์ซึ่งความสนใจ ความต้องการ และวิถีชีวิตได้รับการจัดการบนพื้นฐานการปฏิสัมพันธ์นั้น ในที่นี้คือการมองชุมชนที่เป็นปัจเจกบุคคลได้มองเป็นองค์รวมเหมือนความหมายในเชิงสังคมศาสตร์ ซึ่งบุคคลทุกคนในชุมชนนั้นจะต้องมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันและเกี่ยวเนื่องกันในด้านต่าง ๆ

4. ชุมชนที่มองในมุมมองเชิงวิพากษ์ (A critical approach) คือ การมองชุมชนในแง่ระบบที่ซับซ้อน ซึ่งอาจมาจากปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน หากแต่มองในส่วนของความขัดแย้งที่สามารถเกิดขึ้นได้ หรือเอกเทศของชุมชนอาจมีได้มาจากความเห็นที่เป็นหนึ่งเดียวเสมอไป ในความหมายนี้เป็นการมองถึงว่าการที่คนมาอยู่ร่วมกันนั้นจะหลีกเลี่ยงการขัดแย้ง ไม่ได้โดยเฉพาะเรื่องความคิด แต่การพัฒนาของชุมชนนั้นสามารถเกิดขึ้นได้หาก ในเรื่องใด ๆ นั้นนำไปสู่การแก้ปัญหาที่สร้างสรรค์ต่อชุมชน

นอกจากนี้ โรเบิร์ต และฮอลล์ (Roberts and Hall, 2001) ได้แยกมิติของ ความหมายของคำว่า ชุมชน ออกเป็นมิติที่สอดคล้องกับเบอร์แต่มิติดีที่เพิ่มเติมที่ค่อนข้างสอดคล้องกับสถานการณ์ความเป็นไปในปัจจุบันในมิติสุดท้ายดังต่อไปนี้

- ชุมชนที่อยู่ร่วมกันในกรอบพื้นที่เดียวกัน
- ชุมชนที่อยู่ในระบบสังคมเดียวกัน
- ชุมชนมีความรู้สึกร่วมกัน และมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน
- ชุมชนมีโครงสร้างของระบบอำนาจเชื่อมโยงกันทางปฏิบัติ
- ชุมชนที่มีความสนใจร่วมกัน โดยไม่ติดอยู่เพียงพื้นที่

จะเห็นว่าทุกมิติของความหมายของโรเบิร์ตและฮอลล์ เป็นมิติที่เบอร์โต้กล่าวมาแล้ว ยกเว้นแต่มิติสุดท้ายที่เป็นความหมายที่มองชุมชนว่าไม่จำเป็นต้องอยู่ในพื้นที่เดียวกันก็ได้ หากแต่มีความเชื่อมโยงกันด้วยความสนใจที่มีร่วมกัน ดังเช่นสังคมทางอินเทอร์เน็ตในยุคปัจจุบัน ซึ่งก็สามารถถือเป็นรูปแบบของชุมชนได้

อย่างไรก็ตามเมื่อได้ศึกษาถึงมุมมองที่หลากหลายเหล่านี้จะเห็นว่า แม้อาจมีการถกเถียง ถึงความหมายที่ชัดเจนของชุมชน แต่ละความหมายจะมีองค์ประกอบหลักที่ร่วมกันอยู่ ซึ่งสามารถสรุปเป็นพื้นฐานความหมายของคำว่า ชุมชนได้ คือ

1. ชุมชนต้องมีถิ่นฐาน เช่น เป็นเจ้าของพื้นที่ในพื้นที่หนึ่งร่วมกัน (Locality)
2. ชุมชนต้องมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม เช่น มีกิจกรรมร่วมกัน หรือมีการแลกเปลี่ยน ซึ่งกันและกัน (Social Interaction)
3. ชุมชนต้องมีความรู้สึกหรือความผูกพันพื้นฐานที่ร่วมกัน เช่น ความรู้สึกเป็น เจ้าของชุมชน หรือวัฒนธรรมร่วมกัน (Community sentiment and common ties or bonds)
4. ชุมชนต้องมีระบบขององค์กรทางสังคม เช่น การจัดระบบเมื่อมีความสนใจที่หลากหลาย หรือเกิดกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งขึ้น (A system of social organization) (Rocharungsat, 2005)

อย่างไรก็ตามเมื่อมองชุมชนในด้านเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวหรือในที่นี้คือ การท่องเที่ยวชุมชนแล้ว ความหมายที่สำคัญของคำว่าชุมชนจะมีความหมายที่เกี่ยวข้องกับ มุมมอง 3 ด้านด้วยกัน คือ

1. ชุมชนที่เกิดขึ้นนั้นต้องเกิดจากการรวมตัวของกลุ่มบุคคล
2. ชุมชนต้องมีระบบทางเศรษฐกิจ ซึ่งเอื้อต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน
3. ชุมชนต้องมีพื้นฐานในด้านการบริการและระบบสาธารณูปโภคที่มีประสิทธิภาพที่เอื้อต่อการดำรงอยู่ของชุมชน รวมทั้งเอื้อกับนักท่องเที่ยวได้

ความหมายของคำว่า การพัฒนา (Development)

ความหมายของคำว่า การพัฒนา นั้นเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวที่จะต้องทำความเข้าใจเบื้องต้นก่อนคือการท่องเที่ยวจะต้องเกิดกระบวนการพัฒนาขึ้นจึงจะนำไปสู่การท่องเที่ยวที่ยั่งยืนต่อไปได้สำหรับชุมชน สำหรับมิติของความหมายของคำว่าพัฒนานั้น โดยภาพรวมแล้วมีการแบ่งโดยนักวิชาการที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

เพียส (D.G. Pearce, 1989) ได้แบ่งมิติของการพัฒนาในมุมมอง 5 มิติด้วยกัน คือ

- ความหมายของการพัฒนาในแง่เศรษฐกิจ (Economic growth)
- ความหมายของการพัฒนาในมุมมองของความทันสมัย (Modernisation)
- ความหมายของการพัฒนาในด้านเพื่อเกิดความเท่าเทียม (Distributive justice)
- ความหมายของการพัฒนาในแง่ของการเปลี่ยนแปลงของสังคม เศรษฐกิจ (Socio - economic transformation)
- ความหมายของการพัฒนาในแง่ของการสร้าง (Spatial reorganization)

นอกจากนี้ ฮาร์ท (Hart, 1999) ยังอธิบายความหมายของการพัฒนาว่าเป็น “การนำมาซึ่งศักยภาพ โอกาส ความก้าวหน้า หรือประสิทธิภาพที่เพิ่มขึ้น”

สำหรับความหมายของการพัฒนาในองค์ประกอบของการท่องเที่ยวชุมชน คือ การปรับเปลี่ยนเชิงสังคม เศรษฐกิจ ซึ่งคือกระบวนการที่ทำให้บุคคลรู้ถึงความสามารถของตน มีความเชื่อมั่นที่จะดำเนินชีวิตไปสู่ความสำเร็จ เป็นการขับเคลื่อนไปข้างหน้าที่ไม่เป็นผลร้าย ต่อการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

ฮอลล์ (Hall, 1998) อธิบายการพัฒนาเพื่อการท่องเที่ยวว่าเป็น “การสร้าง ประสบการณ์ที่ดีแก่นักท่องเที่ยว และส่งผลถึงประโยชน์ด้านเศรษฐกิจ สังคม 55 สิ่งแวดล้อม สำหรับรัฐ เอกชน และชุมชน”

จาฟารี (Jafari, 2000) ได้ให้ความหมายของ “การพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชน กล่าวคือ เป็นกระบวนการเพื่อความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจและสังคม โดยมีการริเริ่มจากชุมชนเป็นรากฐาน การพัฒนาการท่องเที่ยวอาจเกิดปัญหาได้ แต่การวางแผนและพัฒนาจะสามารถสร้างความตื่นตัวต่อปัญหาที่อาจเกิด และตอบรับกับโอกาสที่เข้ามาได้ ควรให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ได้รับการฝึกอบรมเพื่อเป็นนักพัฒนาต่อไปได้ เอื้ออำนวยด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและบริการ มีการตั้งองค์กรชุมชนและสร้างจิตสำนึกร่วมกัน

ความหมายของการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน (Sustainable tourism)

หลักการเพื่อความยั่งยืนนั้นสามารถนำไปใช้กับทุกรูปแบบของกิจกรรมทางด้านการท่องเที่ยว ไม่ว่าจะเป็นการดำเนินกิจการสถานประกอบการ ตลอดจนโครงการต่าง ๆ ที่ เกี่ยวกับการท่องเที่ยว รวมถึงรูปแบบที่มีการปฏิบัติสืบทอดกันมาและรูปแบบที่เสนอให้เป็นตัวเลือกด้วย ซึ่งในที่นี้รวมถึงการท่องเที่ยวชุมชนซึ่งก็เป็นรูปแบบหนึ่งที่ต้องการพัฒนาสู่ความยั่งยืน ดังนั้นหลักการและการเข้าใจความหมายของการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนจึงเป็นสิ่งที่สำคัญเป็นอย่างยิ่ง

การท่องเที่ยวที่ยั่งยืนนั้น องค์การท่องเที่ยวโลก (UNWTO) ได้กำหนดหลักการของ การท่องเที่ยวที่ยั่งยืนไว้ตั้งแต่ พ.ศ. 2531 ว่าลักษณะของการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนนั้น “ได้รับการคาดหมายให้นำไปสู่การจัดการทรัพยากรทั้งมวลด้วยวิถีทางที่ตอบสนองต่อความต้องการทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสุนทรีย์ ในขณะเดียวกัน ก็คงไว้ซึ่งบูรณภาพทางวัฒนธรรม กระบวนการทางนิเวศวิทยาที่จำเป็น ความหลากหลายทางชีวภาพ และระบบต่างๆ ที่เอื้อต่อชีวิต” เพื่อให้เกิดความยั่งยืนในด้านการท่องเที่ยว แนวความคิดการท่องเที่ยว แบบยั่งยืนจึงได้รับความนิยมและแพร่หลายค่อนข้างมากโดยเฉพาะในการประชุม Globe'90 ที่ประเทศแคนาดา ได้ให้คำจำกัดความ การท่องเที่ยวที่ยั่งยืนว่าหมายถึง “การพัฒนาที่สามารถตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว และผู้เป็นเจ้าของท้องถิ่นในปัจจุบัน โดย มีการปกป้องและสงวนรักษาโอกาสต่างๆ ของอนุชนรุ่นหลัง การท่องเที่ยวนี้มีความหมายถึง การจัดการทรัพยากรเพื่อตอบสนองความจำเป็นทางเศรษฐกิจ สังคม และความงามทางสุนทรีย์ภาพ ในขณะที่สามารถรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและระบบนิเวศด้วย”

การท่องเที่ยวที่ยั่งยืนนั้นจึงมีหลักการ (Eber, 1993) ดังต่อไปนี้

1. การอนุรักษ์และใช้ทรัพยากรอย่างพอดี ทั้งที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ สังคม และ วัฒนธรรมเป็นสิ่งสำคัญ และเป็นแนวทางการทำธุรกิจในระยะยาว (Using Resource Sustainably)
2. การลดการบริโภคที่มากเกินไปและการลดของเสียจะช่วยลดค่าใช้จ่ายในการทำนุบำรุงสิ่งแวดล้อมที่ถูกทำลายในระยะยาวและเป็นการเพิ่มคุณภาพของการท่องเที่ยว
3. การรักษาและส่งเสริมความหลากหลายของธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรม มีความสำคัญต่อการท่องเที่ยวในระยะยาว และช่วยขยายฐานของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว (Maintaining Diversity)
4. การประสานการพัฒนาการท่องเที่ยวเข้ากับกรอบแผนกลยุทธ์การพัฒนาแห่งชาติการพัฒนาท้องถิ่น และการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมจะช่วยขยายศักยภาพการท่องเที่ยวในระยะยาว (Integrating Tourism into Planning)
5. การท่องเที่ยวที่รองรับกิจกรรมทางเศรษฐกิจของท้องถิ่นโดยพิจารณาด้านราคาและคุณค่าของสิ่งแวดล้อมไว้ ไม่เพียงแต่ทำให้เกิดการประหยัด แต่ยังป้องกันสิ่งแวดล้อมไม่ให้ถูกทำลายอีกด้วย (Supporting Local Economics)
6. การมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ของท้องถิ่นในการจัดการการท่องเที่ยว ไม่เพียงแต่สร้างผลตอบแทนแก่ประชากรและสิ่งแวดล้อมโดยรวมแต่ยังช่วยยกระดับคุณภาพการจัดการการท่องเที่ยวอีกด้วย (Involving Local Communities)
7. การปรึกษาหารือกันอย่างสม่ำเสมอ ระหว่างผู้ประกอบการ ประชาชนท้องถิ่น องค์กรและสถาบันที่เกี่ยวข้อง มีความจำเป็นในการที่จะร่วมงานไปในทิศทางเดียวกัน รวมทั้งร่วมแก้ปัญหา และลดข้อขัดแย้งในผลประโยชน์ที่แตกต่างกัน (Consulting Stakeholders and the Public)

8. การฝึกอบรมบุคลากร โดยสอดแทรกแนวคิดและวิธีปฏิบัติในการพัฒนาแบบยั่งยืนต่อบุคลากรท้องถิ่นทุกระดับ จะช่วยยกระดับการบริการการท่องเที่ยว (Training Staff)

9. การตลาดที่จัดเตรียมข้อมูลอย่างพร้อมมูล จะทำให้นักท่องเที่ยวเข้าใจและเคารพในสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรมของแหล่งท่องเที่ยว และจะช่วย ยกระดับความพอใจของนักท่องเที่ยวด้วย (Marketing Tourism Responsibly)

10. การวิจัยและการติดตามตรวจสอบอย่างมีประสิทธิภาพ จำเป็นต่อการช่วยแก้ปัญหาและเพิ่มผลประโยชน์ต่อแหล่งท่องเที่ยว นักท่องเที่ยว และนักลงทุน (Undertas Research)

จะเห็นได้ว่า แนวความคิดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน มุ่งเน้นให้อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวโดยรวม ปรับสภาพการจัดการเพื่อเข้าสู่ยุคใหม่ของกระแสโลกที่เปลี่ยนไป (Paradigm Shift) ที่เปลี่ยนจากสังคมบริโภคนิยมสู่ยุคสมัยสังคมเป็นใหญ่ ดังนั้น ขอบเขตของการพัฒนาจึงครอบคลุมทุกองค์ประกอบทุกส่วนของการท่องเที่ยวหรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ การพัฒนาการท่องเที่ยวทั้งหมดต้องมุ่งสู่ความยั่งยืน (All Tourism Should Be Sustainable Tourism : Dowling, 1995) กล่าวโดยสรุป คือกิจกรรมการท่องเที่ยวจะต้องสามารถดำรงอยู่ได้ มีนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมเยือนอย่างสม่ำเสมอ ทรัพยากรการท่องเที่ยวยังคงรักษาความดึงดูดใจไว้ได้ไม่เสื่อมคลาย กิจกรรมการบริการมีกำไร แม้ต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการให้บริการอยู่เสมอ ผลกระทบที่มีต่อสิ่งแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรมจะต้องไม่มี หรือมีน้อยที่สุด มีแต่การจัดการอย่างยั่งยืนเท่านั้น จึงจะสามารถคงความยั่งยืนของการท่องเที่ยวได้

หลักการพื้นฐานของความยั่งยืน จะต้องได้รับการปฏิบัติภายในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวทั้งหมด ไม่จำเพาะแต่การท่องเที่ยวเฉพาะอย่าง การท่องเที่ยวขนาดเล็ก การท่องเที่ยวราคาแพงหรือแม้กระทั่งการท่องเที่ยวคนใหญ่ หรือ Mass Market

จากหลักการโดยภาพรวมดังกล่าวมาแล้วนั้นสามารถนำหลักการการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนมาผสมผสานเพื่อประโยชน์ของการดำเนินการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนได้ ดังนี้

- เป็นการตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบันโดยไม่ไปเบียดเบียนความต้องการของคนรุ่นหลัง (It meets the need of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs : Baldacchino, 1996)

- ควรเป็นการท่องเที่ยวแบบระยะยาว (Long term)
- ควรให้ชุมชนมีส่วนร่วม (Enables local involvement)
- ควรใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า (Makes efficient use of resources) และ
- มีการวางแผนการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ดี (Contains well developed tourism plans : Miller, 2001)

ในที่นี้การวางแผนจัดการการท่องเที่ยวชุมชนตามความหมายของการท่องเที่ยวชุมชนอย่างยั่งยืนจึงมีเป้าหมายของการท่องเที่ยวยั่งยืนเช่นกัน กล่าวคือ

- ควรที่จะควบคู่ไปกับการพัฒนาชุมชนและใช้วัตถุดิบที่มีในชุมชน
- ควรมีการคงไว้ซึ่งความเท่าเทียมกันของคนรุ่นเดียวกันและรุ่นหลัง
- ควรมีการรักษาระบบนิเวศ และความหลากหลายทางชีวภาพ
- ควรมีการรักษาวัฒนธรรมอันดี และความสามัคคีในชุมชน

หากการท่องเที่ยวชุมชนสามารถดำเนินไปเพื่อประโยชน์ของชุมชนดังกล่าวได้ก็จะพัฒนาสู่การท่องเที่ยวชุมชนอย่างยั่งยืนได้อย่างไม่ยาก อย่างไรก็ตามการดำเนินการดังกล่าว ไม่สามารถหลีกเลี่ยงการมี ส่วนร่วมของชุมชนเป็นแกนในการขับเคลื่อนได้ และควรเป็นไปอย่างต่อเนื่อง

ความหมายของการท่องเที่ยวชุมชน (Community Tourism)

ความหมายของการท่องเที่ยวชุมชนต้องทราบถึงหัวใจของการท่องเที่ยวชุมชนก่อน ว่าหากจะดำเนินการจัดการการท่องเที่ยวชุมชนที่สมบูรณ์นั้น ต้องให้ชุมชนมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการของการพัฒนาการท่องเที่ยวสำหรับความหมายของชุมชนในองค์ประกอบของการท่องเที่ยวชุมชน คือ

- 1) กลุ่มคนที่อยู่ร่วมกัน ร่วมเป็นเจ้าของในพื้นที่หนึ่งร่วมกัน และเกิดกระบวนการการสร้างความเป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มคนนั้นขึ้น
- 2) มีปฏิสัมพันธ์ในสังคมของคนแต่ละคน จนรวมเป็นการปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มคน และองค์กรในพื้นที่เฉพาะพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งขึ้น

อย่างไรก็ตามผู้มีส่วนร่วมหลักที่ควรนำมาร่วมในกระบวนการพัฒนาและจัดการการท่องเที่ยวชุมชนด้วย นอกจากส่วนของชุมชนแล้วคือ ผู้มีอำนาจตัดสินใจ เช่น ภาครัฐ (Decision maker) ภาคธุรกิจ (Business operator) และไม่ควรลืม นักท่องเที่ยว (Victor) ที่ควรสร้างความประทับใจให้แก่นักท่องเที่ยวที่มาในชุมชน เนื่องจากการประชาสัมพันธ์เรื่องราวของชุมชนที่ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายและมีประสิทธิภาพที่สุดคือ การบอกต่อด้วยความประทับใจของนักท่องเที่ยวที่เคยมาชุมชนต่อไปและพวกเขาจะกลับมาอีกเรื่อยๆ หากเกิดความประทับใจ

จากการอธิบายความหมายของการท่องเที่ยวชุมชนในมุมมองของธนาคารโลก (World Bank, 2000) ได้ อธิบายว่าการท่องเที่ยวชุมชนคือ “การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของชุมชน ผู้ซึ่งต้องได้รับประโยชน์และรายได้ อย่างยุติธรรมจากการท่องเที่ยวจากงาน จากการกำจัดความยากจน และไม่ส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม เป็นการสร้างความภาคภูมิใจในชุมชน และเกิดการรักษาและพัฒนาสมบัติของชุมชน”

วีระพล ทองมา และประเจต อำนาง (2547) ให้ความหมายของการท่องเที่ยว ชุมชนว่า “เป็นเรื่องของการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนท้องถิ่นและผู้มาเยือน ในการที่จะดูแลรักษาทรัพยากรด้านต่างๆ ของชุมชนที่มีอยู่แล้ว ตลอดจนเป็นเครื่องมือในการพัฒนาชุมชนให้เกิดความยั่งยืน อันเกิดจากการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในชุมชน เพื่อประโยชน์แก่ชุมชน”

โครงการท่องเที่ยวเพื่อชีวิตและธรรมชาติ ได้ให้จำกัดความของคำว่า “การท่องเที่ยวชุมชน” ว่าเป็นการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรม กำหนดทิศทางโดยชุมชน จัดการโดยชุมชน เพื่อชุมชน และชุมชนมีบทบาทเป็นเจ้าของ มีสิทธิ์ในการจัดการดูแลเพื่อให้เกิดการเรียนรู้แก่ผู้มาเยือน (โครงการท่องเที่ยวเพื่อชีวิต และธรรมชาติ, 2540) ส่วนศูนย์เพื่อการวางแผนการท่องเที่ยวและการแก้ไขปัญหาความยากจนแห่งเอเชีย คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ (ACTPPR) อธิบายเพิ่มเติมว่า “เป็นการทำให้คนต่างถิ่นมีปฏิสัมพันธ์กับคนในชุมชนเจ้าภาพ เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด ประสบการณ์ซึ่งกันและกัน ทั้งระหว่างนักท่องเที่ยวกับคนในชุมชน และระหว่างคนในชุมชนด้วยกันเอง นำไปสู่การพัฒนาชุมชน สร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน เพิ่มความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นของคนในชุมชน เกิดการอนุรักษ์หรือพัฒนาสิ่งแวดล้อม โดยอาจมีผลตอบแทนทางเศรษฐกิจต่อกลุ่มในชุมชนหรือทั้งชุมชน (ACTPPR. 2550)

มีการอภิปรายถึงความหมายของการท่องเที่ยวชุมชน (นสพ.ไทยโพสต์, 2547) ว่าเป็นมุมมองที่แตกต่างและคนละแง่มุมจากการท่องเที่ยวแบบมวลชน (mass tourism) ที่ให้ความสำคัญกับรายรับมาก่อนเรื่องอื่น ซึ่งลืมนึกถึง “รายจ่าย” ที่จะต้องสูญเสียไปอย่างไร เนื่องจากเป็นรายจ่ายที่ซ่อนอยู่ในรูปแบบต่างๆ รายจ่ายที่เกิดขึ้นมิได้อยู่ในมิติของสิ่งที่นักท่องเที่ยว หรือผู้ประกอบการทางการท่องเที่ยวจะต้องเสียไปเท่านั้น หากแต่รวมความถึงสิ่งที่ชุมชนในฐานะเจ้าของสถานที่ท่องเที่ยวจะต้องสูญเสียไป ซึ่งอาจจะมากกว่า รายรับที่ชุมชนจะได้อีก เมื่อการท่องเที่ยวแบบมวลชนมาสู่ชุมชน สิ่งที่พบได้อย่างชัดเจนที่สุดก็คือการเข้ามาของคนภายนอก ซึ่งนำวัฒนธรรมที่แตกต่างเข้ามา ความพยายามสร้างสาธารณูปโภคเพื่ออำนวยความสะดวกแก่คนภายนอกที่ถูกมองว่าสามารถสร้างรายรับจำนวนมหาศาลนั้น ไม่เพียงแต่จะต้องแลกกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนเพื่อการปลูกสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกแก่คนเหล่านี้เท่านั้น หากแต่ยังต้องแลกกับชีวิตวัฒนธรรมและการสูญเสียสมดุลในระบบนิเวศของชุมชนไป ในที่สุดสิ่งเหล่านี้ก็นำมาซึ่งปัญหาเชิง โครงสร้างทางสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมอีกเป็นจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นปัญหาโสเภณี ปัญหายาเสพติด ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาการถือครองที่ดิน ปัญหาการบุกรุกป่า ฯลฯ จากปัญหาดังกล่าวมานี้เป็นการส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดอีกทางเลือกของการท่องเที่ยว คือการท่องเที่ยวชุมชนเพื่อชุมชนโดยตรง ซึ่งไม่ได้ให้ชุมชนเป็นเพียงผู้แบกรับภาระ ที่เกิดจากผลกระทบแง่ลบจากการท่องเที่ยว หากแต่บริหารจัดการการท่องเที่ยวให้เป็นไป อย่างสอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนเอง

เดวิด เฟนเนลล์ (Fennel, 1999) นักวิชาการด้านการท่องเที่ยวแห่งภาควิชาภัณฑาการและการพักผ่อนศึกษา มหาวิทยาลัยบริก ประเทศแคนาดา เป็นผู้หนึ่งที่เสนอ แนวคิดการท่องเที่ยวที่หลีกเลี่ยงการทำลายการใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อม สังคม และ วัฒนธรรมของชุมชน หากแต่มุ่งตอบสนองความต้องการของคนในท้องถิ่นให้มากที่สุด ด้วยการใช้เทคโนโลยีในชุมชนเท่าที่จำเป็น ที่สำคัญยังต้องมีการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวร่วมกับคนในชุมชน

ข้อเสนอของเฟนเนลล์ นับเป็นการเสนอแนะแนวทางใหม่ของการท่องเที่ยวที่ให้ความสำคัญต่อ “สิทธิการจัดการชุมชน” ด้วยตัวของคนในชุมชนเอง ทั้งในด้านของการวางแผนการจัดการที่รวมถึงการสร้างกระบวนการ

เรียนรู้ในการจัดการท่องเที่ยว การกระจายรายได้ที่เกิดจากการท่องเที่ยว อันเป็นสิ่งสำคัญของการพัฒนาการท่องเที่ยว อาจกล่าวได้ว่า ข้อเสนอแนะดังกล่าวก็คือ การท่องเที่ยวชุมชน (community tourism) ที่มองเห็นสิ่งที่ชุมชนควรได้รับเพื่อแลกกับสิ่งสำคัญที่ชุมชนจะต้องเสียไป ในลักษณะของการได้กับ (win-win) ทั้งระหว่างนักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการรัฐ และคนในชุมชนนั่นเอง

เพนเนลลีได้เสนอคุณสมบัติที่สำคัญของการท่องเที่ยวชุมชนดังกล่าวว่า จะต้องประกอบไปด้วย 5 ประการ ได้แก่

1. ต้องเป็นการท่องเที่ยวที่มีผลกำไรตอบแทนมายังครอบครัวของสมาชิกในชุมชนในรูปแบบต่างๆ เช่น การเปิดบ้านพักให้เป็นที่พักอาศัยของนักท่องเที่ยวในชุมชนนั้นๆ โดย ไม่ต้องผ่านนายหน้าใดๆ อันจัดเป็นการสร้างรายได้ทางตรงแก่คนในชุมชน อย่างไรก็ดี แต่ละครอบครัวเจ้าของที่พักเองก็ควรได้รับการฝึกอบรม และเตรียมความพร้อมเพื่อให้พร้อมรับนักท่องเที่ยวเข้ามาพักอาศัยกับครอบครัวของตนเอง

2. ต้องเป็นการท่องเที่ยวที่ชุมชนได้รับประโยชน์โดยรวมอย่างแท้จริง ไม่ว่าจะเป็นการสร้างสาธารณูปโภค และการยกระดับความเป็นอยู่ที่ยั่งยืน “เพื่อสมาชิกในชุมชน” แต่ไม่ใช่ “เพื่อนักท่องเที่ยว” เพียงอย่างเดียว

3. ต้องเป็นการท่องเที่ยวที่ไม่ก่อให้เกิดความตึงเครียดด้านสังคมและวัฒนธรรมในชุมชน อันเนื่องมาจากความพยายามนำความทันสมัยแบบตะวันตก (westernization) เข้ามาสู่ชุมชนเพื่ออำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว พร้อมกับดึงสำนึกร่วมของคนในชุมชนออกไปด้วยการกลืนสมาชิกในชุมชนให้อยู่กับความทันสมัยดังกล่าว อันจะนำมาซึ่งปัญหาทางสังคมและวัฒนธรรมที่จะเกิดขึ้นตามมาอีกเป็นจำนวนมาก

4. ต้องเป็นการท่องเที่ยวที่สร้างจิตสำนึกในการเคารพและรักษาสีงแวดล้อม สังคม ตลอดจนวัฒนธรรมในชุมชนให้เกิดขึ้นกับนักท่องเที่ยว ดังนั้น แม้ว่าการท่องเที่ยวที่พยายามโฆษณาว่าเป็นการท่องเที่ยวชุมชน หากแต่ไม่มีกิจกรรมในลักษณะของการสร้างจิตสำนึกดังกล่าว ก็มีอาจกล่าวได้ว่าการท่องเที่ยวนั้นเป็นการท่องเที่ยวชุมชนโดยแท้ได้

5. ต้องเป็นการท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดความเข้าใจอันดีระหว่างประเทศ ทั้งในระดับนานาชาติ นานาภูมิภาค ที่ล้วนอยู่ภายใต้ขนานวัฒนธรรม โดยนัยนี้การท่องเที่ยวชุมชน ต้องเป็นการท่องเที่ยวที่สอนให้นักท่องเที่ยวเคารพในความหลากหลายทางชีวภาพและ วัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในสังคม และไม่มองว่าใคร “เจริญกว่า” และใคร “ด้อยกว่า”

เราไม่อาจปฏิเสธได้ว่า ในปัจจุบันการท่องเที่ยวได้เข้ามาเป็นส่วนสำคัญในฐานะ จักรกลในการขับเคลื่อนภาวะการพัฒนาประเทศ และปฏิเสธไม่ได้อีกว่าเมื่อเป็นเช่นนั้น ความพยายามที่จะให้นักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาอีกก็ยังเป็นสิ่งจำเป็น การท่องเที่ยวชุมชนเองมิได้ปฏิเสธในประเด็นนี้ หากแต่การกลับมาท่องเที่ยวอีกครั้ง จะต้องเป็นการท่องเที่ยวอันเนื่องมาจากความประทับใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อความเป็นธรรมชาติทั้งสังคมและวัฒนธรรมที่ถูกปรุงแต่งเพื่อการท่องเที่ยวน้อยที่สุด

คำถามที่เกิดขึ้นก็คือ ทุกวันนี้ทิศทางการท่องเที่ยวที่ดำรงอยู่ให้ความสำคัญในประเด็นที่เกี่ยวกับสิ่งที่เกิดขึ้นในชุมชนมากนักน้อยเพียงใด ในฐานะเจ้าบ้านที่ดี การต้อนรับเพื่อให้เกิดความพึงพอใจแก่แขกผู้มาเยือนมากที่สุดเป็นสิ่งที่ดี แต่ในฐานะการเป็นเจ้าของสถานที่ท่องเที่ยวแล้ว การสร้างความพึงพอใจแก่นักท่องเที่ยว “ผู้มาเยือน” ยังต้องคำนึงถึง ความสมัครใจของสมาชิกในบ้านและวิธีการต้อนรับที่ไม่ลดทอนความเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนในขณะเดียวกันในฐานะนักท่องเที่ยวผู้มาเยือน ความพึงพอใจอันเกิดจากการเยือนคง มิได้อยู่ที่การ “กินหรือใช้เหมือนกับสิ่งที่ตนมี” หรือ “การต้อนรับที่ทำให้เจ้าบ้านเดือดร้อน” หากแต่อยู่ที่การได้เป็นส่วนหนึ่งในการใช้ชีวิตร่วมกับเจ้าของบ้านอย่างแท้จริงมากกว่า หากเปรียบเทียบกับกรมองเหรียญแต่ละด้านการเข้าใจการท่องเที่ยวด้วยเหรียญด้านของนักท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียวจึงลดทอนคุณค่าของเหรียญที่มีความเป็นชุมชนเข้ามาเกี่ยวข้องอีกด้านหนึ่งโดยสิ้นเชิง

ดังนั้น โดยสรุปแล้วนิยามคำว่าการท่องเที่ยวชุมชน คือการท่องเที่ยวที่ชุมชนเป็น ผู้กำหนดกระบวนการทิศทาง และรูปแบบการท่องเที่ยวของตนเอง ชาวบ้านทุกคนเป็นเจ้าของทรัพยากรท่องเที่ยวเหล่านั้นๆ และมีส่วนได้ส่วนเสียที่เกิดจากการท่องเที่ยว ซึ่งการท่องเที่ยวที่จัดโดยชุมชนนั้นมีจุดขายที่หลากหลาย ทั้งธรรมชาติ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต การอนุรักษ์ รวมทั้งมีการพัฒนารูปแบบเพื่อสร้างความยั่งยืนสู่คนรุ่นลูกหลานและเกิดประโยชน์ต่อท้องถิ่นอย่างแท้จริง นอกจากนี้ยังมีการอธิบายความหมาย ระหว่าง “การท่องเที่ยวชุมชน” (Community tourism) และคำว่า “การท่องเที่ยวโดยชุมชน” (Community-based tourism) ซึ่งทั้งสองคำนี้ต่างกันในเรื่องลักษณะของรูปแบบการบริหารจัดการ หากการบริหารจัดการนั้นมีชุมชนดำเนินการเป็นหลักจะใช้คำว่า “การท่องเที่ยวโดยชุมชน” แต่คำว่า “การท่องเที่ยวชุมชน” นั้นจะกว้างกว่าในแง่ของการบริหารจัดการไม่จำเป็นต้องดำเนินการโดยชุมชนเป็นหลักแต่ชุมชนมีส่วนได้ประโยชน์จากการบริหารจัดการการท่องเที่ยวภายในชุมชนของตน ซึ่งไม่ว่าจะเป็นในลักษณะใด ทั้งสองความหมาย ก็มุ่งเน้น “ผลประโยชน์” ของชุมชนเหมือนกัน

การท่องเที่ยวชุมชนดีและไม่ดีอย่างไร

การพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนนั้นหลายๆ ชุมชนประสบปัญหาเมื่อเกิดการดำเนินการพัฒนาไปได้สักระยะหนึ่ง การท่องเที่ยวชุมชนที่ไม่สามารถไปถึงความสำเร็จหรือการท่องเที่ยวชุมชนแบบยั่งยืนได้ เนื่องจากความไม่เข้าใจในพื้นฐานหลักการของการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชน รวมทั้งข้อดีและข้อเสียที่อาจเกิดขึ้นได้ในกระบวนการพัฒนาและการดำเนินการจัดการการท่องเที่ยวภายในชุมชนของพวกเขา ดังนั้นการพัฒนาค่อยเป็นค่อยไป การเรียนรู้อย่างไม่เร่งรีบเป็นสิ่งสำคัญของการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชน การเตรียมรับมือกับ ผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นก็เป็นสิ่งสำคัญ ดังนั้นการเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับข้อดีและข้อเสียที่อาจ เกิดขึ้นจึงเป็นอีกส่วนหนึ่งที่สำคัญที่คนในชุมชนควรมีความรู้และความเข้าใจ

การท่องเที่ยวชุมชนมีข้อดีและข้อเสียอย่างไร

ในการศึกษาถึงข้อดีและข้อเสียของการท่องเที่ยวชุมชนนั้นเป็นสิ่งสำคัญที่ชุมชนหรือผู้พัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนควรที่จะเข้าใจก่อนที่จะดำเนินการพัฒนาการท่องเที่ยวสำหรับชุมชน ในเรื่องนี้เป็นขั้นตอนการเตรียมการเพื่อให้ทราบถึงปัญหาที่มีแนวโน้มที่จะเกิดขึ้นได้และสามารถคาดการณ์ได้ว่าการจัดการการท่องเที่ยวภายในชุมชนนั้นสามารถที่จะเตรียมรับมือกับปัญหาที่อาจเกิดขึ้นได้หรือไม่ ความรู้ในเรื่องข้อดีและข้อเสียที่อาจเกิดขึ้นสำหรับการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนที่สำคัญนี้ ผู้เขียนได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับทัศนคติของผู้เชี่ยวชาญทางด้านการท่องเที่ยวชุมชนถึงผลดีและผลเสียโดยรวมที่อาจเกิดขึ้นได้ในการดำเนินการพัฒนา การท่องเที่ยวชุมชนก่อนการตัดสินใจดำเนินการพัฒนา เพื่อเป็นพื้นฐานและสร้างความเข้าใจในเรื่องการท่องเที่ยวชุมชนทั้งแง่ดีและแง่ลบ รายชื่อผู้เชี่ยวชาญนั้นได้มาจากผู้เขียนบทความ เรื่องการท่องเที่ยวชุมชน จากวารสารการท่องเที่ยวนานาชาติ จำนวน 12 วารสาร แสดงถึงผลดีและผลเสียที่เป็นภาพรวมของการท่องเที่ยวชุมชนนั้น จะเห็นว่าการดำเนินการพัฒนาและจัดการการท่องเที่ยวชุมชน คำนึงถึงผลทั้งสองด้านนี้ก่อน เพื่อนำมาช่วยในการประเมินผลการดำเนินการเป็นระยะๆ หากประสบกับปัญหาก็จะสามารถร่วมกันแก้ไขได้ทันกาล ตารางดังกล่าวเป็นการเรียงลำดับความถี่ในการตอบถึงผลดีและผลเสียที่อาจเกิดขึ้น จึงพิจารณาได้ว่าผลดีที่หลายๆ คนมองการท่องเที่ยวชุมชนว่าจะนำผลประโยชน์มาสู่ชุมชนคือ ในเรื่องของเศรษฐกิจที่ดีในชุมชนเป็นประการสำคัญ เนื่องจากมีการจ้างงาน รวมทั้งรายได้มาสู่ชุมชนท้องถิ่น ผลดีลำดับต่อมา คือการท่องเที่ยวชุมชนนั้นสามารถให้ชุมชนเป็นผู้มีส่วนร่วมในการดำเนินการและควบคุมดูแลการท่องเที่ยวได้เอง และผลดีที่เห็นชัดเจนคือ หากเกิดกระบวนการมีส่วนร่วมที่แท้จริงของชุมชนแล้วจะสามารถนำความยั่งยืนมาสู่ชุมชนนั้นๆ ได้ในระยะยาว

สำหรับอีกแง่หนึ่งคือ ผลลบที่ไม่ควรมองข้าม 3 ผลกระทบหลักๆ ที่เห็นชัดเจนคือ ปัญหาข้อจำกัดภายในชุมชนเองเมื่อมีการพัฒนาการท่องเที่ยวขึ้น โดยเฉพาะในประเทศที่กำลังพัฒนา กล่าวคือ เรื่องของผู้เชี่ยวชาญที่จะให้คำปรึกษาหากชุมชนไม่เข้าใจหรือเกิดปัญหาขึ้นในระหว่างกระบวนการพัฒนาและจัดการการท่องเที่ยว หรือข้อจำกัดในด้านของงบประมาณการพัฒนาและการตลาด เป็นต้น สำหรับผลกระทบรองลงมาคือ เรื่องของความไม่เท่าเทียมกันที่เกิดขึ้นในการจัดการการท่องเที่ยวชุมชน หรือรายได้ที่ได้มาไม่ได้ลงสู่ชุมชนอย่างแท้จริง หากแต่ไปสู่

นายทุนที่อาจอยู่หรือไม่อยู่ในชุมชนก็ได้ และข้อผลกระทบที่สำคัญ อีกแง่มุมหนึ่งคือ ปัญหาสังคมที่อาจเกิดขึ้นภายในชุมชนเอง เช่น วัฒนธรรมที่เสื่อมโทรมลงจากการที่มีวัฒนธรรมที่ไม่น่าพึงประสงค์ของนักท่องเที่ยวต่างวัฒนธรรมเข้าไป ปัญหาความไม่เท่าเทียมทำให้ชุมชนไม่พอใจและอาจเกิดปัญหาอาชญากรรมตามมา ซึ่งเป็นข้อที่ควรคำนึงถึงและป้องกันไว้ตั้งแต่เนิ่นๆ ในการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชน ที่จะกล่าวต่อไปนี้คือตัวอย่าง ผลกระทบทางด้านลบที่อาจเกิดขึ้นได้ของการพัฒนาและจัดการการท่องเที่ยวชุมชน

สำหรับประเทศไทยมากกว่าทศวรรษที่ผ่านมาเกิดจำนวนงานวิจัยด้านการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนเป็นกราฟขึ้นจากตัวอย่างงานวิจัย 15 บทความเกี่ยวกับการท่องเที่ยวชุมชน ที่ลงตีพิมพ์ในวารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่ในช่วงปี 2551-2554 ที่ผ่านมา แม้จะดำเนินการวิจัยต่างพื้นที่กันแต่มีประเด็นร่วมกันอย่างชัดเจน ซึ่งประเด็นหลัก คือ ความพยายามที่จะค้นหาเพื่อนำเสนอแนวทางการพัฒนา หรือหารูปแบบการจัดการการท่องเที่ยว (โดย) ชุมชนเพื่อความสำเร็จอย่างยั่งยืน ผู้เขียนได้รับเชิญจากวารสารวิจัยฯ นี้ เขียนบทสังเคราะห์ เรื่อง การท่องเที่ยวชุมชน : หลายเรื่องร่วมคิด โดยได้สังเคราะห์ เนื้อหาสำคัญของทั้ง 15 งานวิจัยด้านการท่องเที่ยวชุมชน ดังนั้นผู้เขียนขอนำเสนอบางประเด็นขององค์ความรู้ที่สำคัญเพื่อเป็นส่วนเสริมความเข้าใจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวชุมชน ที่มีผู้ได้ศึกษามาบ้างแล้วของประเทศไทย

จากวัตถุประสงค์ที่เหมือนและต่างกันของงานวิจัย ไม่ว่าจะเป็นเพื่อศึกษาศักยภาพไปทางการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวในชุมชน รวมทั้งทรัพยากรการท่องเที่ยวที่โดดเด่นอันเป็นสมบัติเฉพาะถิ่นของชุมชนหาปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการวางแผนการท่องเที่ยว เพื่อวางแผนการท่องเที่ยวโดยชุมชนมีส่วนร่วม เพื่อหาแนวทางการพัฒนาและเพื่อหารูปแบบการบริหารจัดการและกิจกรรมทางด้านการท่องเที่ยวหรือเส้นทางที่เหมาะสมเพื่อพัฒนาด้านการตลาดและภาพลักษณ์ของการท่องเที่ยวในชุมชน เพื่อพัฒนาบุคลากรและเครือข่ายทางการท่องเที่ยว เพื่อเตรียมพร้อมรองรับการเข้ามาของนักท่องเที่ยวและศึกษามุมมองจากนักท่องเที่ยวและศึกษามุมมองจากนักท่องเที่ยวจะมีจุดร่วมของทุกบทความ คือการ “ทำอย่างไร” เพื่อให้เกิดความสำเร็จในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวในชุมชนหรือโดยชุมชนได้ จากการวิเคราะห์บทนำของแต่ละบทความจะสามารถจับกระแสที่กระตุ้นให้เกิดงานวิจัยในลักษณะนี้ได้หลายประการ สำหรับแรงกระตุ้นเชิงบวก เช่น กระแสการพัฒนาอย่างยั่งยืนของโลก โดยเฉพาะจากการประชุม Earth Summit ที่กรุงริโอเดอจาเนโร ประเทศบราซิล การมีชุมชนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาการเชื่อมโยงการพัฒนาอย่างบูรณาการ การบริหารจัดการโดยหลักธรรมาภิบาล การขยายตัวของอุตสาหกรรมท่องเที่ยว มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมของประเทศรวมทั้งการแข่งขันที่สูงขึ้น การเชื่อมโยงกับยุทธศาสตร์การพัฒนาการท่องเที่ยวทั้งระดับประเทศและท้องถิ่น การท่องเที่ยวเป็นทางหนึ่งของการนำรายได้เข้าสู่ชุมชน เป็นการส่งผลถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรในชุมชน การส่งเสริมความภูมิใจในอัตลักษณ์ของชุมชน สำหรับแรงกระตุ้นเชิงลบแม้จะกล่าวถึงไม่มาก แต่ส่วนใหญ่มาจากการเริ่มเสื่อมโทรมของทรัพยากรในชุมชน การขาดมาตรฐานขององค์ประกอบของการท่องเที่ยว การขาดผู้นำลักษณะการทำงานที่ต่างคนต่างทำ และความขัดแย้งของกลุ่มคนในชุมชน หรือการกระจายอำนาจไม่ทั่วถึง เป็นต้น

ประเด็นที่มีร่วมกันจากการศึกษา

จากทุกบทความจะเห็นประเด็นขององค์ความรู้ร่วมกันในหลายประเด็นดังต่อไปนี้

1.1 ชุมชนที่เลือกที่จะศึกษา

นักวิจัยใช้เกณฑ์ในการเลือกชุมชนที่จะศึกษาโดยส่วนใหญ่จะมีเกณฑ์ในการเลือกร่วมกันคือ

1) ชุมชนนั้นมีศักยภาพทางการท่องเที่ยว ไม่ว่าจะเป็นด้านทรัพยากรทางธรรมชาติ หรือวิถีชีวิตของชุมชนซึ่งแต่ละที่จะมี “อัตลักษณ์” ของตนและเป็นเฉพาะพื้นที่ เช่น วัฒนธรรม ประเพณี อาหารท้องถิ่น ผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน โบราณสถาน โบราณวัตถุ ฯลฯ

2) ชุมชนของพื้นที่นั้นๆ จะต้องยอมรับการท่องเที่ยว ไม่ต่อต้านและเห็นประโยชน์ร่วมกันจากการมีการท่องเที่ยวในชุมชนของตน จากทุกบทความจะสะท้อนถึงความสำคัญข้อนี้

3) ชุมชนนั้นจะต้องมีเครือข่ายในการร่วมพัฒนาที่ค่อนข้างเข้มแข็ง ซึ่งประกอบด้วย ผู้นำชุมชน ภาครัฐ และภาคเอกชน ซึ่งถือเป็นหน่วยงานหลักที่มีส่วนเกี่ยวข้อง

4) พื้นที่นั้นจะต้องมีนักท่องเที่ยว ซึ่งส่วนใหญ่จะมีแนวโน้มของจำนวน นักท่องเที่ยวที่เพิ่มขึ้น หรือมีเอกลักษณ์ที่สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้ามาได้

1.2 ประโยชน์ที่เห็นร่วมกันจากการพัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชน ซึ่งเป็นประเด็นที่ชัดเจนดังนี้

1) ชุมชนเกิดรายได้ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นลักษณะของรายได้เสริมจากการ ประกอบอาชีพหลักมากกว่าเป็นรายได้หลัก ซึ่งชุมชนส่วนใหญ่จะมีอาชีพด้านการเกษตร ซึ่งเป็นจุดที่สามารถถ่ายทอดแลกเปลี่ยนกระบวนการของการประกอบอาชีพในชุมชน แก่ผู้มาเยือนได้เช่นกัน อีกทั้งเป็นการสานความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับธรรมชาติและวัฒนธรรม

2) การท่องเที่ยวสามารถกระตุ้นให้ชุมชนร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรในชุมชน กระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกและความภาคภูมิใจในบ้านเกิดของตน อีกทั้งยังให้ตระหนักในคุณค่า วัฒนธรรม วิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนซึ่งกระบวนการวิจัยเป็นแบบมีส่วนร่วม ก็เป็นวิธีหนึ่งที่ร่วมกระตุ้นด้านนี้และสร้างความรับผิดชอบในการร่วมกันดูแลรักษาทรัพยากรในชุมชน

3) สืบเนื่องจากการกระตุ้นจิตสำนึกและการอนุรักษ์ การท่องเที่ยวในชุมชนเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการที่จะช่วยเผยแพร่ ถ่ายทอดเรื่องราวความเป็นชุมชนนั้นๆ สู่ภายนอก ทั้งในระดับประเทศและต่างประเทศ ซึ่งในการวิจัยส่วนใหญ่จะสร้างเครื่องมือการประชาสัมพันธ์เรื่องราวของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม เช่น แผ่นพับ โปสเตอร์ ซีดี บรรจุภัณฑ์ เว็บไซต์ Facebook เรื่องราว หนังสือ สิ่งพิมพ์ คำขวัญ พิพิธภัณฑสถาน และมัคคุเทศก์ เป็นต้น

4) การเกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันผ่านการจัดการการท่องเที่ยว สามารถลดหรือขจัดความขัดแย้งในชุมชนได้ เมื่อเกิดความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ระหว่างกันและสามารถเชื่อมโยงเครือข่ายการทำงานได้เป็นอย่างดี

ปัญหาที่สะท้อนร่วมกัน

นอกจากข้อดีจากการท่องเที่ยวในชุมชนแล้ว หลายบทความยังสะท้อนถึงปัญหาซึ่งนำเสนอในลักษณะที่แตกต่างกันบ้าง บางบทความจะนำเสนอปัญหาก่อน เพื่อหาแนวทางแก้ไขโดยกระบวนการวิจัย บางบทความจะนำเสนอปัญหาที่พบระหว่างกระบวนการวิจัยดำเนินอยู่ ซึ่งปัญหาที่สะท้อนร่วมกันคือ

1) ปัญหาด้านความเสื่อมโทรมของทรัพยากรในพื้นที่ ทั้งโดยธรรมชาติเอง เช่น การกัดเซาะของน้ำทะเลในชุมชนบ้านขุนสมุทรจีน อำเภอพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ ทั้งโดยมนุษย์หรือความเจริญที่เข้ามา เช่น มลภาวะทางเสียงจากเรือยนต์ ความแออัดของพื้นที่ และการจราจรทางน้ำในเขตตลาดน้ำอัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

2) การที่ลักษณะเฉพาะของชุมชนเริ่มที่จะลดลง เอกลักษณ์เฉพาะที่เป็นของแท้ดั้งเดิม (Authentic) ในชุมชนกำลังจะสูญหาย หรือยังขาดอัตลักษณ์ที่ชัดเจน

3) ปัญหาการย้ายถิ่นฐานของชุมชน

4) ทรัพยากรการท่องเที่ยวยังผูกติดอยู่กับพื้นที่เฉพาะและยังขาดการเชื่อมโยงไปยังพื้นที่ใกล้เคียง

5) ปัญหาเรื่องของการขาดงบประมาณสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง ซึ่งส่วนใหญ่เมื่อเสร็จสิ้นการวิจัยจะเห็นประโยชน์ของการนำผลงานวิจัยไปใช้ จะเป็นการกระตุ้นให้หน่วยงานภาคส่วนต่างๆ สนับสนุนแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน ซึ่งเป็นที่มาของงบประมาณที่เป็นปัญหาได้

6) ปัญหาเรื่องของการบริหารจัดการ เช่น การที่ต่างฝ่ายต่างดำเนินการตามเป้าหมายของตน โดยไม่มีการวางแผนร่วมกัน ขาดการวางแผนอย่างมีทิศทาง

7) ปัญหาเรื่องการขาดความรู้ความเข้าใจของชุมชน โดยเฉพาะเรื่องการส่งเสริมการตลาด ขาดแหล่งที่เป็นการสื่อสารข้อมูลของชุมชน

8) ปัญหาสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น ห้องน้ำ ไม่เพียงพอต่อความต้องการ

9) ปัญหาความปลอดภัย เป็นต้น

ผลกระทบจากการท่องเที่ยว

มีการศึกษาวิจัยที่น่าสนใจของ มอสคาร์โด (Moscardo, 2008) ที่ได้ศึกษากรณีศึกษาเกี่ยวกับผลกระทบของการท่องเที่ยวถึง 329 กรณีศึกษาด้วยกัน จากประเทศต่างๆ 90 ประเทศ ซึ่งได้ระบุถึงผลกระทบในแง่ลบที่เกิดจากการพัฒนาการท่องเที่ยวในภาพรวม ซึ่งสามารถแยกออกเป็นข้อใหญ่ที่ชัดเจนได้ 5 หัวข้อด้วยกัน คือ

1. การเกิดการทำลายสิ่งแวดล้อม

2. เกิดการขัดแย้ง

3. ผลกระทบทางวัฒนธรรม

4. ผลกระทบต่อชีวิตประจำวันของชุมชน

5. ความคาดหวังที่ว่าการท่องเที่ยวจะนำผลประโยชน์มาสู่ชุมชนนั้นไม่เป็นไปตามความคาดหวัง

หากจะมองในรายละเอียดของแต่ละข้อแล้ว ในด้านการทำลายสิ่งแวดล้อมสามารถ แยกออกเป็น 5 มุมมองด้วยกัน คือ

- การทำลายสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศเมื่อมีการก่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกหรือสาธารณูปโภคด้านการท่องเที่ยวขึ้น

- เกิดมลภาวะและปัญหาด้านขยะ

- การเสื่อมสลายหรือไม่เพียงพอในเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน รวมไปถึงน้ำและอาหาร

- การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของสัตว์ที่อาศัยอยู่ในชุมชน

- ลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่ไม่เหมาะสมซึ่งอำนวยความสะดวกเพียงด้านการท่องเที่ยวเท่านั้น

ในหัวข้อที่ 2 คือ เรื่องของความขัดแย้งซึ่งความขัดแย้งที่เกิดขึ้น และถูกกล่าวถึงมาก คือ เรื่องของความขัดแย้งระหว่างสมาชิกของชุมชนโดยทั่วไป กลุ่มที่สนับสนุนการท่องเที่ยวกับกลุ่มที่ต่อต้านการท่องเที่ยว ความขัดแย้งที่เกิดจากความเห็นที่ไม่ลงรอยกันในรูปแบบของการพัฒนาการท่องเที่ยว เนื่องจากผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น การได้รับการจัดการที่ไม่ลงตัว ความขัดแย้งของกลุ่มอำนาจต่างๆ ในชุมชนก็เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของความขัดแย้งที่ทำลายความเชื่อมั่น หรือความสัมพันธ์อันดีที่น่าจะเกิดขึ้นในชุมชน รูปแบบความขัดแย้งอีกแง่หนึ่ง คือ การเปลี่ยนรูปแบบของการจ้างงานและรายได้ที่เกิดขึ้นใหม่ในชุมชน อันอาจเป็นผลให้เกิดความขัดแย้งหรือไม่เข้าใจกันของสมาชิกภายในชุมชน หรือแม้แต่สมาชิกในครอบครัวเอง เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงในด้านของบทบาทของสมาชิกครอบครัว ซึ่งทำให้เกิดความตึงเครียดจากการเปลี่ยนแปลงนี้ได้ เช่น บทบาทของสตรีที่มีมากขึ้น ความขัดแย้งในรูปแบบสุดท้ายที่เกิดขึ้นจากกรณีศึกษา คือ ความขัดแย้งระหว่างกิจกรรมทางการท่องเที่ยวกับกิจกรรมด้านอื่นๆ เช่น การก่อสร้างอาคารที่พักรีสอร์ต อาจเกิดการจำกัดการเข้าถึงสถานที่ต่างๆ ที่ชุมชนเคยเข้าถึงได้ รวมถึงสถานที่ที่เคยเป็นแหล่ง นันทนาการในชุมชน เป็นต้น

ผลกระทบหัวข้อที่ 3 คือ เรื่องของการกระทบทางด้านวัฒนธรรม ซึ่งความต้องการที่จะชมวัฒนธรรมของชุมชนของนักท่องเที่ยวอาจทำให้เกิดการขายหรือแสดงวัฒนธรรมขึ้น เพื่อตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว ซึ่งเป็นปัญหาที่เห็นโดยทั่วไป ผลกระทบเช่นนี้คือการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นโดยมีอาจควบคุมได้ แต่ในทางตรงกันข้าม บางชุมชนเกิดปัญหาในเรื่องของการที่มีอาจจะเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของตนได้ เพื่อสนองความต้องการทางการท่องเที่ยว เนื่องจากการใช้ภาพลักษณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือวัฒนธรรม ที่นำเสนอในการประชาสัมพันธ์ทางการท่องเที่ยวก่อให้เกิดปัญหาที่ชุมชนต้องติดอยู่กับ วิถีชีวิตที่ถูกนำเสนออื่นๆ เพียงเพื่อไม่ให้นักท่องเที่ยวเกิดความคาดหวัง รูปแบบการจ้าง งานด้านการท่องเที่ยวของชุมชนก็สามารถนำผลกระทบมาสู่วัฒนธรรมได้ คือแรงงานที่ต้องการมากในช่วงฤดูการท่องเที่ยว อาจไม่สัมพันธ์กับฤดูการทำงานในชีวิตประจำวัน เช่น อาชีพ ทำไร่ ทำนา จึงทำให้ชุมชนต้องเลือกและอาจกระทบต่อประเพณีวัฒนธรรมที่เคยปฏิบัติมาได้ ซึ่งอาจก่อให้เกิดผลเสียในระยะยาวมิใช่ นำสู่การท่องเที่ยวที่ยั่งยืน

ในด้านของผลกระทบต่อชีวิตประจำวันของชุมชน สามารถแยกออกมาได้ 4 ประการ ด้วยกัน คือ

- การจรรยาบรรณที่ติดขัดและชุมชนที่แออัด
- การเพิ่มของค่าครองชีพที่สูงขึ้น
- การที่มีผู้คนแปลกหน้าเข้ามาในชุมชน ซึ่งอาจมาเข้าร่วมในงานพิธีต่างๆ โดยชุมชน ไม่เต็มใจ
- การเปลี่ยนแปลงของการใช้ประโยชน์จากสิ่งที่เคยเป็นของชุมชน ซึ่งอาจมีผลให้ในชุมชนต้องโยกย้ายออกไปอีกไม่ว่าจะเป็นด้านที่อยู่อาศัย การทำงาน หรือแหล่งนันทนาการ

หัวข้อผลกระทบสุดท้าย คือ ด้านความคาดหวังว่าการท่องเที่ยวจะนำผลประโยชน์ที่ดีมาให้แก่ชุมชน แต่หากไม่เป็นไปตามความคาดหวังก็จะเกิดการผิดหวังขึ้น และเกิดทัศนคติที่ไม่ดีต่อการท่องเที่ยว ความผิดหวังนั้น เช่น รายได้ที่ไม่ได้อย่างที่คาด งานที่ไม่มากอย่างคาดหวัง เป็นต้น จากกรณีศึกษาพบว่างานที่คนในชุมชนสามารถทำได้นั้นมีไม่มากเนื่องจากเกิดการแย่งงานจากคนภายนอกชุมชนที่มีทักษะความชำนาญในงานนั้นๆ มากกว่า และคนในชุมชนไม่ได้รับการฝึกทักษะที่ตรงต่อความต้องการสำหรับงานนั้นๆ จึงทำให้คนในชุมชนได้เพียงงานในระดับล่าง ที่มีรายได้ไม่มากและบางครั้งก็เป็นเพียงงานชั่วคราว หรือตามฤดูกาล นอกจากนี้ยังเกิดปัญหาด้านการล้มของธุรกิจขนาดย่อมที่ชุมชนเป็นเจ้าของธุรกิจ เนื่องจากขาดประสบการณ์และทักษะหรือความรู้เกี่ยวกับการประกอบธุรกิจทางการท่องเที่ยว หรือเนื่องจากนักท่องเที่ยวที่เข้ามาไม่เพียงพอตามความคาดหมาย ซึ่งทำให้การพัฒนาทาง ด้านการท่องเที่ยวต้องล้มสลายลง

จากผลกระทบที่กล่าวมาข้างต้นเป็นตัวอย่างให้เห็นถึงผลในด้านลบที่การพัฒนาการท่องเที่ยวอาจนำมาสู่ชุมชนได้หากการบริหารจัดการเป็นไปอย่างไม่ระมัดระวัง ทั้งนี้การมองจุดแข็งจุดอ่อน วิฤตและโอกาสต่างๆ ของสถานการณ์ของชุมชนนั้นๆ เป็นวิธีการหนึ่ง ที่จะทำให้การพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนเป็นไปอย่างรอบคอบมากยิ่งขึ้น

การมองข้อดีข้อเสียที่อาจเกิดขึ้นจากการตีความแบบสว็อท (SWOT คือ S-จุดแข็ง W-จุดอ่อน O-โอกาส และ T-อุปสรรค)

วิธีการที่ไม่ยุ่งยากในการมองภาพของชุมชนให้เข้าใจและชัดเจนขึ้นก่อนการพัฒนาการท่องเที่ยว คือการตีความแบบสว็อท ซึ่งมีการพิจารณาจุดแข็งจุดอ่อนที่เกิดขึ้นในชุมชนเอง รวมทั้งโอกาสและอุปสรรคที่เป็นผลจากภายนอกที่มีต่อชุมชน ทั้งนี้การพิจารณาเพื่อให้เห็นถึงความน่าจะเป็นหรือแนวทางที่ถูกต้องในการดำเนินการพัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชน วิธีการนี้เป็นมาตรฐานที่จะช่วยในการพิจารณาประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับการพัฒนาการท่องเที่ยวได้ชัดเจนยิ่งขึ้นทำให้สามารถประมวลผลดีและผลเสียที่อาจเกิดขึ้นได้ ก่อนการตัดสินใจดำเนินการพัฒนาการท่องเที่ยว การตีความแบบสว็อทนี้ถือเป็นประโยชน์ต่อการวางแผนเพื่อพัฒนาด้านการท่องเที่ยวให้เป็นไปอย่างระมัดระวังขึ้น

ในวิธีการนี้ควรที่จะต้องพิจารณาจุดแข็งและจุดอ่อนของสถานการณ์ในปัจจุบัน และความเป็นไปได้ในอนาคตด้วย อย่างไรก็ตามจุดอ่อนและอุปสรรคนั้นสามารถถูกเปลี่ยน เป็นจุดแข็งและโอกาสได้หากเข้าใจจุดอ่อนและอุปสรรคนั้นๆ และปรับให้เกิดเป็นผลดี หากทางแก้ไขกลับให้กลายเป็นการพลิกวิกฤตให้เป็นโอกาสได้

การตีความแบบส่วนี้จะช่วยให้เกิดมุมมองโดยกว้างของการท่องเที่ยวในชุมชนที่จะเกิดขึ้น และช่วยในการเห็นถึงประเด็นต่างๆ อย่างชัดเจนได้ ประโยชน์ที่จะเกิดจากการใช้วิธีการตีความแบบส่วนี้คือการช่วยในการตัดสินใจได้แม่นยำขึ้น ตัวอย่างเช่น การตัดสินใจด้านกระบวนการหรือทิศทางการพัฒนาการท่องเที่ยว การพิจารณาเปรียบเทียบระหว่างผลเสียที่อาจเกิดขึ้นและผลประโยชน์ที่จะได้รับ

วิธีการในการค้นหาส่วนี้เป็นวิธีการที่ไม่ซับซ้อนและใช้กันอย่างกว้างขวาง วิธีการนี้เป็นการนำคุณค่าเกี่ยวกับประโยชน์ของการปฏิบัติงานหรือความคิดอย่างใดอย่างหนึ่ง มาพิจารณาและคำนวณผลด้านลบของเรื่องนั้นๆ ที่อาจเกิดขึ้น ผลด้านลบนั้นอาจเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นครั้งเดียวหรือเป็นสิ่งที่ส่งผลกระทบต่อไปได้ สำหรับผลประโยชน์ด้านบวกนั้นโดยทั่วไปควรจะเป็นผลบวกที่น่าจะเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ และนำมาเปรียบเทียบกันเพื่อการตัดสินใจที่ถูกต้องยิ่งขึ้น

- ผลทางลบและผลทางบวกนั้นสามารถมองในด้านของการเงิน สิ่งแวดล้อม และสังคม การพิจารณาผลลบและผลบวกทางด้านเกี่ยวกับการเงินซึ่งเป็นสิ่งที่จับต้องไม่ได้นั้น เป็นเรื่องที่น่าท้าทายและเกี่ยวกับการคาดการณ์อย่างมาก การตีความระหว่างผลเสียที่จะเกิดขึ้นและผลประโยชน์คือการเชื่อมโยงกับหลักการ “พื้นฐานสามด้าน” (Triple bottom line) ซึ่งใช้กรอบแนวทางในการวัดและรายงานผลการปฏิบัติการในเรื่องหลักสามเรื่อง คือ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

การตีความระหว่างผลทางลบและผลทางบวกนั้นสามารถทำได้อย่างเป็นทางการ เช่น การวัดจำนวนเกี่ยวกับการเงินหรือทำอย่างไม่เป็นทางการก็ได้ วิธีการง่ายๆ สำหรับการวัด เช่นนี้คือการสร้างตารางและเขียนระบุเปรียบเทียบระหว่างผลเสียและผลประโยชน์โดยการ คาดการณ์ล่วงหน้าตามข้อมูลพื้นฐานที่มีอยู่จริงได้

เมื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชนมีพื้นฐานอยู่กับความเข้าใจผลดีและผลเสียที่อาจเกิดขึ้นได้ รวมทั้งการพิจารณาสถานการณ์ต่างๆ ของชุมชนประกอบด้วยแล้ว การดำเนินการพัฒนานั้นสามารถนำไปสู่ความสำเร็จคือการท่องเที่ยวชุมชนอย่างยั่งยืนได้ เนื่องจากการมองการท่องเที่ยวนั้นมีได้มองเพียงด้านเดียว ควรมีการเตรียมการและระมัดระวังผลในแง่ลบ ที่อาจเกิดขึ้นอย่างไม่ประมาท บางชุมชนอาจไม่ได้นำการท่องเที่ยวมาเป็นรายได้หลัก หากแต่เสริมรายได้หลักที่มีอยู่แล้ว หรือบางชุมชนอาจมีศักยภาพเพียงพอที่จะนำการท่องเที่ยวมาเป็นส่วนหลักของรายได้ ทั้งนี้แต่ละชุมชนก็แตกต่างกันออกไป ซึ่งควรที่จะร่วมกันพิจารณาให้ดี ให้รอบคอบและประเมินผลอย่างสม่ำเสมอ

มีการเสวนาถึงเรื่อง การท่องเที่ยวชุมชน ซึ่งเป็นเสมือนทางเลือกหรือทางรอดของชุมชน (ผู้จัดการรายวัน, 2551) เนื่องจากรูปแบบการท่องเที่ยวได้ปรับเปลี่ยนไปหลายแนวทาง ทุกวันนี้ชุมชนหลายชุมชนเปิดตัวเองเป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้ด้วยเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ซึ่งการท่องเที่ยวโดยชุมชนถือเป็นจุดเปลี่ยนของโลกและสู่ระดับท้องถิ่น อีกทั้งเป็นทางเลือกใหม่เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของนักท่องเที่ยว อย่างไรก็ตามการท่องเที่ยวชุมชนนั้นมีทั้งผลดีและผลเสียดังที่ได้กล่าวถึง เพื่อนำผลทั้งสองทางมาวิเคราะห์แล้ว ยังสามารถนำการวิเคราะห์จากผู้เชี่ยวชาญมาเพื่อการพิจารณาเนื่องจากการเรียนรู้จากผู้ที่มีประสบการณ์ในการจัดการโดยตรง

นักพัฒนาทางการท่องเที่ยวชุมชนได้กล่าวถึงข้อดีของการท่องเที่ยวชุมชนว่า สิ่งที่เราควรทำความเข้าใจในหลักการก่อนคือคำว่า การท่องเที่ยวโดยชุมชน และการท่องเที่ยวชุมชน ซึ่งทั้งสองคำนี้แตกต่างกัน “การท่องเที่ยวโดยชุมชน” นั้นชุมชนจะจัดการการท่องเที่ยวเอง แต่ “การท่องเที่ยวชุมชน” นั้นอาจจะต้องอาศัยองค์ประกอบของชุมชนที่มีอยู่แล้วหรือ ศักยภาพเป็นพื้นฐาน แต่ผู้ดำเนินการอาจจะเป็นผู้ประกอบการหรือรัฐเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้อง ภายในชุมชนนั้นๆ เมื่อพิจารณาถึงผลประโยชน์สำหรับชุมชนที่จะได้รับนั้นมีหลายทาง คือ ประโยชน์ในด้านการพัฒนาของชุมชนเอง โดยที่การท่องเที่ยวทำขึ้นเพื่อตอบสนองปัญหา หรือความต้องการของชุมชนบางเรื่อง แต่ไม่ได้เพื่อความต้องการทางด้านเศรษฐกิจ ดังนั้น ประโยชน์ก็จะตอบกลับสู่ชุมชนนั้นๆ เช่น ต้องการแก้ปัญหาเรื่องของสิ่งแวดล้อม ชุมชนนั้น ก็จะได้การจัดการสิ่งแวดล้อมโดยทางอ้อม ดังนั้น ประโยชน์ก็คือสิ่งที่เป็นเป้าหมายกับชุมชน ในตอนแรกเพื่อประโยชน์ทางด้านการพัฒนาการจัดการมากกว่าประโยชน์ในเรื่องรายได้จากการท่องเที่ยวโดยตรง

อย่างไรก็ตาม หากชุมชนนั้นไม่ได้ทราบถึงความต้องการของตนเองอย่างแท้จริงในเบื้องต้นและยังไม่รู้ว่าชุมชนต้องการอะไร อาจจะกลับกลายเป็นข้อเสียเพราะเมื่อมีการท่องเที่ยวเข้ามาแล้ว ความต้องการทางด้านเศรษฐกิจก็มักจะมาพร้อมๆ กัน คือพอคนมาเที่ยวก็ต้องเกิดการใช้จ่าย แต่ถ้าผู้จัดการท่องเที่ยวชุมชนมุ่งเห็นถึงรายได้มากกว่าเป้าหมายต่อประโยชน์ของชุมชน เช่น เป้าหมายในเรื่องของการอนุรักษ์ การดูแลสิ่งแวดล้อม แม้กระทั่ง การแก้ปัญหาความยากจน ถ้ามีการมุ่งเป้าหมายไปในเรื่องการพัฒนาทางเศรษฐกิจอย่างเดียว ก็จะได้ข้อเสีย อาจมีการทะเลาะเบาะแว้ง ไม่เข้าใจกันหรือขัดแย้งกัน เพราะลืมความต้องการของประโยชน์ต่อชุมชนโดยภาพรวมไป และอาจเกิดความต้องการถึงประโยชน์ด้านรายได้ ความต้องการเฉพาะของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งไป อีกปัญหาหนึ่งคือ ความไม่พร้อมเมื่อนักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมเยือนชุมชน หรือไม่ทราบว่าต้องมีการเตรียมตัวอย่างใด หรือควรจัดระบบชุมชนอย่างไรให้เหมาะสม ซึ่งปัญหาที่เกิดขึ้นอาจจะป็นภัยต่อนักท่องเที่ยวถ้าไม่มีการเตรียมชุมชน อาจจะมีกลุ่มคนที่ทำลายสิ่งแวดล้อม หรืออาจจะนำเรื่องของวัฒนธรรมภายนอกเข้ามาทำให้เกิดการขัดแย้งทางวัฒนธรรม ถ้าปราศจากการเตรียมพร้อมก็จะเป็นข้อเสียมากกว่าข้อดีของชุมชน แต่ถ้ามีการเตรียมพร้อมแล้วข้อเสียก็จะเกิดขึ้นน้อยลง ดังนั้น การจัดการการท่องเที่ยวชุมชนควรมีการเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาที่อาจเกิดขึ้นเนื่องจากการท่องเที่ยวนั้นมีทั้งข้อดีและข้อเสียทั้งสองด้าน

สำหรับประโยชน์ในส่วนของนักท่องเที่ยวเกี่ยวกับการท่องเที่ยวชุมชนคือนักท่องเที่ยว จะได้สัมผัสกับวิถีชีวิตอีกรูปแบบหนึ่งของชุมชนนั้นๆ รูปแบบของการท่องเที่ยวชุมชนนั้น จะแตกต่างไปจากการท่องเที่ยวรูปแบบอื่นๆ คือ จากการท่องเที่ยวชุมชนนี้นักท่องเที่ยว จะได้สัมผัสกับตัวตนที่แท้จริงของชุมชน เรื่องราวจากประสบการณ์การท่องเที่ยวจะถูกนำเสนอจากคนที่เป็นเจ้าของหรือคนในชุมชนเอง ซึ่งนักท่องเที่ยวก็จะได้รับประสบการณ์ที่เป็นข้อเท็จจริงและจะได้เรียนรู้ไปพร้อมๆ กัน ซึ่งอาจจะเป็นการปลูกฝังการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมหรือเรียนรู้วัฒนธรรมชุมชน เป็นต้น

สิ่งที่ควรตระหนักและระวังในการดำเนินการจัดการการท่องเที่ยวชุมชนนั้นคือชุมชน ต้องตระหนักถึงเป้าหมายของชุมชนเป็นสิ่งแรกว่า ชุมชนอยากที่จะมีการท่องเที่ยวเพื่ออะไร ไม่ใช่ตามกระแสหรือดำเนินการต่างๆ ที่ยังไม่พร้อม ควรที่จะต้องรู้ถึงวัตถุประสงค์ของการมีการท่องเที่ยวชุมชนว่าเพื่ออะไร เช่น เพื่อป้องกันการย้ายถิ่นของลูกหลาน เพื่อการอนุรักษ์ เป็นต้น

อีกเรื่องหนึ่งที่ต้องระมัดระวังก็คือ เรื่องความชัดเจนของผู้ดำเนินการ คือเมื่อชุมชนมีเป้าหมายแล้ว ควรค้นหาว่าใครที่จะเป็นผู้ดำเนินการหลัก ทุกคนในชุมชนควรต้องมีส่วนร่วม ขึ้นอยู่กับว่าจะมีส่วนร่วมในลักษณะใด เช่น ผู้นำชุมชนจะต้องมีกระบวนการวางโครงสร้างว่า กลุ่มเยาวชนจะมีหน้าที่อะไร กลุ่มแม่บ้านมีหน้าที่อะไร กลุ่มผู้ดำเนินการต้องมีความชัดเจน แล้วดำเนินการไปอย่างประสานความร่วมมือสามัคคีกัน ถ้าต่างคนต่างทำก็อาจจะขัดแย้งกันได้

การท่องเที่ยวชุมชนนั้นจะเป็นที่นิยมอย่างต่อเนื่อง ซึ่งมาจากเหตุผลคือ ภาครัฐให้ความสำคัญและสนับสนุนมาก ด้านการท่องเที่ยวก็มีการจัดการท่องเที่ยวชุมชนขึ้นมาเป็นหนึ่งใน กิจกรรมที่สำคัญ ชุมชนตื่นตัวทางด้านการท่องเที่ยวมากขึ้น ซึ่งเป็นการรับกับสภาวะการณ์โลก ซึ่งถือเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตามชุมชนควรที่จะต้องดูแลพื้นที่ของตนเองและใส่ใจให้มากขึ้น และร่วมกันแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้นได้

สำหรับในบทบาทการปฏิบัติตัวของนักท่องเที่ยวที่ไปเที่ยวชุมชนนั้น นักท่องเที่ยวควรที่จะต้องรู้ก่อนว่าจะไปเที่ยวแบบไหน แล้วควรทำความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับชุมชนนั้นๆ ว่าเขาจัดการการท่องเที่ยวอย่างไร ควรที่จะเคารพกฎระเบียบและวัฒนธรรมชุมชนและปฏิบัติตาม เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้ในกระบวนการที่ชุมชนได้นำเสนอ ซึ่งการท่องเที่ยวลักษณะนี้อาจจะไม่ได้ตอบโจทย์ความสะดวกสบายหรือต้องการการพักผ่อนแต่อย่างใด ดังนั้น การศึกษาและเข้าใจชุมชนที่จะไปเที่ยวเบื้องต้นนั้นควรที่จะมีก่อนการเดินทางท่องเที่ยว ทั้งนี้เพื่อให้การท่องเที่ยวชุมชนเป็นการท่องเที่ยวที่ควบคู่ไปกับการเรียนรู้วิถีชีวิตของชุมชนอย่างแท้จริง

การมีส่วนร่วมของชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้อง

ในการที่จะดำเนินการพัฒนาหรือจัดการการท่องเที่ยวชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชนนั้นเป็นสิ่งสำคัญ และหากขาดองค์ประกอบการท่องเที่ยวจะเป็นรูปแบบของการท่องเที่ยวชุมชนไปไม่ได้ นอกจากการมีส่วนร่วมของชุมชนแล้ว การที่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องแต่ละภาคส่วนได้เข้ามามีส่วนร่วมในรูปแบบต่างๆ ด้วยจะทำให้การท่องเที่ยวของชุมชนนั้นๆ เข้มแข็งเนื่องจากเกิดเครือข่ายและร่วมกันคิดไม่ว่าจะเกิดผลกระทบในลักษณะใดในระหว่างการทำงานซึ่งแต่ละชุมชนจะพบปัญหาแตกต่างกันออกไป ในบทนี้จึงได้เน้นถึงความสำคัญ และความจำเป็นของการมีส่วนร่วมของชุมชน รวมทั้งภาคส่วนอื่นๆ ที่ถือเป็นส่วนสำคัญ เช่นกัน โดยเฉพาะในบริบทของชุมชนในประเทศแถบเอเชีย หรือประเทศที่กำลังพัฒนา ซึ่งอาจจะต้องมีผู้เชี่ยวชาญทางด้านการท่องเที่ยวคอยให้คำปรึกษา แนะนำ หรือแม้กระทั่งช่วยในเรื่องของการตลาดและเงินทุน

ความสำคัญของการมีส่วนร่วมของชุมชน

ในปีที่หนังสือเรื่อง “Tourism : A Community Approach” ของ เมอร์ฟี (Murphy, 1985) ตีพิมพ์นั้น ถือเป็นการเริ่มต้นที่สำคัญของแนวคิดเรื่องการที่ชุมชนมีส่วนร่วม ในการพัฒนาการท่องเที่ยวและเป็นแนวทางปฏิบัติที่กล่าวถึงกันมากในการพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน สิ่งที่ถูกเถียงกันอย่างมากก็คือ เรื่องของประโยชน์ที่จะกระจายสู่ชุมชนอย่างแท้จริง และเรื่องนี้เป็นเรื่องที่ถือว่าสำคัญของการพัฒนาการท่องเที่ยวไปสู่ความยั่งยืน ดังนั้นการ ท่องเที่ยวชุมชนถือเป็นเครื่องมือในการจัดการการท่องเที่ยว เป็นแนวคิดใหม่ของการจัดการการท่องเที่ยว จนเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางในปัจจุบัน แนวคิดนี้เน้นว่า การพัฒนาท่องเที่ยวต้องให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมและมีส่วนในการตัดสินใจ เนื่องจากการท่องเที่ยวสำเร็จไม่ได้หากขาดความเต็มใจที่จะเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชน เหตุผลง่ายๆ ก็คือ การท่องเที่ยวในชุมชนจะสำเร็จต้องขึ้นอยู่กับความร่วมมืออย่างจริงจังของผู้ซึ่งสามารถสื่อสารวัฒนธรรม ของตนให้แก่นักท่องเที่ยวได้อย่างแท้จริง กระบวนการนี้เป็นกระบวนการที่สำคัญที่ต้องมีการขับเคลื่อนโดยชุมชนอยู่เสมอ และจะทำให้การเติบโตหรือการเปลี่ยนแปลงที่การท่องเที่ยวจะนำมาสู่ชุมชนดำเนินไปในทิศทางที่ดีที่ชุมชนเองก็พอใจ

งานเขียนของโทซัน และทิโมที (Tosun & Timothy, 2003) ได้นำเสนอเหตุผล สำคัญ 7 ประการ ที่ควรให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวโดยมีชุมชนเป็นฐาน ซึ่งสามารถอธิบายได้อย่างชัดเจน คือ

- การมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการดำเนินการวางแผน และตั้งกลยุทธ์ทางการท่องเที่ยว
- การมีส่วนร่วมของชุมชนนำสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนในหลายๆ ทาง
- การมีส่วนร่วมของชุมชนทำให้เพิ่มพูนความพึงพอใจของนักท่องเที่ยว
- การมีส่วนร่วมของชุมชนช่วยให้มีแนวทางในการท่องเที่ยวตัดสินใจหรือวางแผนการท่องเที่ยวได้ง่าย

ขึ้น

- การมีส่วนร่วมของชุมชนทำให้เกิดการกระจายผลประโยชน์ที่เกิดจากการท่องเที่ยว แก่ชุมชนอย่างทั่วถึง
- การมีส่วนร่วมของชุมชนช่วยให้ความต้องการของชุมชนสำเร็จได้
- การมีส่วนร่วมของชุมชนทำให้เกิดกระบวนการทางประชาธิปไตยอย่างแท้จริงในแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ

นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการทางการท่องเที่ยวอีกหลายท่านที่กล่าวถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยว คือ

เนื่องจากการท่องเที่ยวเป็นอุตสาหกรรมบริการ ดังนั้นการท่องเที่ยวจึงต้องการทัศนคติที่ดี และความร่วมมือของชุมชนในพื้นที่ (Simmons, 1994)

- การมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาของชุมชน จะนำสู่การตัดสินใจที่ดีเนื่องจากได้รับแรงจูงใจจากชุมชน (Gill, 1997)

- การที่ชุมชนมีส่วนร่วมจะเป็นการร่วมมือด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม (Burns & Sofield, 2001)

- นักท่องเที่ยวจะได้รับความพอใจมากขึ้น หากชุมชนนั้นสนับสนุนการท่องเที่ยว และภูมิใจในการนำเสนอของดีในชุมชน (Cole, 1996)

องค์การการท่องเที่ยวโลก (UNWTO) ได้มีการออกหนังสือเกี่ยวกับสิทธิที่ชุมชนพึงมีต่อการมีส่วนร่วมหรือมีส่วนได้ส่วนเสียจากการท่องเที่ยวที่เกิดในชุมชนของตนขึ้น (Host communities - Global code of ethics for tourism) สิ่งนี้เป็นการยืนยันถึงความสำคัญและสิทธิของชุมชนต่อการท่องเที่ยวอย่างเป็นลายลักษณ์อักษรและเป็นที่ยอมรับกันในระดับ นานาชาติ โดย UNWTO ระบุว่า

- ชุมชนต้องมีส่วนร่วมในกิจกรรมการท่องเที่ยว และรับผลประโยชน์อย่างเท่าเทียม ทั้งในแง่เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยเฉพาะงานที่เกิดจากการท่องเที่ยวทั้งทางตรง และทางอ้อม

- การท่องเที่ยวต้องช่วยยกระดับของมาตรฐานชีวิตชุมชน และสนองต่อความต้องการในการวางแผนด้านการท่องเที่ยว

- หากเกิดปัญหาขึ้น ชุมชนต้องได้รับความเอาใจใส่และยุติธรรม เช่น ปัญหาการ ละเลยประเพณีที่ปฏิบัติ

- ผู้เชี่ยวชาญด้านการท่องเที่ยว นักลงทุนและรัฐบาลควรใส่ใจผลกระทบต่อชุมชน ในการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยว โดยเฉพาะสิ่งแวดล้อมชุมชน

(ที่มา : World Tourism Organization, <http://www.world-tourism.org/>)

จะเห็นว่าหากจะตัดสินใจดำเนินการพัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชนขึ้นก็ไม่อาจเสี่ยง การที่จะให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมได้ และหากไม่มีกระบวนการในการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนและการกระจายผลประโยชน์แก่ชุมชน โดยส่วนรวม ก็ไม่สามารถถือว่ารูปแบบการท่องเที่ยวนั้นๆ เป็นลักษณะการท่องเที่ยวชุมชน

ปัญหาที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน

การที่ชุมชนจะมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ หรือจัดการการท่องเที่ยวนั้นแม้จะเป็นรูปแบบที่ควรจะเป็นสำหรับการท่องเที่ยวชุมชนแต่ก็เกิดปัญหาได้เช่นกัน เนื่องจากสาเหตุหลายประการและที่พบปัญหาหลักๆ โดยทั่วไป คือ

- ปัญหาในการมีส่วนร่วมของชุมชนในวงกว้าง
 - การมีส่วนร่วมของชุมชนที่เป็นตัวแทนในกลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องกับทุกกลุ่มของชุมชน ยังเป็นปัญหาเชิงปฏิบัติ
 - จำนวนและสัดส่วนในการร่วมจัดการการท่องเที่ยวของแต่ละกลุ่มของผู้เกี่ยวข้อง ทุกกลุ่มของชุมชนยังไม่เท่าเทียมกัน
- ปัญหาการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริง
 - ชุมชนทุกคนควรได้มีส่วนร่วมไม่ทางตรงก็ทางอ้อม โดยได้รับโอกาสและเกียรติที่เท่าเทียมกัน แต่ปัญหาคือหาชุมชนตัวอย่างที่จะเกิดรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวในลักษณะนี้ได้ยาก
 - เมื่อเกิดการท่องเที่ยวขึ้นแล้ว บทบาทชุมชนและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องยังไม่ชัดเจน และมักจะเห็นนายทุนเป็นผู้ดำเนินการมากกว่าชุมชนส่วนรวม
 - ควรเกิดการเรียนรู้ร่วมกันและระหว่างกันของภาคีที่ร่วมพัฒนาการท่องเที่ยว แต่ปัญหาอาจเกิดได้ในลักษณะความขัดแย้ง ไม่ว่าเชิงผลประโยชน์ ทศนคติ การดำเนินงานและอื่นๆ
- ปัญหาที่เกิดจากสัดส่วนความเห็นที่ร่วมกันในกลุ่มสมาชิกชุมชนเอง
 - การมีส่วนร่วมในด้านการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นของชุมชนควรเป็นไปโดยรวม มิใช่ให้ประโยชน์แก่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แต่ในทางปฏิบัติหลายชุมชนยังไม่อาจแก้ไขปัญหานี้ได้
 - ชุมชนควรได้รับสิทธิในการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาความไม่เท่าเทียมอย่างยุติธรรม

(ปรับจาก : Bramwell and Sharman, 2000)

ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องหลักในการจัดการการท่องเที่ยวชุมชน

โดยทั่วไปแล้วผู้ที่มีส่วนร่วมหลักในการดำเนินการเกี่ยวกับการท่องเที่ยวในชุมชนนั้นมี 4 ภาคส่วน คือ

- ชุมชน (Community)
- ผู้มีอำนาจตัดสินใจ เช่น รัฐ (Decision maker)
- ภาคธุรกิจ (Business operator)
- นักท่องเที่ยว (Visitor)

ในการพัฒนาและจัดการการท่องเที่ยวชุมชนควรระบุให้ชัดเจนว่าใครคือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องและในลักษณะหรือรูปแบบใด ผู้ที่ควรจะมีหรืออาจจะมีส่วนร่วมได้หากจะแจกแจงโดยละเอียดขึ้นกว่ารูปภาพข้างต้นอาจจะ

พิจารณาภาคส่วนต่างๆ เช่น องค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ตัวอย่างเช่น องค์กรทางด้านวัฒนธรรม องค์กรด้านสิ่งแวดล้อม หรือองค์กรภาครัฐในท้องถิ่น ที่เกี่ยวข้องมีองค์กรใดบ้าง เป็นต้น

นอกจากนี้วิธีการที่เราสามารถที่จะระบุผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องก็สามารถทำได้โดยวิธีการ ต่างๆ เช่น สอบถามพูดคุยกับชุมชน อ่านจากเอกสารรายงานที่มีอยู่ และอาจหาบุคคลหรือองค์กรที่สนใจที่จะเข้ามามีส่วนร่วมด้วยความเต็มใจ ต่อจากนั้นก็สามารดำเนินการสร้างเครือข่ายของชุมชนและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในเบื้องต้น และควรมีการจัดประชุมกลุ่มผู้ที่จะมาดำเนินการจัดการการท่องเที่ยวในชุมชน เพื่อที่จะหาหรือ เพื่อมีการเพิ่มเติมบุคคลที่อาจจะ บนผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องซึ่งไม่ได้อยู่ในกลุ่มแรก หรือสอบถามว่าใครที่ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องและใครควรที่จะมีส่วนเกี่ยวข้องเมื่อเกิดความชัดเจนขึ้นซึ่งอาจมีการขับเคลื่อนในรูปแบบองค์ทางการด้านการท่องเที่ยว อันจะเกิดความชัดเจนว่าใครคือผู้นำหรือกลุ่มผู้นำหลักในการจัดการการท่องเที่ยว และจะมีกระบวนการให้ชุมชนมีส่วนร่วมอย่างทั่วถึงอย่างไร รวมทั้งระบบการกระจายผลประโยชน์และรายได้สู่ชุมชนควรเป็นลักษณะใด และการต้อนรับนักท่องเที่ยวเป็นไปอย่างไร เมื่อมีกลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องที่ชัดเจน งานต่างๆ ที่จะดำเนินต่อมาก็จะชัดเจนยิ่งขึ้น

ในการเริ่มต้นนำกลุ่มต่างๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องเข้ามารวมตัวกันในเบื้องต้นนั้นไม่ใช่เรื่องง่าย ดังนั้น ควรที่จะมีการศึกษาก่อนโดยละเอียดเกี่ยวกับบริบทชุมชนหรือพื้นที่ ที่จะมีการจัดการทางด้านการท่องเที่ยวขึ้น หรือมีการท่องเที่ยวอยู่แล้วแต่ต้องการที่จะปรับปรุงเพื่อพัฒนาให้ดียิ่งขึ้น การศึกษาในเรื่องของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่จะเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้อง นั้นถึงแม้ว่าจะเหมือนซับซ้อน แต่ก็สามารถจัดการศึกษาไปที่ละหน้าที่ของแต่ละส่วน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ก่อนที่จะดำเนินการพัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชน ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับผู้มี ส่วนร่วมก่อน ดังนี้

- ใครคือเจ้าของพื้นที่ที่จะจัดการการท่องเที่ยว หรือพื้นที่ที่มีส่วนเกี่ยวข้องด้านการจัดการการท่องเที่ยว นั้นครอบคลุมถึงส่วนใด และใครรับผิดชอบอยู่บ้าง

- ใครคือผู้ใช้สถานที่หรือท้องถิ่นๆ อยู่ เช่น อาจเป็นที่สำหรับกิจกรรมชุมชน

- ใครคือผู้ที่เกี่ยวข้องในการจัดการด้านสาธารณูปโภคในพื้นที่นั้น

นอกจากการพิจารณาโดยภาพรวมแล้ว อาจมีการพิจารณาผู้มีส่วนร่วมโดยแบ่งสัดส่วนความรับผิดชอบตามหัวข้อหลัก เช่น

ด้านพื้นที่ที่จะพัฒนา ควรมีการศึกษาว่า

- ใครเป็นผู้มีความรู้หรือความเชี่ยวชาญด้านธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม ในสถานที่นั้นๆ

- ใครดำเนินการจัดการพื้นที่ที่จะพัฒนาเป็นสถานที่ท่องเที่ยวขึ้นอยู่เดิมบ้าง

- ใครคือเจ้าของประเพณีพื้นเมืองในพื้นที่

- ใครอาศัยหรือเคยอาศัยอยู่ในสถานที่นั้นๆ

- ใครมีหน้าที่รับผิดชอบอย่างถูกต้องตามกฎหมายในสถานที่นั้น

- ใครคือผู้มีอำนาจตัดสินใจในสิ่งที่สามารถส่งผลกับพื้นที่นั้น

- กลุ่มใดที่มีความสนใจหรืออาจมีความสนใจต่อสถานที่นั้น
- ผู้เชี่ยวชาญด้านใดบ้างที่จะสนใจร่วมพัฒนาสถานที่แห่งนั้น
- องค์กรอิสระใดที่มีส่วนดำเนินการอยู่ในพื้นที่นั้น หรืออาจมีความสนใจร่วมดำเนินการพัฒนาการ

ท่องเที่ยว

มีใครอื่นอีกบ้างที่อาจจะสนใจการดำเนินการพัฒนาการท่องเที่ยวในครั้งนี้ หรืออาจจะให้ความช่วยเหลือได้

- ทบทวนอย่างละเอียดว่าใครอีกที่เป็นผู้ใช้พื้นที่นั้น
- มีนักวิชาการทางการศึกษาที่ควรจะเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องหรือไม่
- ใครเป็นเจ้าของธุรกิจทางการท่องเที่ยวในส่วนนั้นอยู่เดิม และใครมีแนวโน้มที่จะร่วม พัฒนาธุรกิจ

ด้านการท่องเที่ยวโดยตรง ควรมีการศึกษาว่า

ใครจะร่วมเป็นนักลงทุนได้บ้าง ไม่ว่าจะเป็นจากชุมชน หรือจากภายนอก แต่ควรดูสัดส่วนให้เกิดความยุติธรรมในการกระจายรายได้

- ใครเป็นผู้ให้บริการด้านอาหารและที่พักในแหล่งท่องเที่ยว
- ใครเป็นผู้ให้บริการด้านการขนส่ง
- ใครเป็นผู้ดำเนินการด้านการนำนักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน เช่น บริษัททัวร์ใด
- ใครที่เป็นผู้ให้บริการด้านอื่นๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว
- องค์กรใดมีส่วนด้านการตลาดและการวางแผนทางการท่องเที่ยวในท้องถิ่น
- องค์กรหรือสมาคมใดบ้างมีส่วนเกี่ยวข้องทางด้านการพัฒนาทางเศรษฐกิจของชุมชน
- ใครเป็นผู้ออกใบอนุญาต หรืออนุมัติด้านการดำเนินการด้าน
- ใครสนับสนุนหรืออาจจะสนับสนุนงบประมาณสำหรับการพัฒนาทางการท่องเที่ยวในท้องถิ่นนั้น
- ใครสามารถช่วยในการพิมพ์คู่มือนักท่องเที่ยว หรือผลิตสื่อที่จะเผยแพร่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวของชุมชน

อื่นๆ แก่สาธารณชน

นักท่องเที่ยวหรือกลุ่มใดบ้างเป็นผู้ใช้สินค้า สิ่งอำนวยความสะดวกและการบริการ ทางการท่องเที่ยวในชุมชน

การเข้าใจธรรมชาติ หรือความสนใจของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องหรือกำลังจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับการดำเนินการด้านการท่องเที่ยวของชุมชนในแต่ละส่วนจะช่วยให้การดำเนินการนั้นชัดเจนยิ่งขึ้น แต่ละส่วนของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องจะมีความสนใจที่แตกต่างกันออกไป และ มีหน้าที่ต่างกัน เช่น บางส่วนอาจมีหน้าที่เพียงรับรู้ถึงการดำเนินงานการพัฒนาการท่องเที่ยว ต่อไปในอนาคต บางส่วนอาจต้องเข้าร่วมในการให้คำปรึกษาหารือและ บางส่วนจะเป็น ผู้ดำเนินการจริงซึ่งควรมีชุมชนรวมอยู่ด้วย เป็นต้น

วิธีการในการที่จะนำผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วม

การให้ข้อมูลและนำผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการที่จะพัฒนาการท่องเที่ยวให้เข้ามามีส่วนร่วมนั้นเป็นเรื่องที่ซับซ้อนและจะต้องใช้เวลามาก แต่หากสามารถทำได้ จะทำให้เกิดการทำงานร่วมกันในแนวทางที่มีระบบ ความแตกต่างของแต่ละกลุ่มนั้นหากได้รับการจัดการหรือบูรณาการอย่างดีแล้ว จะนำไปสู่การพัฒนาโครงการ แผนการ และสินค้าทางการท่องเที่ยวที่ประสบความสำเร็จได้ กระบวนการการศึกษาจากกลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องนี้สามารถมุ่งประเด็นไปที่ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องหลักๆ ก่อน เช่น อาจดำเนินการเพื่อให้ข้อมูลแก่ชุมชนผู้ที่จะต้องเข้ามามีส่วนร่วมหลัก และสร้างการสนับสนุนเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงขึ้น

วิธีการที่จะปรึกษาขอคำแนะนำ ความคิดเห็นหรือขอความร่วมมือจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาการท่องเที่ยวนั้นมีได้หลายวิธี ควรที่จะเลือกวิธีที่เหมาะสมที่สุดในสภาวะ แวดล้อมของชุมชนนั้นๆ รวมทั้งพิจารณาบุคลากรที่มีอยู่และงบประมาณที่มี วิธีการบางวิธี นั้นเป็นการขอความเห็นจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยรวม บางวิธีจะเป็นเพียงเฉพาะกลุ่มและเจาะจง วิธีการนั้นมีหลายวิธีไม่จำกัด ตัวอย่างเช่น

- การประชุมชุมชน
- การสัมภาษณ์โดยรวม
- สัมภาษณ์เฉพาะกลุ่มคน
- การจัดนิทรรศการแก่สาธารณชน ซึ่งมีการแสดงวัฒนธรรมและเอกสารข้อมูล
- การตั้งคณะกรรมการที่ปรึกษา
- การจัดประชุมผ่านสื่อเพื่อขอความเห็น
- การเขียนโครงการเสนอเพื่อให้พิจารณา
- การหาข้อมูลทางโทรศัพท์ และเก็บข้อมูลภาคสนาม
- การเปิดขอความเห็นจากประชามติ
- การจัดสัมมนาหรือการประชุมเชิงปฏิบัติการ
- การแสดงความคิดเห็นจากผู้ที่อยู่อาศัยในสถานที่นั้นๆ
- การร่างภาพเพื่อให้เกิดความเข้าใจ (Visual mapping)
- การมีภาพวาดและภาพถ่ายให้เป็นตัวอย่าง

ในการระดมความเห็นของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องนั้นอาจมีการหารือ หรือนำผู้เชี่ยวชาญที่ ๓ รับการฝึก และมีประสบการณ์ในด้านการเป็นที่ปรึกษาเพื่อให้คำปรึกษาเรื่องเทคนิควิธีการ มาช่วยเหลือได้ แต่ควรคำนึงถึงการมีชุมชนเข้าร่วมนอกเหนือจากกลุ่มผู้ที่บริหารงานหรือผู้เชี่ยวชาญเป็นสำคัญ เพราะบางครั้งกลุ่มชุมชนก็สามารถที่จะเป็นผู้ที่สร้างบรรยากาศที่ดี และทำให้เกิดมุมมองใหม่ๆ ที่น่าสนใจได้

การพัฒนาการทำงานร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพ

1. การพัฒนาความสัมพันธ์ในการทำงานร่วมกัน

มีตัวแปรหลายตัวแปรซึ่งจะก่อให้เกิดความแตกต่างในการที่จะสร้างหรือพัฒนาความสัมพันธ์ในการทำงานร่วมกันให้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ตัวอย่างเช่น

- การระบุผู้ที่ เป็น “กำลังขับเคลื่อนหลัก” หรือผู้นำที่ชัดเจน
- การระบุบุคคลสำคัญที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการติดต่อสื่อสารอย่างสม่ำเสมอ และ
- การระบุผู้ที่จะเป็นหุ้นส่วนสำคัญ

2. ผู้ที่เป็น “กำลังขับเคลื่อนหลัก” หรือผู้นำ

ในทุกๆ โครงการ หรือกระบวนการนั้นต้องการบุคคลผู้ที่จะเป็นผู้ที่คอยประสานกิจกรรมต่างๆ และนำหรือรวบรวมกลุ่มชุมชนเข้าด้วยกัน รวมทั้งเป็นศูนย์กลางของการติดต่อ บุคคลผู้นี้อาจจะเป็นผู้ที่ริเริ่มกระบวนการต่างๆ ก่อนที่จะส่งต่องานไปยังผู้อื่นหรือ "ลู่อื่น" หรืออาจเป็นบุคคลที่ถูกคัดเลือกจากคณะกรรมการเพื่อให้เป็นแกนหลักและให้เป็นผู้ประสานงาน บุคคลผู้นี้และคนอื่นๆ ที่ต้องได้รับการติดต่อนั้นควรที่จะได้รับการแต่งตั้งให้ชัดเจน และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องที่สำคัญทั้งหมดควรได้รับรู้ถึงบทบาทหน้าที่ของตนและมีที่อยู่สำหรับการติดต่อที่ชัดเจนเก็บเป็นฐานข้อมูลไว้

3. กลุ่มคนที่ทำงานและคณะกรรมการดำเนินการ

หากเป็นไปได้ ควรที่จะยึดกลไกการดำเนินงานอย่างมีการติดต่อสื่อสารเพื่อให้ ทุกฝ่ายรับทราบข้อมูลเพื่อที่จะทำงานร่วมกันได้อย่างดี หากไม่สามารถหากกลุ่มที่ปรึกษาได้ ก็ควรที่จะก่อตั้งกลุ่มคนที่ทำงานขึ้นเพื่อร่วมกันวิเคราะห์แก้ไขปัญหาและประเด็นต่างๆ ในชุมชน จุดประสงค์ของคณะทำงานนี้ควรยึดถือการสื่อสารระหว่างองค์กรหรือทุกกลุ่มที่มี ส่วนเกี่ยวข้องและรวบรวมข้อมูลเพื่อความเข้าใจความต้องการของทุกฝ่ายทั้งในด้านการท่องเที่ยว ด้านวัฒนธรรมและด้านสิ่งแวดล้อม รวมทั้งส่งเสริมสนับสนุนการดำเนินงานของ กระบวนการต่างๆ

4. ผู้ที่ควรเข้ามามีส่วนร่วมในคณะทำงาน

ในการทำงานเป็นคณะกรรมการ หรือคณะทำงานนั้นควรที่จะแต่งตั้งสมาชิกและมอบหมายหน้าที่ที่ชัดเจน เช่น การทำงานในฝ่ายการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารให้แก่กลุ่ม และให้แก่ชุมชนโดยทั่วไป กลุ่มที่จัดตั้งขึ้นมานี้สามารถเป็นได้ทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การก่อตั้งกลุ่มนี้สิ่งที่สำคัญคือ การรายงานผลงานและการติดต่อสื่อสารระหว่างกันเพื่อการเข้าถึงข่าวสารข้อมูล พร้อมทั้งค้นหาแนวทางหลากหลายแนวทางในการดำเนินงาน ด้านการท่องเที่ยว เพื่อการตัดสินใจในประเด็นต่างๆ ได้ชัดเจนและถูกทิศทางและได้รับความร่วมมือจากกลุ่มชุมชนโดยทั่วไป คณะทำงานนี้ควรที่จะประกอบด้วยผู้สนใจที่อยากจะเข้ามามีบทบาทสำคัญ มีความคิดเพื่อส่วนรวมและควรประกอบด้วยบุคคลที่สำคัญหรือองค์กรที่มีหน้าที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเป็นหลัก หลักการต่อไปนี้จะช่วยในการก่อตั้งคณะ ทำงานได้ กล่าวคือ

- ควรมีความชัดเจนในเรื่องของบทบาทของคณะทำงาน เช่น กำหนดฝ่าย กำหนดการประชุมว่าจะมีบ่อยครั้งเพียงใด และอะไรเป็นสิ่งที่คณะทำงานคาดหวัง

- กลุ่มทำงานไม่ควรเริ่มจากจำนวนคนที่มากเพราะการทำงานที่มีคนน้อยค่อนข้างที่จะเกิดประสิทธิภาพมากกว่าคนมาก แต่ควรที่จะสื่อสารให้ทุกฝ่ายรับทราบว่าคุณค่าการทำงานกำลังดำเนินการอย่างไร และกระตุ้นให้คณะทำงานประชาสัมพันธ์ถึงกระบวนการดำเนินงาน โดยกระจายข่าวสารเกี่ยวกับกระบวนการ และประเด็นหลักๆ เพื่อให้เกิดความโปร่งใส

- เลือกตั้งบุคคลที่จะเป็นผู้ที่ติดต่อและประสานงาน หรือตั้งระบบในการเวียนตำแหน่งดังกล่าวตามวาระและ

- ให้แน่ใจว่าทุกคนมีสิทธิและเสียงเท่าเทียมกัน ควรมีการประชุมเพื่อชี้แจงประเด็นต่างๆ ให้ชัดเจนแก่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งกรอบของระยะเวลาและการคาดการณ์ผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้น

5. การพัฒนาไปสู่กลุ่มภาคีร่วม

การพัฒนาการท่องเที่ยวที่จะประสบความสำเร็จนั้นจะต้องไม่ขึ้นอยู่กับองค์กรใดเพียงองค์กรเดียว ดังนั้นภาคีที่มีส่วนร่วมจึงเป็นหลักสำคัญที่จะก่อให้เกิดประสิทธิภาพ เมื่อมีการดำเนินการทางด้านการท่องเที่ยว ภาคีเหล่านี้สามารถช่วยในด้านการส่งเสริมให้เกิดการสนับสนุนและร่วมมืออย่างทั่วถึงขึ้นได้ และช่วยในการประสานงานแทนที่จะทำงานอย่างซ้ำซ้อน การนำภาคส่วนต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ช่วงแรกจะทำให้ช่วยในเรื่องการอนุมัติเรื่องต่างๆ และยืนยันได้ว่าโครงการที่ทำได้รับข้อมูลที่ถูกต้อง เนื่องจากได้ผ่านการกลั่นกรองจากหลายฝ่ายในแต่ละช่วงของการดำเนินงาน

ขั้นตอนที่สำคัญในการพัฒนาสู่กลุ่มภาคีที่มีส่วนร่วมคือ

1. ค้นหาว่าภาคีใดที่จะช่วยให้การดำเนินงานให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ได้
2. ค้นหาผู้ที่เข้าร่วมหรือควรที่จะเข้าร่วมในการดำเนินงาน
3. สร้างความสัมพันธ์อันดีในทุกฝ่าย
4. สร้างความเข้าใจให้ตรงกันในประเด็นต่างๆ

5. ร่วมกันสร้างเป้าหมายและวัตถุประสงค์ ซึ่งแสดงถึงพันธะสัญญาที่มีต่อกัน ระหว่างกลุ่มภาคีที่เกี่ยวข้องและร่วมกันดำเนินการในการปฏิบัติงานทั้งในปัจจุบันและต่อไปในอนาคตอย่างเห็นพ้องร่วมกัน เนื่องจากมีเป้าหมายที่ตรงกัน เช่น การพัฒนาการท่องเที่ยวไปสู่การท่องเที่ยวในชุมชนอย่างยั่งยืน เป็นต้น

จากการที่ทราบถึงผู้มีส่วนเกี่ยวข้องหลักและความสำคัญในบทบาทของแต่ละส่วนทำให้เข้าใจถึงมุมมองหนึ่งคือในการท่องเที่ยวชุมชนนั้น ชุมชนควรที่จะได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ไม่ควรปล่อยให้ชุมชนดำเนินการอย่างโดดเดี่ยว การดำเนินงานต่างๆ ควรเป็นไปอย่างค่อยเป็นค่อยไปและพิจารณาบทบาทหน้าที่ขององค์กรหรือผู้ที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องให้เหมาะสมชัดเจนเพื่อไม่ให้ปัญหาเกิดขึ้นอย่างยากที่จะแก้ไข หรือชุมชนไม่ได้มีบทบาทอย่างแท้จริง ดังนั้นการพิจารณาเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของการเข้ามามีส่วนร่วมของภาคส่วนต่างๆ จึงถือเป็นสิ่งหนึ่งที่เราควรให้ความสำคัญสำหรับการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชน

การท่องเที่ยวชุมชนนั้นอย่างที่ได้กล่าวมาแล้วคือจะสำเร็จได้ต้องมีชุมชนเป็นศูนย์กลางและมีส่วนร่วมในการดำเนินการจัดการการท่องเที่ยว และการมีส่วนร่วมนั้นต้องเกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง ลักษณะหนึ่งของการมีส่วนร่วม คือ การที่ “ฟังเสียง” จากชุมชน เปิดโอกาสให้ชุมชนแสดงความคิดเห็น หรือขอความคิดเห็นจากชุมชนในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว ในบทนี้จะกล่าวถึงความสำคัญของความคิดเห็นที่ได้จากชุมชนและกระบวนการ การ “เข้าใจชุมชน” โดยมีตัวอย่างวิธีการที่จะเปิดโอกาสให้ชุมชนแสดงความคิดเห็นและประมวลความคิดเห็นเหล่านั้นออกมาอย่างเข้าใจให้ชัดเจนก่อนการดำเนินการด้านการท่องเที่ยว รวมทั้งการจัดข้อขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้น ซึ่งเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยากในการจัดการการท่องเที่ยวภายในชุมชน เนื่องจากแม้ว่าจะเป็นคนในชุมชนเดียวกันก็อาจมีความเห็นที่แตกต่างกันได้ ทำอย่างไรถึงสามารถนำเสียงส่วนใหญ่หรือหลักประชาธิปไตยมาใช้ให้เกิดความพอใจและลงตัวของทุกฝ่าย ไม่ว่าจะเป็นคนภายในชุมชนเองหรือระหว่างผู้มีส่วนเกี่ยวข้องจากภายนอกชุมชน

ประโยชน์ของการศึกษาชุมชนตามหลักการพัฒนาชุมชน

ในภาพรวมของการพัฒนาชุมชนโดยทั่วไปนั้นการเข้าใจชุมชนอย่างแท้จริงนั้นเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนอย่างเป็นไปตามความต้องการของชุมชนจริงๆ การศึกษาชุมชนโดยภาพรวมแล้วเป็นงานพัฒนาคนในชุมชน เช่น เพื่อให้พร้อมที่จะรับการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบที่เกิดขึ้นในชุมชน ในที่นี้คือการท่องเที่ยว ซึ่งเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน และเป็นการศึกษาเพื่อแสวงหาการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ดังนั้นผู้พัฒนาจึงควรที่จะยึดมั่นในปรัชญาการพัฒนาชุมชน ซึ่งมีรากฐานมาจากความเชื่อในเรื่องมนุษย์และถือว่ามนุษย์มีคุณค่า เป็นทรัพยากรที่มีความสามารถและพลังงานอันซ่อนเร้นแฝงอยู่ อันได้แก่ พลังความคิด แรงงาน ฝีมือ หรือทักษะ และเชื่ออย่างแน่วแน่ว่า มนุษย์ทุกคนมีความสามารถที่จะพัฒนาตนเองได้ ตามขีดความสามารถทางคุณภาพและคุณธรรมของตน หากโอกาสอำนวยและมีผู้คอยให้การสนับสนุนและให้กำลังใจแล้ว การพัฒนามีผลและมีขีดความสามารถสูงขึ้น (ปรีชา กิตติสัตยกุล, 2550) การศึกษาชุมชนจึงถือเป็นความสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาชุมชน การศึกษาชุมชนนั้นต้องศึกษาให้รอบด้านเริ่มต้นจากวิเคราะห์สถานการณ์ของชุมชน ทั้งแง่ดีและแง่ลบ ข้อมูลด้านต่างๆ ของชุมชน ทั้งลักษณะทางกายภาพ สภาพทางเศรษฐกิจ สภาพทางการเมือง การปกครอง ประเพณี วัฒนธรรม สถาบันหรือกลุ่มประชาชนต่างๆ รวมถึงผู้นำด้านต่างๆ ที่เป็นแกนนำในชุมชน ซึ่งอาจรวมถึงพฤติกรรมต่างๆ ที่ปรากฏขึ้น อันก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวในชุมชน เพื่อที่จะได้นำมาเป็นเครื่องมือเบื้องต้นในการปฏิบัติงานทุกด้าน โดยทั่วไปแล้วประโยชน์ของการศึกษาชุมชนตามมุมมองของการพัฒนาชุมชนที่ยังมีได้เน้นไปที่เรื่องใดเรื่องหนึ่งสามารถสรุปถึงประโยชน์ได้ดังนี้

ประโยชน์ของการศึกษาชุมชน

1. สามารถกำหนดลักษณะและขอบเขตของปัญหาในชุมชนนั้นได้
2. ทราบถึงปัญหาที่มีผลกระทบต่อชุมชน

3. ทราบถึงความยุ่งยากสลับซับซ้อนของปัญหาและสามารถหาแนวทางแก้ไขได้
4. ทราบถึงบุคคลหรือกลุ่มที่มีการสนับสนุนหรือการคัดค้านในการแก้ไขปัญหของชุมชน
5. ทราบถึงปัญหาที่เกิดขึ้นและวิธีแก้ไขปัญหานั้นที่ได้ผลดี
6. ทราบถึงทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นที่จะสามารถนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหานั้นได้
7. ใช้เป็นข้อเสนอแนะเกี่ยวกับขั้นตอนการแก้ไขปัญหของชุมชน

ขั้นตอนในการศึกษาชุมชนมีได้ดังต่อไปนี้

1. การศึกษาวิเคราะห์สภาพการณ์ปัจจุบันของท้องถิ่น สิ่งที่ต้องต้องศึกษา คือ
 - 1.1 ศึกษาประชากร ได้แก่ จำนวนประชากรรวม ชาย/หญิง ความหนาแน่น ประชากร กลุ่มอายุ ระดับการศึกษา/จุดมุ่งหมายการศึกษา ระดับความเป็นอยู่ โภชนาการ ผู้นำของชุมชนมีใครบ้าง มีความสำคัญในชุมชนอย่างไร ฯลฯ
 - 1.2 ศึกษาทรัพยากร เช่น จำนวนพื้นที่ทั้งหมด พื้นที่เพาะปลูก พื้นที่ที่อยู่อาศัย จำนวนผลผลิตต่อไร่ พืชหลักที่ปลูกเป็นรายได้ การใช้ประโยชน์จากที่ดิน ทรัพยากรที่มีอยู่ตามธรรมชาติ การใช้ประโยชน์จาก แหล่งน้ำ แหล่งแร่ต่างๆ สาธารณูปโภค และเครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ ฯลฯ
 - 1.3 ค่านิยม เช่น ค่านิยมเกี่ยวกับการศึกษา ศาสนา เศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัวในชุมชน ประเพณีวัฒนธรรมความ เชื่อต่างๆ การร่วมมือร่วมใจกันทำงานส่วนรวม การเก็บออมเงินทุนของชาวบ้าน ฯลฯ
2. การศึกษาโครงสร้างทางสังคม ควรที่จะต้องทำการศึกษาโครงสร้างต่างๆ ดังนี้
 - 2.1 ศึกษาองค์ประกอบของชุมชน ได้แก่ มนุษย์และสิ่งที่มีมนุษย์คิดค้นและ ประดิษฐ์ขึ้น สิ่งที่มีธรรมชาติสร้างขึ้น สถาบันครอบครัว กลุ่มกิจกรรมต่างๆ
 - 2.2 องค์การประชาชน ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบล คณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการศึกษา คณะกรรมการวัด ฌาปนกิจสงเคราะห์ คณะกรรมการอื่นๆ กลุ่มทางวัฒนธรรม กลุ่มกิจกรรมต่างๆ ลูกเสือชาวบ้าน ฯลฯ
 - 2.3 ผู้นำของชุมชน เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นายก อบต. สมาชิก อบต. ผู้นำทางการเมือง ผู้นำทางเศรษฐกิจ ผู้นำทางศาสนา ผู้นำด้านวัฒนธรรมประเพณี ผู้นำเยาวชน สตรีแม่บ้าน ผู้นำกลุ่มอาชีพต่างๆ อาสาสมัครต่างๆ ฯลฯ
3. การศึกษาการติดต่อสื่อสารในชุมชน สิ่งที่ต้องศึกษา มีดังนี้
 - 3.1 การติดต่อสื่อสารระหว่างประชาชนกับผู้นำท้องถิ่น เช่น การพบปะพูดคุย อย่างไม่เป็นทางการ การสื่อสารกันด้วยวาจา การสื่อสารผ่านกลุ่มผู้นำ การสื่อสารโดยแสดงเป็นรูปธรรม การแลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวความรู้ระหว่างชาวบ้าน การสื่อสารผ่านกลุ่มเครือญาติ เป็นต้น

3.2 การติดต่อสื่อสารระหว่างผู้นำการเปลี่ยนแปลงกับชาวบ้าน เช่น การประชุมพบปะแลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสาร การใช้เทคโนโลยีเข้าช่วยสื่อสารให้เข้าใจง่ายขึ้น รวดเร็วขึ้น การใช้สื่อหรือการศึกษา ดูงาน การพบปะผู้นำ กลุ่มตัวต่อตัว การใช้จดหมายติดต่อกัน การใช้วิทยุโทรทัศน์ จดหมายข่าว หนังสือพิมพ์ ท้องถิ่นเพื่อให้ข้อมูล ข่าวสาร

4. การศึกษาปัญหาต่างๆ ปัญหาในชุมชนที่ต้องศึกษาวิเคราะห์ก่อนปฏิบัติงาน

วิเคราะห์ปัญหาจากข้อมูล เช่น ข้อมูลเพื่อการวางแผน ศึกษาสถานการณ์ต่างๆ ในชุมชน ปัญหาอุปสรรค มีอะไรบ้างที่อยู่ในข่ายช่วยตนเองได้ ต้องเปลี่ยนแปลงหรือแก้ปัญหาดตรงจุดไหน สถาบันทางสังคม เศรษฐกิจ ศาสนาที่สามารถใช้ประโยชน์ในการขอรับการสนับสนุนทั้งภายในและภายนอกชุมชน

5. การกำหนดเป้าหมายในการดำเนินงาน สิ่งที่ควรต้องศึกษา วิเคราะห์ มีดังนี้

5.1 การวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อการวางแผนสถานการณ์ต่างๆ ในชุมชน ลักษณะการเคลื่อนไหวของประชากร ลักษณะการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ฯลฯ

5.2 การวางแผนงานร่วมกับผู้นำในชุมชน กำหนดแผนการทำงานเพื่อแก้ไขปัญหาดตามความเร่งด่วน ทั้งในระยะสั้น ระยะปานกลาง และระยะยาว

5.3 กำหนดผลที่เกิดจากโครงการซึ่งจะช่วยให้ปัญหาในชุมชนลดลงหรือไม่ ประโยชน์และผลกระทบต่อโครงการและกลุ่มเป้าหมาย คิดค้นวิธีการดำเนินงานที่ดีที่สุด ฯลฯ

6. การกำหนดแผนงาน มีขั้นตอนดังนี้

6.1 การแสวงหาข้อเท็จจริง

6.2 การขยายความคิดแก่กลุ่มประชาชนและผู้นำท้องถิ่น

6.3 การจัดทำโครงการ

6.4 การปฏิบัติงานตามโครงการเพื่อแก้ไขปัญหาด

6.5 การติดตามและประเมินผลโครงการ

7. การประเมินผล มีเครื่องมือและขั้นตอน ดังนี้

7.1 การใช้เครื่องมือประเมินผล เพื่อวัดผลว่าโครงการสำเร็จตามวัตถุประสงค์โดยใช้แบบสอบถาม แบบสังเกต หรือแบบสัมภาษณ์

7.2 ขั้นตอนการประเมินผล เพื่อต้องการทราบสิ่งที่ได้ดำเนินการไปแล้ว เก็บข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล สรุปผลและรายงานให้ชุมชนทราบผลการประเมินร่วมกัน ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ ทุนนิยมเสรี หรือแม้แต่นโยบายประชานิยมและความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสารสนเทศ ตลอดจนความสับสนวุ่นวายทั้งด้านโครงสร้างพื้นฐานและการคมนาคม ทำให้นักพัฒนาบางคนละเลยการศึกษาชุมชน ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความผิดพลาดในการปฏิบัติงานอย่างมหันต์ การศึกษาชุมชนตามขั้นตอนดังกล่าวเป็นสิ่งจำเป็นตั้งแต่เริ่มต้นทำงานและมีคุณประโยชน์

อย่างมากเพราะทำให้เกิดความเข้าใจในชุมชน ช่วยให้การวางแผนการดำเนินงานพัฒนาต่างๆ ได้ตรงความต้องการของชุมชน (ปรีชา กิตติสัตยกุล, 2550)

ความคิดเห็นของชุมชน

ในการเน้นถึงเรื่องการมีส่วนร่วม การยอมรับความคิดเห็นของชุมชนนั้น มีคำกล่าวว่า ไม่ว่าการศึกษาเกี่ยวกับความคิดเห็นหรือทัศนคติของชุมชนจะเป็นอย่างไร สิ่งที่สำคัญที่สุดคือ ต้องแน่ใจว่าเสียงจากทุกภาคส่วนในชุมชนได้มีการรับฟังและพิจารณา (McGeehee & Anderek, 2004) ในเชิงทฤษฎีแล้ว ผู้ที่อยู่ในชุมชนที่มองการท่องเที่ยวในแง่บวก เห็นคุณค่าของการพัฒนาการท่องเที่ยว จะเชื่อว่าผลเสียจากการท่องเที่ยวนั้น จะไม่มากกว่าผลประโยชน์ที่ชุมชนจะได้รับ กลุ่มนี้จึงสนับสนุนและพอใจในการพัฒนาการท่องเที่ยว ในแง่นี้มีผู้ศึกษาและชี้ให้เห็นว่า การประเมินถึงผลดีและผลเสียของการท่องเที่ยวนั้นแตกต่างกันไปในแต่ละบุคคล ซึ่งขึ้นอยู่กับทัศนคติและลักษณะเฉพาะตนที่แตกต่างกัน (Faulkner & Tideswel, 1997) และการยอมรับที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาการท่องเที่ยวของแต่ละบุคคลก็มีในระดับที่แตกต่างกัน (Reid, Mair & George, 2004) จากหลายๆ การวิจัยและการศึกษาเกี่ยวกับทัศนคติของชุมชนต่อการท่องเที่ยวในยุคใหม่นี้ เห็นถึงความแตกต่างกัน (Heterogeneity) ของชุมชนซึ่งเป็นมุมมองใหม่ที่ได้มองชุมชนเป็นเสมือนกลุ่มก้อนเดียวที่มีทุกสิ่งทุกอย่าง หรือความคิดไปในทางเดียวกัน ตัวอย่างเช่น บางกลุ่มของชุมชนมองเพียงว่าให้แต่ผลเสียแก่สังคมและวัฒนธรรม บางกลุ่มมองผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรม ขึ้นอยู่กับว่าทัศนคติของใครจะมองเน้นไปทางด้านใดมากกว่ากัน (Gursoy & Rutherford, 2004) ดังนั้นในการที่จะพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชน ความคิดเห็นของชุมชนต้องได้รับการศึกษา เพื่อให้เข้าใจกระจ่างและชัดเจนถึงความต้องการที่แท้จริง ชุมชนและมุมมองต่างๆ ที่เกิดขึ้นแต่อาจเกิดปัญหาที่ต้องพิจารณาว่า แล้วจะอย่างไรที่จะได้ “ความคิดเห็นที่แท้จริง” ของชุมชน

การเข้าใจชุมชน

ในการที่จะเกิดการท่องเที่ยวยั่งยืนได้นั้น เราต้องไม่ให้กระบวนการที่มีชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมขาดตอนไปในแต่ละขั้นตอนควรที่จะมีการให้เกิดความตื่นตัว และมีการอบรมให้ความรู้ด้านการท่องเที่ยวชุมชนแก่คนในชุมชน มีงานวิจัยงานหนึ่งแนะนำว่าหากผู้นำหรือนักพัฒนาด้านการท่องเที่ยวคิดที่จะพัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชนแก่ชุมชนเป็นระยะๆ ก็ควรที่จะพิจารณาถึงทัศนคติและค่านิยมของชุมชนก่อนที่จะเริ่มลงทุนใดๆ นอกจากนี้ควรที่จะหาถึงผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นทั้งในแง่บวกและแง่ลบ เพื่อที่จะทำให้เข้าใจองค์ประกอบต่างๆ ของชุมชนนั้นๆ ได้มากขึ้น (Gursoy & Rutherford, 2004) การที่เข้าใจทัศนคติของชุมชน และผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นนั้นทำให้นักพัฒนาการท่องเที่ยวสามารถวิเคราะห์ความกังวลที่ชุมชนมี หรือปัญหาที่อาจเกิดขึ้นได้ เพื่อพัฒนาข้อกำหนดต่างๆ มาป้องกัน หรือคิดแนวทางในการดำเนินการไปในทางที่ถูกต้อง รวมทั้งขยายผลประโยชน์ที่จะเกิดและลดปัญหาที่จะเกิดได้ การที่มีปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มผู้พัฒนาการท่องเที่ยวและชุมชนตลอดเวลาทำให้ความสนใจใน

การพัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชนนั้นเป็นไปได้อย่างต่อเนื่อง และจะได้รับการสนับสนุนจากชุมชนอย่างต่อเนื่องเช่นกัน (Hatton, 2002) สิ่งนี้เป็นสิ่งสำคัญมากๆ สำหรับการท่องเที่ยวชุมชน

การที่จะพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนนั้น ต้องคำนึงถึงเอกลักษณ์ความเป็นชุมชนของแต่ละชุมชนในแง่ต่างๆ กล่าวคือ โครงสร้างของชุมชน เป้าหมายแนวทางการท่องเที่ยวซึ่งพิจารณาจากทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชน การพัฒนาในชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบัน วัฒนธรรมประเพณีและระดับของการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นในชุมชน การที่ควรจะเข้าใจส่วนต่างๆ เหล่านี้เนื่องจากว่า แต่ละชุมชนไม่สามารถมีองค์ประกอบต่างๆ เหมือนกันได้ทุกอย่าง ดังนั้นการพิจารณาเอกลักษณ์ของแต่ละชุมชนจึงเป็นสิ่งจำเป็นเมื่อมีการดำเนินการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนในเชิงลึก

ในกระบวนการพัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชน หากจะเข้าใจชุมชนอย่างชัดเจนว่าชุมชนต้องการอะไรจากการท่องเที่ยว หรือกังวลเรื่องใด ก็มีแนวทางในการค้นหา “เสียงที่แท้จริง” จากชุมชนได้หลายทาง ตัวอย่างที่จะนำมาแนะนำนั้นนำมาจากการศึกษาของผู้เขียนเอง คือการใช้เทคนิควิธีที่เรียกว่า “คำถามปลายเปิด” (Open to questions) หรือ “การถามเพื่ออนาคต (asking questions for future) ซึ่งวิธีการนี้เป็นการค้นหาความคิดเห็นของชุมชน (Rocharungsat, 2005) ชุมชนที่ผู้เขียนไปศึกษาโดยเลือกกรณีศึกษา 4 ชุมชนด้วยกัน คือ ชุมชนในประเทศไทย ที่หมู่บ้านแม่กำปอง จังหวัดเชียงใหม่ และเกาะพระทอง จังหวัดพังงา และประเทศอินโดนีเซีย ที่ เดชาวีรุณ (Desa Wirun) และเซโลลิมัน (Seloliman) ซึ่งเป็นหมู่บ้านในเกาะชวา (Java) ชุมชนเหล่านี้จะถูกถามคำถามว่า “คิดอย่างไรหากจะต้องเกิดการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวขึ้นในชุมชนของท่าน” การศึกษาของผู้เขียนเป็นการศึกษาความคิดเห็นโดยกว้างของชุมชน มิได้เน้นไปที่เพียงหนึ่งชุมชน ซึ่งเมื่อมีการตีความก็จะใช้ เกณฑ์ว่า หากความคิดเห็นเดียวกันมาจากเสียงของชุมชนทั้ง 4 ชุมชน ก็จะอยู่ในกล่องสี่เหลี่ยมที่ใกล้เคียงคำว่า “CBT” มากที่สุด (CBT = Community-Based Tourism) หากความคิดเห็นมาจากเสียงจาก 3 ชุมชนก็จะอยู่ในกล่องสี่เหลี่ยมที่ใกล้เคียงคำว่า “CBT” ออกมา และหากเป็นเสียงจาก 2 ชุมชน ก็จะอยู่ในกล่องสี่เหลี่ยมที่ไกลออกมาอีกระดับหนึ่งซึ่งเมื่อมารวมอยู่ด้วยกันแล้วก็จะมียอดซ้อนกัน 3 ส่วน (Layer) ซึ่งจะทำให้ เราสามารถเข้าใจ “เสียงจากชุมชน” ได้เป็นรูปธรรมที่ชัดเจนยิ่งขึ้น ซึ่งจะสามารถบอกได้ถึงการให้ความสำคัญจากความคิดของชุมชนด้วยว่า พวกเขากังวลหรือมีคำถามเกี่ยวกับการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนอย่างไร สิ่งใดที่ชุมชนเห็นความสำคัญก่อนและหลัง แต่หากจะมีการพิจารณาเพียงหนึ่งชุมชนนั้น ก็จะสามารถทำได้โดยกำหนดสัดส่วนร้อยละ เช่น หากชุมชนมีการตอบในแนวทางเดียวกัน ร้อยละ 70 ขึ้นไปจะใส่ความคิดเห็นนั้นไว้ในกล่องแรก และตั้งแต่ร้อยละ 50 - 69 ก็จะใส่ความคิดเห็นลงในกล่องที่ไกลออกมาจากกล่องแรกและสุดท้ายความคิดเห็นที่ตอบในระดับร้อยละ 1 - 49 ก็จะมาใส่ในส่วนของกล่องสุดท้าย หากต้องการความละเอียดและชัดเจนยิ่งขึ้นก็สามารถเพิ่มระดับส่วนของกล่องความคิดเห็นได้อีกโดยแบ่งความถี่ของร้อยละจากความคิดเห็นให้ละเอียดยิ่งขึ้น

กล่องความคิดเห็นจากชุมชนนี้ สามารถตีความได้ว่า หลักสำคัญของการท่องเที่ยวชุมชน คือ ผลประโยชน์สู่ชุมชน และการมีส่วนร่วมของชุมชน ดังนั้นการท่องเที่ยว ต้องมีการเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการร่วมตัดสินใจ

และแสดงความคิดเห็น อันจะเป็นการยากหากชุมชนจะได้ผลประโยชน์จากการพัฒนาการท่องเที่ยว สิ่งสำคัญถัดมาที่ชุมชนมีความเป็นห่วงจากการศึกษาของผู้เขียน ซึ่งดูจากกล่องความคิดเห็นคือ การสนับสนุนของรัฐบาล และการอนุรักษ์รักษาวัฒนธรรมความเป็นอยู่ รวมทั้งการยกระดับมาตรฐานชีวิตของคนในชุมชนจากการพัฒนาการท่องเที่ยว ซึ่งก็เป็นเรื่องที่สำคัญเช่นกัน เนื่องจากมีหลักฐานหรือตัวอย่างจากหลายๆ ที่ว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชน โดยเฉพาะในประเทศที่กำลังพัฒนานั้นอาจนำรูปแบบการท่องเที่ยวที่ไม่พึงประสงค์ คือ สร้างความเดือดร้อนให้ชุมชนโดยเกิดการทำลายโครงสร้างทางสังคมและค่านิยมทางวัฒนธรรมได้ (Lea, 1993) ซึ่งคงไม่มีชุมชนใดยากให้เกิดขึ้นกับชุมชนของตน

นอกจากนี้ชุมชนก็ต้องการความกระจ่างในเรื่องของการพัฒนาและการจัดการการท่องเที่ยวในชุมชน เช่น เรื่องสิ่งแวดล้อมเนื่องจากชุมชนต้องการทราบว่า การท่องเที่ยวจะช่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้หรือไม่ การท่องเที่ยวมีเป้าหมายอย่างไร และมีแผนอย่างไร ซึ่งก็แสดงว่าชุมชนเข้าใจในระดับหนึ่งว่าถึงแม้การท่องเที่ยวจะนำรายได้หรือการพัฒนาเข้าสู่ชุมชนแต่ก็อาจนำผลกระทบทางลบมาเช่นกัน ดังนั้นถึงแม้ชุมชนจะสนับสนุนการพัฒนาการท่องเที่ยว ชุมชนก็ยังมีความเป็นห่วงกังวลในแง่ผลกระทบทางลบนี้อยู่ด้วย การที่ชุมชนมีความกังวลด้านนี้สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาในการสื่อสารถึงชุมชนในด้านการบริหาร จัดการการท่องเที่ยวภายในชุมชน

ตัวอย่างเช่นนี้ทำให้เห็นว่าต้องเข้าใจถึงความคิดชุมชนที่ชัดเจนก่อนการพัฒนาการท่องเที่ยวภายในชุมชน และที่สำคัญต้องเข้าใจว่าสถานการณ์ปัจจุบันในชุมชนนั้นดำเนินการสำเร็จมาถึงขั้นใดแล้ว และควรมีการประเมินเพื่อกำหนดทิศทางที่จะพัฒนาต่อไปในอนาคต ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งสำหรับชุมชน โดยเฉพาะในประเทศที่กำลังพัฒนา (Pearce, 2000) มีคำกล่าวถึงความสำคัญของการฟังเสียงจากชุมชนว่า “เสียงจากชุมชนควรมีส่วนในการวางแผนอนาคตของชุมชนเองเพราะเป็นสิทธิที่ชุมชนควรได้รับ” (Inskeep, 1991 : 616)

การจัดการกับข้อขัดแย้ง

ถือเป็นสิ่งสำคัญที่จะหาประเด็นข้อขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นภายในชุมชน เพราะข้อขัดแย้งต่างๆ อาจเกิดขึ้นภายหลังซึ่งจะเป็นอุปสรรคในการทำงานก้าวหน้าหรือการปฏิบัติงานการที่มองผ่านข้อขัดแย้งของความต่างทางความคิดและมองไปที่รากเหง้าของสาเหตุจะทำให้ช่วยในการแก้ไขประเด็นปัญหาต่างๆ ได้ ความขัดแย้งนั้นเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่หลายๆ ชุมชนประสบในการพัฒนาการท่องเที่ยวและเป็นสิ่งที่ทำให้การท่องเที่ยวล้มเหลวได้ อย่างไรก็ตามอีกแง่หนึ่งคือเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงโอกาสสำหรับการแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์ได้

มีหนทางในการแก้ไขข้อขัดแย้งอยู่หลายทางและมีกระบวนการไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้งได้ แทนที่จะเน้นเพียงคนใดคนหนึ่งและมุมมองของใครคนใดคนหนึ่งเพราะจะเกิดสถานการณ์ที่เป็นผลเสียขึ้นมาได้ มีแนวทางที่จะจัดการกับความสนใจที่แตกต่างกันในการยอมรับข้อคิดเห็นทุกๆ ข้อคิดเห็นเพื่อค้นหาประเด็นต่างๆ และพัฒนาแนวทางในการแก้ไขร่วมกัน

ในบางกรณีความร่วมมือและแนวทางการประสานงานร่วมกันอย่างไม่เป็นทางการของชุมชนก็จะสามารถดำเนินการให้การท่องเที่ยวสำเร็จได้ แต่ในบางกรณีอาจต้องการวิธีการ ที่ดำเนินการอย่างเป็นทางการมากกว่า เช่น

การเจรจา การอนุมัติตัดสินใจซื้อขาย หรือการประนีประนอมใกล้เคียง การมีผู้เชี่ยวชาญและผู้สนับสนุนที่ “เป็นกลาง” ก็สามารถทำให้เกิดผลดีได้เช่นกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะและสภาวะแวดล้อมของชุมชนแต่ละชุมชนที่แตกต่างกันออกไป

กุญแจสำคัญในการจัดการและแก้ไขข้อขัดแย้งคือ

- มีกระบวนการที่ทุกฝ่ายร่วมมือกันอย่างทั่วถึง
- คงไว้ซึ่งการสื่อสารที่เปิดเผยและมีประสิทธิภาพ
- ต้องมีความรับผิดชอบร่วมกันและการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมตามสถานการณ์
- สร้างความคิดเห็นที่ร่วมกันระหว่างผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง

ในการที่จะเข้าใจถึงขั้นตอนในการพัฒนาสู่การท่องเที่ยวชุมชนนั้นมิได้ง่าย ๆ หลายๆ ชุมชนพยายามถามพยายามหาว่ามีสูตรสำเร็จของการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนอย่างไร บอกได้เลยว่าไม่มีสูตรสำเร็จที่ตายตัว อาจมีหนังสือที่เห็นออกมาอยู่ทั้งในและต่างประเทศที่จัดทำเป็นคู่มือในการพัฒนาการท่องเที่ยวให้แก่ชุมชน คู่มือเหล่านั้นก็ไม่ใช่สูตรสำเร็จ หากเป็นเพียงคำแนะนำ เป็นแนวทางในการดำเนินงานที่แต่ละชุมชนต้องนำไปปรับใช้ให้เข้ากับสถานะของตน ในบทนี้จึงเป็นแนวทางเพื่อให้เกิดความเข้าใจในเรื่องของพื้นฐานที่ชุมชนต้องมีเพื่อการพัฒนาทางด้านการท่องเที่ยวและขั้นตอนการพัฒนาอย่างค่อยเป็นค่อยไปเพื่อการพัฒนาสู่การท่องเที่ยวที่ยั่งยืน

พื้นฐานสำหรับการพัฒนาการท่องเที่ยว

ในการที่นักท่องเที่ยวเดินทางหรือตัดสินใจเที่ยวนั้นเกิดขึ้นจากสาเหตุหลากหลาย การพัฒนาทางการท่องเที่ยวในชุมชนนั้นแม้จะมีจุดเด่นหรือทรัพยากรดี ๆ อยู่ในชุมชนแล้ว แต่เพียงแค่นี้ยังไม่พอ ดังนั้นก่อนอื่นต้องเข้าใจเป็นเบื้องต้นก่อนว่า ทำไมนักท่องเที่ยวจึงเดินทางมา อะไรที่พวกเขาคาดหวังที่อย่างน้อยเป็นพื้นฐานว่าพวกเขาจะพบจะได้รับเมื่อเดินทางมาถึงแหล่งท่องเที่ยว สิ่งที่น่าทำหาคือ ทำอย่างไรให้นักท่องเที่ยวตัดสินใจ เดินทางมายังชุมชนท่องเที่ยวชุมชนนั้นๆ ต้องมีเอกลักษณ์ที่น่าสนใจ และแน่นอนว่าเมื่อมาแล้วต้องเกิดความประทับใจกลับไป ทำให้อยากที่จะกลับมาเที่ยวอีก

การเดินทางนั้นอาจใช้เวลาและอาจไกลจากถิ่นอาศัยของนักท่องเที่ยวหรืออาจไม่ไกลนัก ดังนั้นความหลากหลายของประเภทนักท่องเที่ยว รูปแบบของการเดินทาง สิ่งจูงใจนั้นมีมากเสียจนเสมือนเป็นเรื่องราวที่เล่าไม่มีวันจบ ดังนั้นจึงเป็นเรื่องที่ต้องคิดว่า ทำอย่างไรนักท่องเที่ยวจึงจะเดินทางมายังแหล่งท่องเที่ยวของท่านไม่ได้เลือกไปที่อื่นๆ ส่วนผสมที่เป็นพื้นฐานหลักของการพัฒนาการท่องเที่ยวให้สำเร็จก็คือ ต้องมี “5 A's” ก่อนในเบื้องต้น คือ

1. Attitude หรือทัศนคติของคนในชุมชน
2. Access หรือการเข้าถึง
3. Accommodation หรือสถานที่พัก
4. Attractions หรือสิ่งดึงดูดที่น่าสนใจสำหรับการท่องเที่ยว

5. Advertising หรือการโฆษณาประชาสัมพันธ์

ในส่วนแรก คือ Attitude

การท่องเที่ยวนี้เป็นธุรกิจของชุมชนส่วนรวม ชุมชนนั้นอาจมีทรัพยากร เช่น วิถีชีวิตที่งดงาม หรือที่พักที่สวยงาม แต่นักท่องเที่ยวอาจไม่รู้สึกรับการต้อนรับที่ดี ไม่ประทับใจ หรือตัดสินใจไม่กลับมาเที่ยวอีก รวมถึงกลับไปบอกต่อๆ ทำให้ชุมชนในพม่า คนอื่นๆ ไม่อยากจะมาด้วยก็ได้ มีการพูดทั่วไปว่าหากลูกค้ามีความพอใจกับการให้บริการแล้ว ลูกค้าก็จะบอกต่ออย่างน้อยอีก 3 คน ถึงความประทับใจของเขา และถ้าลูกค้าไม่มีความสุข เกิดความไม่พอใจขึ้นมา เขาก็บอกต่อเรื่องราวที่ไม่ประทับใจนั้นๆ เช่นกัน แต่บอกในจำนวนอย่างน้อย 12 คน ดังนั้นทัศนคติของคนในชุมชนเป็นพื้นฐานหลักที่สำคัญที่ควรจะมีเมื่อตัดสินใจพัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชนเพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่สำเร็จต่อไปในเรื่องของการท่องเที่ยว

นอกจากนี้ควรที่จะทำให้นักท่องเที่ยวรู้สึกว่าได้มีการต้อนรับอย่างจริงจัง นักท่องเที่ยวจะรู้ดีว่าการต้อนรับที่ตนได้รับนั้นมาจากความจริงใจของชุมชนหรือไม่ โดยตัดสินใจจากหลายๆ อย่าง เช่น รอยยิ้ม การทักทายที่อบอุ่นยินดี ให้ความช่วยเหลือในด้านข้อมูลอย่างจริงจัง หรือบอกทางหากนักท่องเที่ยว หากนักท่องเที่ยวหลงทาง ดังนั้นชุมชนที่มีทัศนคติที่ดีต่อนักท่องเที่ยวจะแสดง คือ หรือมิตรภาพออกมาอย่างจริงจังต่อนักท่องเที่ยวซึ่งถือเป็นกุญแจสู่ความสำเร็จ หรือมิตรภาพออกสำเร็จอย่างหนึ่งที่ขาดเสียมิได้

ในส่วนที่ 2 คือ Access

คนส่วนใหญ่จะเดินทางไปเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวที่เข้าถึงได้สะดวกมากกว่าที่จะไปในที่ที่เดินทางเข้าถึงลำบาก หรือต้องมีค่าใช้จ่ายสำหรับค่าเดินทางมาก สิ่งนี้จึงเป็นอีกองค์ประกอบพื้นฐานที่จะนำสู่ความสำเร็จของการพัฒนาการท่องเที่ยว อย่างไรก็ตามสำหรับชุมชนที่อยู่ห่างไกลหากแก้ปัญหา โดยการมีบริการด้านรับ - ส่ง สำหรับนักท่องเที่ยวตรงตามเวลาไม่ว่าจะประจำวัน ประจำอาทิตย์ หรืออื่นๆ หากมีการจัดตารางที่แน่นอนลงตัว และสม่ำเสมอ นักท่องเที่ยวก็จะรับทราบข้อมูลและสามารถเดินทางมาได้เช่นกัน หากตรงกับเวลาที่ลงตัวของเขา ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกำกับการจัดการที่ดี

ในส่วนที่ 3 คือ Accommodation

นักท่องเที่ยวต้องมีสถานที่สำหรับกิน นอน ในชุมชนหากต้องการให้นักท่องเที่ยวใช้เวลาในชุมชนเป็นเวลานานกว่าแค่จุดแวะพักในการท่องเที่ยวคำว่า “accommodation” ไม่ได้หมายถึงเพียงที่พักเพื่อนอนอย่างเดียวแต่รวมถึงบริการด้านอาหารและร้านค้าด้วย

- สถานที่นอน

สำหรับในเมืองใหญ่ๆ นักท่องเที่ยวอาจคาดหวังว่าจะมีที่พักที่สะดวกและทันสมัย เช่น โรงแรมใหญ่ๆ แต่สำหรับในชุมชนนั้นสถานที่ดังกล่าวอาจเป็นในรูปแบบบ้านหลังเล็ก หรือบ้านของชุมชนเองที่จัดเตรียมไว้เป็นสัดส่วนหรือบังกะโลที่เข้ากับชุมชนได้ แต่สิ่งสำคัญ คือ ความสะอาด และการจัดการที่ดีที่นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่จะคาดหวัง ชุมชนไม่จำเป็นต้องสร้างที่พักหรูหราเพื่อบริการนักท่องเที่ยวเหมือนเมืองใหญ่ เนื่องจากไม่ได้มี

นักท่องเที่ยวมากเหมือนเมืองท่องเที่ยว เพียงแต่มีสถานที่พักที่เหมาะสมและหากแสดงถึงเอกลักษณ์ของ ชุมชน นั้นๆ ด้วยยิ่งดี

- สถานที่กิน

ร้านอาหารนั้นมีขนาดต่างๆ กันตั้งแต่หุ้รหรงจนมาถึงร้านอาหารในบ้านของชุมชนเอง ในชุมชนที่ใหญ่ นักท่องเที่ยวอาจคาดหวังร้านอาหารที่ใหญ่หรือมีร้านให้เลือกมากกว่าในชุมชนที่เล็ก อย่างไรก็ตามนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวในชุมชนเพื่อความสบายใจ เพื่อศึกษาเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ที่ไม่เหมือนบ้านของพวกเขา ดังนั้นอาหารในแบบของชุมชนเองจึงเป็นส่วนหนึ่งที่นักท่องเที่ยวต้องการจะทดลองเพื่อประสบการณ์ใหม่ๆ และได้สัมผัสวิถีชีวิตของชุมชน อย่างแท้จริงจึงควรมีการเตรียมการในส่วนนี้ไว้

- ห้องสุขา

ความสะดวกและหาได้ง่ายของห้องสุขาก็เป็นสิ่งสำคัญสำหรับการมาเที่ยวของนักท่องเที่ยวและเป็นส่วนหนึ่งที่จะสร้างความประทับใจหรือไม่สร้างความประทับใจให้แก่นักท่องเที่ยวด้วยเช่นกัน

- ร้านค้า

นักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวโดยทั่วไปจะชอบจับจ่ายซื้อของโดยเฉพาะของที่ระลึกที่เป็นของพื้นเมือง เช่น ศิลปะหัตถกรรมพื้นบ้าน หรืออาจเป็นโปสการ์ด หนังสือเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว หรือแม้แต่แผนที่ ดังนั้นการมีร้านค้าสำหรับขายของที่นักท่องเที่ยวอาจต้องการจึงเป็นอีกทางหนึ่งที่สร้างรายได้ให้แก่ชุมชนและสร้างความประทับใจแก่นักท่องเที่ยวได้ ในบางครั้งร้านค้าอาจถือเป็นอีกแหล่งท่องเที่ยวในชุมชนได้เช่นกัน และอาจเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญอย่างคาดไม่ถึงเลยทีเดียว

- การบริการขนส่งคมนาคมโดยเฉพาะในชุมชน

แม้นักท่องเที่ยวจะเดินทางมาถึงชุมชนแล้วก็ตาม นักท่องเที่ยวอาจยังต้องการการบริการด้านการคมนาคมภายในชุมชนด้วย เช่น จากที่พักไปยังแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ ดังนั้น การบริการด้านนี้จึงควรมีการเตรียมการไว้และต้องเน้นถึงความปลอดภัย ความสม่ำเสมอและ ราคาที่เหมาะสม

ส่วนที่ 4 คือ Attractions

นักท่องเที่ยวต้องมีเหตุผลที่จะมาเที่ยวในชุมชน ดังนั้นสิ่งสำคัญที่ต้องมีในชุมชน คือ สิ่งที่น่าสนใจที่น่าเยี่ยมชม หรือน่ามีส่วนร่วม เช่น กิจกรรมต่างๆ สิ่งเหล่านี้ถือว่าเป็นสิ่งดึงดูดสำหรับการท่องเที่ยว สิ่งดึงดูดนั้นอาจเป็นทรัพยากรทางธรรมชาติ เช่น ภูเขา น้ำตก ทะเล หรืออาจเป็นเทศกาลงานรื่นเริงต่างๆ บางครั้งสิ่งดึงดูดนั้นอาจถูกสร้างขึ้นมา แต่โดยทั่วไปความสำเร็จจะเกิดขึ้นได้มากหากชุมชนเน้นสิ่งดึงดูดทางการท่องเที่ยว ที่มีรากฐานจากชุมชน เช่น ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ หรือวัฒนธรรม เป็นต้น ตัวอย่างสิ่งดึงดูดทางการท่องเที่ยว เช่น

- วิถีชีวิตที่สวຍงาม เช่น ภูเขา น้ำตก ทะเล แนวปะการัง

- กิจกรรมนันทนาการ เช่น เรือใบ เดินป่า ปีนเขา ตกปลา ตั้งแคมป์ ดูนก ดำน้ำ

- แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ เช่น พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วัด แหล่งโบราณคดี
- แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เช่น พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ แหล่งสาธิตการทอผ้า ศูนย์วัฒนธรรม
- งานประเพณีหรือเทศกาลต่างๆ เช่น งานประจำปีของชุมชน การแสดงพิเศษ การแข่งขันประจำปี
- แหล่งท่องเที่ยวที่โดดเด่นในชุมชน เช่น สวน สถาปัตยกรรม อ่าว หรือวิวทัศน์ ที่ไม่เหมือนที่อื่น

อย่างไรก็ตามอย่าคาดคะเนเอาเองว่านักท่องเที่ยวจะมาเที่ยวแหล่งท่องเที่ยวในชุมชน โดยไม่มีการปรับปรุง บูรณะ หรือประชาสัมพันธ์เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว ในการเตรียมการในเรื่องนี้อาจมีการบริการด้านต่างๆ ประกอบ เช่น มัคคุเทศก์ในชุมชน ศูนย์ข้อมูล ห้องสุขา ร้านค้า ร้านอาหาร เป็นต้น

ส่วนที่ 5 คือ Advertising

ไม่ควรคิดไปเองว่านักท่องเที่ยวจะได้รับรู้เรื่องราวว่ามีแหล่งท่องเที่ยวในชุมชนของท่านโดยไม่ต้องทำอะไร ดังนั้นการประชาสัมพันธ์จึงถือเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญ และการประชาสัมพันธ์ทำได้หลายวิธี เช่น แผ่นพับ โปสเตอร์ ลงในนิตยสาร หนังสือพิมพ์ โทรทัศน์ เมื่อกับบริษัทท่องเที่ยว สายการบิน เป็นต้น บางครั้งอาจมีการประชาสัมพันธ์ในงานแสดงสินค้าการท่องเที่ยวที่ต่างๆ แล้วแต่ว่าสมควรที่จะประชาสัมพันธ์ในระดับใด หรือผ่านสื่อใด

ทั้ง 5 องค์ประกอบที่กล่าวมานี้ถือเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการพัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชน และที่สำคัญที่ลืมไม่ได้คือมิตรภาพที่ดี ที่จะทำให้นักท่องเที่ยวรู้สึกว่าคุณได้รับการต้อนรับ และชุมชนมีความยินดีกับการมาของนักท่องเที่ยว สิ่งนี้ถือว่าเป็นกุญแจดอกสำคัญที่จะสร้างความประทับใจและนำไปสู่การกลับมาเที่ยวอีกของนักท่องเที่ยว มิตรภาพอันดีของชุมชนนั้นมีความหมายมากกว่าการมีปฏิสัมพันธ์อันดีระหว่างนักท่องเที่ยวกับคนในชุมชน แต่หมายรวมถึงการเตรียมการต้อนรับไม่ว่าจะในด้านแหล่งท่องเที่ยวที่ไม่เสื่อมโทรม ห้องน้ำที่ไม่สกปรก ป้ายบอกทางเพื่อไม่ให้นักท่องเที่ยวหลงและป้ายบอกเล่าเรื่องราวประวัติของแหล่งท่องเที่ยวตามจุดต่างๆ ในชุมชน สิ่งเหล่านี้เป็นภาพรวมของมิตรภาพอันดีของชุมชน ที่ยินดีหยิบบินให้นักท่องเที่ยวที่มาเยือนและเป็นแนวทางที่สามารถนำไปสู่ความสำเร็จของการพัฒนาการท่องเที่ยวภายในชุมชนได้

ขั้นตอนในการพัฒนาสู่การท่องเที่ยวชุมชน

ในการศึกษาถึงขั้นตอนในการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนนั้น ผู้เขียนได้ศึกษาวิจัยกลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องโดยในขั้นแรกได้สอบถามผู้เชี่ยวชาญในด้านการท่องเที่ยวชุมชนคือ นักเขียน นักวิชาการ และนักวิจัย ที่เขียนเกี่ยวกับการท่องเที่ยวชุมชนในวารสารทางวิชาการที่เป็นที่ยอมรับระดับนานาชาติจำนวน 12 วารสาร (ตีพิมพ์ระหว่างปี ค.ศ. 1991 - 2001) และได้สอบถามโดยส่งแบบสอบถามเกี่ยวกับเรื่องของการท่องเที่ยวชุมชนในหัวข้อต่างๆ และหนึ่งในหัวข้อสำคัญ คือ ขั้นตอนการพัฒนาสู่การท่องเที่ยวชุมชนในระยะเริ่มต้นนั้นควร ทำอย่างไร คำตอบที่ได้สามารถนำมาจัดกลุ่มเนื้อหาของคำตอบได้ออกมาเป็น 9 หัวข้อใหญ่ๆ จากผู้เชี่ยวชาญผู้ตอบแบบสอบถามจำนวน 113 ท่าน จากนั้นจึงนำคำตอบที่ได้มาให้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง คือ ชุมชน ภาครัฐกิจ ภาคองค์กรรัฐและนักท่องเที่ยว ได้ให้ความคิดเห็นโดยเรียงลำดับความสำคัญของขั้นตอนต่างๆ ทำให้สามารถจัดลำดับความสำคัญในการพัฒนา

ออกมาได้เป็น 3 ช่วง ซึ่งสามารถเป็นเสมือนการแนะนำแนวทางในการพัฒนา หากชุมชนใดยังไม่รู้ว่าจะเริ่มต้นอย่างไร เนื่องจากขั้นตอนเหล่านี้ได้มาจากผู้มีประสบการณ์ในด้าน พัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนและความเห็นของทุกกลุ่มที่เกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตามขั้นตอนดังกล่าว คำแนะนำในการเริ่มต้นพัฒนาโดยภาพรวม ซึ่งในเชิงลึกแล้วแต่ละชุมชนอาจจะมีการดำเนินการแตกต่างกันออกไป ตามความเหมาะสมของแต่ละชุมชน

ขั้นตอนในการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนทั้ง 9 ขั้นตอน สามารถแบ่งลำดับความสำคัญก่อนหลัง ได้ดังนี้

ขั้นตอนแรก

- ต้องเข้าใจถึงทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนว่าจะนำสิ่งใดมานำเสนอ หรือเป็นเอกลักษณ์จุดเด่นของชุมชน
- ต้องรวมกลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องของทุกภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนร่วมกันให้

ได้

ขั้นตอนที่ 2

- ทำให้ชุมชน เข้าใจถึงผลดีและผลเสียที่อาจเกิดขึ้นจากการพัฒนาการท่องเที่ยว ชุมชนก่อน
- พัฒนาแผนการท่องเที่ยวโดยวางเป้าหมายและจุดประสงค์ให้ชัดเจน
- จัดตั้งองค์กรในการดำเนินงานด้านการท่องเที่ยวในชุมชนให้เป็นรูปเป็นร่าง
- ในการดำเนินการพัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชนทุกระยะตั้งแต่แรกเริ่มต้องได้รับความคิดเห็นจากชุมชน

และการสนับสนุนจากชุมชนนั้นๆ อย่างสม่ำเสมอ

- ควรระบุแกนนำ (Key leader) ผู้เป็นแกนนำหลักในการขับเคลื่อนการดำเนินงานพัฒนาการท่องเที่ยวใน

ชุมชน

ขั้นตอนที่ 3

-พัฒนาในด้านของการศึกษาโดยเน้นเรื่องการท่องเที่ยวและการท่องเที่ยวและมีการฝึกอบรมในเรื่อง ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องให้แก่ชุมชน

-ควรสร้างเครือข่ายความร่วมมือ เช่น จากองค์กรภาครัฐหรือเอกชน หรือได้รับความช่วยเหลือในด้าน คำแนะนำจากผู้เชี่ยวชาญทางด้านการพัฒนาการท่องเที่ยวในแก่ชุมชนอย่างสม่ำเสมอ

จากการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนที่กล่าวมา เป็นรูปแบบกว้างๆ โดยรวมสำหรับในรายละเอียด เช่น เป้าหมาย หรือวัตถุประสงค์ของแต่ละชุมชนนั้น จะมีความแตกต่างกันออกไป หากชุมชนมีทรัพยากรทางธรรมชาติ มาก ก็อาจต้องการพัฒนาการท่องเที่ยวให้เป็นที่รู้จักโดยเน้นการท่องเที่ยวในรูปแบบเชิงนิเวศ หากชุมชนใด ต้องการเน้นทางการถ่ายทอด ทางวัฒนธรรมก็อาจเน้นการท่องเที่ยวในรูปแบบเชิงวัฒนธรรม

อย่างไรก็ตามสิ่งที่ต้องเน้นเหมือนกันในทุกชุมชน คือ การท่องเที่ยวชุมชนต้องมีชุมชนเป็นศูนย์กลาง หากชุมชนไม่เต็มใจที่จะเริ่มเดินก้าวแรกในการพัฒนาการท่องเที่ยวด้วยตัวของพวกเขาเองแล้ว ก็ยากที่จะทำให้การท่องเที่ยวในชุมชนเกิดขึ้นได้หากมีเพียงกลุ่มคนจากภายนอกชุมชนมาดำเนินการ การมีส่วนร่วมของชุมชนในรูปแบบการท่องเที่ยวชุมชนจึงสำคัญมาก การมีส่วนร่วมนั้นต้องเป็นไปอย่างกระตือรือร้นด้วยหรือที่ภาษาอังกฤษ

ใช้คำว่า Active Participation การท่องเที่ยวชุมชนที่สามารถดำเนินไปในลักษณะนี้ได้จึงจะไปได้อย่างตลอดรอดฝั่ง

นอกจากการระดมความคิดเห็นที่มีชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมแล้วนั้น การวางแผนงานที่ดี คนก็เป็นสิ่งสำคัญ ขั้นตอนการดำเนินงานตามแผนที่ดินนั้นควรดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไป เช่น การหาเอกลักษณ์ จุดแข็งจุดเด่นที่แท้จริงของชุมชน เป็นต้น ตัวอย่างที่จะกล่าวต่อไปเป็นแบบอย่างการดำเนินงานตามแผนงานเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนที่ละเอียด และสามารถนำไปปรับเพื่อให้เหมาะกับชุมชนแต่ละชุมชน

ประเด็นแรก คือ การหาจุดเด่นของชุมชน ซึ่งควรมีการพิจารณา ดังนี้

การค้นหาคคุณค่าทางธรรมชาติและวัฒนธรรม

ชุมชนที่มีทรัพยากรทางธรรมชาติและวัฒนธรรมโดยทั่วไปแล้วจะเป็นสำคัญทางการท่องเที่ยว คุณลักษณะที่โดดเด่นหรือคุณค่าของสถานที่นั้นๆ สามารถที่จะเป็นส่วนสำคัญของการท่องเที่ยวในชุมชนและเป็นจุดขายที่สำคัญ

การเข้าใจถึงคุณค่าของทรัพยากรดังกล่าว เป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้เกิดประสิทธิภาพในการพัฒนาสินค้าทางการท่องเที่ยวที่เกิดหรือมีอยู่ในชุมชน และนำไปสู่การวางแผนต่างๆ เช่น ในด้านการตลาด ในด้านการจัดการ และการดำเนินงาน รวมไปถึงเป็นสิ่งสำคัญในการพิจารณาความเหมาะสมในการนำเสนอ หรือขยายกิจกรรมทางการท่องเที่ยวในส่วนของชุมชนนั้นๆ การเข้าใจในด้านนี้จะช่วยให้ชุมชนแน่ใจได้ว่าการพัฒนาการท่องเที่ยวนั้นจะสอดคล้องเป็นอย่างดีกับความต้องการที่จะดูแลและอนุรักษ์คุณค่าของทรัพยากรนั้นๆ ไว้ควบคู่กันไป

ทรัพยากรดังกล่าวนั้นอาจได้รับการบันทึกไว้แล้วหรือเป็นที่ทราบกันดีแล้วทั่วไปในชุมชน แต่ในการดำเนินการควรที่จะมีการพัฒนาความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรนั้นๆ และวางวิธีการ (รวมทั้งเกณฑ์) ที่จะวัดความสำคัญของทรัพยากรเพื่อตั้งขึ้นมาเป็นจุดเด่นทางการท่องเที่ยว เช่น ทรัพยากรเชิงสุนทรียภาพ ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ สังคมและ ความสำคัญทางด้านจิตใจ เป็นต้น การเริ่มต้นที่ดีควรเริ่มหาจากการลงทะเบียนทรัพยากรของท้องถิ่นก่อนเพื่อการมองโดยภาพรวมและนำมาคัดเลือกทรัพยากรที่เด่นๆ ได้

การค้นหาลักษณะพิเศษทางการท่องเที่ยว

ลักษณะพิเศษทางการท่องเที่ยวนั้นเป็นคุณค่าเชิงลึกของชุมชนเองที่ไม่เหมือนที่ใด เช่น อาจเป็นเรื่องราวตำนานของชุมชน โดยเฉพาะเรื่องราวที่ได้ฟังจากคนในท้องถิ่น ซึ่งจะเป็นส่วนที่ทำให้ชุมชนหรือสถานที่นั้นๆ มีเสน่ห์ต่อผู้มาเยือน เรื่องราวเหล่านี้คือสิ่งที่ผู้มาเยือนจะนำกลับไปด้วยกับพวกเขา และนำไปเล่าต่อๆ กันไปให้แก่ผู้อื่นเมื่อพวกเขากลับไป การหลอมรวมกันของคุณค่าและลักษณะพิเศษต่างๆ ในชุมชนจะสามารถสร้างประสบการณ์โดยรวมให้แก่ผู้มาเยือนเพื่อความประทับใจได้เป็นอย่างดี

การตัดสินใจว่าอะไรคือสิ่งที่ทำให้ชุมชน สถานที่หรือสินค้านั้นๆ พิเศษ ควรที่จะพิจารณาคุณค่าที่เป็นที่รู้จักกันทุกๆ ด้าน คำถามต่อไปนี้จะช่วยในการหาส่วนๆ ยากจะเป็นจะช่วยในการหาส่วนประกอบของความพิเศษของชุมชนเป้าหมายได้

ขั้นต่อไปหลังจากการหาเอกลักษณ์ในชุมชนที่จะสื่อสารต่อภายนอกได้แล้ว ควรมีข้อคำถามต่อไปนี้เพื่อที่จะช่วยในการหาแนวโน้มในการที่จะใช้ในการพัฒนาโครงการ สถานที่ สินค้า กิจกรรม การบริการต่อไปได้อย่างชัดเจน

ผลของขั้นตอนนี้สามารถนำมาเสนอเป็นภาพที่ชัดเจน ที่จะอธิบายว่าทำไมชุมชนนั้นๆ จึงพิเศษ และเหมาะสมต่อการพัฒนาทางการท่องเที่ยว

ความชัดเจนนี้สามารถนำไปใช้ในการพัฒนาความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับสิ่งที่ทำให้ชุมชนนั้นพิเศษ และแนวทางที่ดีที่สุดในการนำเสนอคุณค่าอื่นๆ ให้แก่นักท่องเที่ยว (เช่น การ ปกป้องทรัพยากรในขณะที่พัฒนาการท่องเที่ยว) เมื่อเกิดความเห็นร่วมกันแล้ว ก็จะเป็นพื้นฐานที่ดีแก่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องที่จะดำเนินการขั้นตอนต่อไป

ประเด็นที่ 2 คือ การพัฒนาแนวคิด

เมื่อดำเนินงานมาถึงขั้นตอนนี้แล้ว อาจมีแนวคิดหลากหลายที่เกิดขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากผู้ที่ร่วมดำเนินงานด้วยกัน ขั้นตอนนี้คือ การนำทุกแนวคิดมาและนำเสนอว่าแนวคิดเหล่านั้นจะเกิดผลอย่างไร อาจจะต้องมีการรวบรวมแนวคิดเฉพาะทางที่ไปในทางเดียวกันแล้วแบ่งออกเป็นกลุ่มๆ ตามแนวการปฏิบัติงาน ควรจะนำประเด็นที่สำคัญมาร่วมด้วย และควรให้แน่ใจว่าได้มีการขยายโอกาสสู่ชุมชนโดยรวมอย่างทั่วถึงและสามารถจัดการกับอุปสรรคที่จะเกิดขึ้นได้

หากแนวคิดและแนวทางที่ชัดเจนไม่สามารถเกิดขึ้นได้ในขั้นนี้ ควรที่จะพัฒนาให้ชัดเจนขึ้นโดยการปรึกษาหารือผู้เชี่ยวชาญ ระดมความคิดเห็นในเรื่องต่างๆ หรือเฉพาะกลุ่ม หรือการทำการประชุมเชิงปฏิบัติการ เป็นต้น

โดยทั่วไปแล้วแนวคิดและแนวทางควรที่จะรวมถึง

- ประสบการณ์ของนักท่องเที่ยวที่จะได้รับจากชุมชน
- การมีส่วนร่วมของชุมชน
- การคำนึงถึงสมบัติและทรัพยากรของชุมชน
- สาธารณูปโภคที่เหมาะสม
- การตลาดที่มีประสิทธิภาพ
- การพัฒนาสินค้าทางการท่องเที่ยว
- การสื่อสารระหว่างผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง
- การฝึกอบรมและการสร้างศักยภาพในระยะต่างๆ
- การให้การสนับสนุนจากองค์กรที่เกี่ยวข้อง

ตัวชี้วัดความสำเร็จของการท่องเที่ยวชุมชน

การศึกษาเกี่ยวกับการท่องเที่ยวชุมชนนั้นมีการศึกษาที่พยายามค้นหาค้นหาอย่างหนึ่ง คือ การหาตัวชี้วัดความสำเร็จของการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชน แต่ส่วนใหญ่แล้วจะเห็นการศึกษาลักษณะนี้ในกลุ่มการท่องเที่ยวของประเทศตะวันตกเสียมากกว่า ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ผู้เขียนสนใจศึกษาว่าตัวชี้วัดของความสำเร็จในการพัฒนาการ

ท่องเที่ยวชุมชนในกรณีของประเทศแถบเอเชียก็น่าจะเป็นอย่างไร จากผลของการศึกษาตัวชี้วัดความสำเร็จสำหรับการท่องเที่ยวชุมชนผู้เขียนได้นำมาแลกเปลี่ยนกันในวันนี้ และอยากจะเน้นให้เห็นว่า การที่จะพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนนั้น ควรที่จะเข้าใจให้ถ่องแท้ว่าจะบริหารจัดการการท่องเที่ยว ชุมชนอย่างไรให้ประสบความสำเร็จได้ ไม่ใช่เข้าใจเพียงผิวเผินว่าการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนคืออะไรเท่านั้น

เงื่อนไขความสำเร็จของการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชน

ก่อนที่จะเข้าใจถึงตัวชี้วัดของความสำเร็จในการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนนั้น ควรที่จะเข้าใจถึงเงื่อนไขที่ต้องเตรียมการก่อนการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชน รวมทั้งองค์ความรู้เบื้องต้นที่ควรมีก่อนการพัฒนา จากการศึกษาถึงเงื่อนไขของความสำเร็จของการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนของในพื้นที่ปาดนุรักษ์ มีข้อเสนอแนะสำหรับการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนเพื่อไปสู่ความยั่งยืนในประเด็นที่ควรที่จะใส่ใจและศึกษา มีดังต่อไปนี้

1. ขนาดของชุมชนที่ทำการพัฒนาการท่องเที่ยวไม่ควรมีขนาดใหญ่จนเกินไป แต่ควรมีลักษณะของ “ความเป็นชุมชนหมู่บ้าน” ที่อาศัยการประนีประนอมแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในชุมชน ปราศจากการแบ่งแยกชนชั้นแบ่งแยกชนชั้นและมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติบนบรรทัดฐานของการช่วยเหลือตอบแทนซึ่งกันและกัน (norms of reciprocity) ปรากฏเด่นชัดกว่าความสัมพันธ์เชิงเศรษฐกิจ

2. ชุมชนควรมีลักษณะทางชาติพันธุ์ (Ethnicity) ที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน โดยการเป็นชนชาติเดียวกันจะมีอิทธิพลต่อการให้ความร่วมมือและความเข้มแข็งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

3. ชุมชนต้องมีศรัทธาและภูมิใจในวิถีชีวิตดั้งเดิม ความเชื่อ วัฒนธรรมของตน และภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร โดยพร้อมที่จะถ่ายทอดให้กับนักท่องเที่ยวหรือผู้ที่เกี่ยวข้องอื่นๆ อันจะสามารถช่วยป้องกันและลดการเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้น

4. วิธีการดำรงชีวิตของชุมชนเกี่ยวข้องกับธรรมชาติอย่างชัดเจนและผสมผสาน กลายเป็นภูมิปัญญาในการจัดการการใช้ประโยชน์ ตลอดจนการดูแลรักษาแหล่งทรัพยากรนั้นมีความยั่งยืนอย่างเป็นระบบ ที่แสดงให้เห็นถึงความรู้ในระบบคุณค่าของทรัพยากรต่อการดำรงชีวิต

5. สมาชิกภายในชุมชนเคารพกฎระเบียบที่กำหนดไว้เป็นบรรทัดฐานในการอยู่ร่วมกัน ทั้งในเรื่องของประเพณี ข้อห้ามทางสังคมและการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ

6. ชุมชนต้องยอมรับผลที่ตามมาจากการพัฒนาการท่องเที่ยว ทั้งในแง่ของรายได้ที่อาจจะไม่คงที่เนื่องจากธรรมชาติของการท่องเที่ยวจะขึ้นลงเป็นฤดูกาล และผลกระทบในแง่ลบที่อาจเกิดขึ้นได้ในแง่ชุมชนทั้งในด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนที่อาจเกิดขึ้นจากกระแสมโนทัศน์วัฒนธรรมต่างถิ่น

7. ชุมชนต้องตระหนักร่วมกันได้ว่าการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นเป็นเครื่องมือสำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และวิธีการดำรงชีวิตแบบดั้งเดิม ส่วนผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในรูปของรายได้เป็นเพียงผลพลอยได้เท่านั้น

8. แกนนำชุมชนหรือผู้นำชุมชน ควรมีความเข้มแข็งเป็นที่ยอมรับของสมาชิกชุมชน เป็นผู้ที่พร้อมจะเสียสละเวลาส่วนตัวเข้ามาจัดการดูแลการพัฒนาการท่องเที่ยว มีภาวะเป็นผู้นำสูง มีความรู้และไหวพริบที่สามารถสร้างความเชื่อถือ การยอมรับและการเชื่อมั่นได้ มีความรู้เชิงนิเวศและทุนทรัพยากรสำหรับการลงทุน รวมทั้งสามารถทำความเข้าใจกับชุมชน และสร้างความเชื่อมั่นในการจัดการการท่องเที่ยวให้เกิดขึ้นที่จะส่งผลให้ชุมชนมีส่วนร่วมสามารถตัดสินใจเข้าร่วมกระบวนการท่องเที่ยวได้ในที่สุด

นอกจากนี้ยังมีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับองค์ความรู้ที่ควรมีในการดำเนินการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชน เพื่อสามารถจัดการการท่องเที่ยวให้ดำเนินไปเพื่อความยั่งยืน และผ่านอุปสรรคที่ส่วนใหญ่จะหลีกเลี่ยงไม่ได้ให้ผ่านไป ด้วยดี องค์ความรู้ดังกล่าวคือ

1. การจัดการการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นต้องสอดคล้องกับศักยภาพทางพื้นที่ ศักยภาพขององค์กรและชุมชน และความต้องการที่แท้จริงของชุมชน โดยไม่เบียดบังผลประโยชน์ ทางธรรมชาติที่เคยมีและขัดต่อการดำรงชีวิต วัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อดั้งเดิมของชุมชน

2. เป้าหมายในการจัดการการท่องเที่ยวในชุมชนจำเป็นต้องมีเอกภาพสอดคล้อง เป็นแนวทางเดียวของชุมชน ตลอดจนการมีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องในเชิงนิเวศและมีทัศนคติที่ดีต่อการท่องเที่ยว

3. การมีส่วนร่วมของชุมชนในทุกขั้นตอนของการพัฒนา ควรเกิดจากความสมัครใจ ทั้งในระดับครอบครัว และระดับบุคคล โดยอาจร่วมกันใช้ความคิด ร่วมตัดสินใจ หรือช่วยเหลือด้านแรงงาน ปัจจัยการผลิตต่างๆ หรือในรูปของหุ้นส่วนและตัวเงิน

4. การบริหารจัดการการท่องเที่ยวในชุมชนจำเป็นต้องมีการร่วมมือในระดับบุคคล และการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจประกอบกัน ทั้งนี้เนื่องจากการพัฒนาที่ต้องอาศัยองค์ประกอบทางเศรษฐกิจเพื่อเตรียมความพร้อมในการให้บริการ รองรับนักท่องเที่ยวโดยการจัดการต้นทุนทางเศรษฐกิจ จำเป็นต้องมีองค์กรหรือสถาบันชุมชน (Community Organization or Community Institute) ขึ้นมารองรับ เช่น การรวมกลุ่มในรูปของชมรม การท่องเที่ยว สหกรณ์การท่องเที่ยว กลุ่มการท่องเที่ยวหรือเครือข่ายการท่องเที่ยวที่มีการ จัดการอย่างเป็นระบบ

5. การจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่ชุมชนจำเป็นต้องร่วมมือกันกำหนดกฎระเบียบ หรือข้อตกลงในการใช้พื้นที่และทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยวในรูปแบบที่เป็นลายลักษณ์อักษร (Code of conduct)

เงื่อนไขความสำเร็จและองค์ความรู้ที่ชุมชนควรมีเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวที่เสนอแนะดังกล่าวนี้เป็นข้อเสนอแนะที่เหมาะสมสำหรับประเทศโดยเฉพาะในแถบเอเชียที่มีศักยภาพและองค์ประกอบต่างจากประเทศในภูมิภาคตะวันตก อย่างไรก็ตามเอกลักษณ์ของแต่ละชุมชนเป็นประเด็นเฉพาะที่แต่ละชุมชนควรนำข้อเสนอแนะโดยภาพรวมนี้ไปปรับใช้ให้เหมาะสมกับชุมชนของตนที่สุด

จากการศึกษาโดยสอบถามกลุ่มผู้เชี่ยวชาญทางการท่องเที่ยว โดยเน้นข้อความเกี่ยวกับชุมชนในประเทศ กลุ่มเอเชียว่า มีกรณีศึกษาตัวอย่างเกี่ยวกับการท่องเที่ยวประสบความสำเร็จหรือไม่ กลุ่มตัวอย่างผู้เชี่ยวชาญทางการท่องเที่ยวให้ความเห็นส่วนใหญ่ว่าการท่องเที่ยวชุมชนของกลุ่มประเทศในเอเชียยังมียุทธศาสตร์เกิดขึ้นให้เห็น

อยู่มากกว่าประสบความสำเร็จ อย่างไรก็ตามการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนในแถบเอเชียก็ยังไม่หมดหวังหรือเป็นไปได้ซะทีเดียว หากมีการวางแผนที่รอบคอบเพื่อให้เหมาะสมกับชุมชนแต่ละ ชุมชน แต่ควรต้องมีหลายฝ่ายให้ความร่วมมือซึ่งถือเป็นตัวแปรที่สำคัญที่จะนำไปสู่ผลสำเร็จ ดังนั้นการเข้าใจถึงตัวชี้วัดของความสำเร็จเพื่อใช้ในการประเมินการท่องเที่ยวชุมชนของแต่ละชุมชนนั้นจึงมีความจำเป็น และเป็นการช่วยให้การพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนเป็นไปถูกทาง และให้ชุมชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ตัวชี้วัดที่ใช้ในการประเมินความสำเร็จของการท่องเที่ยวชุมชนนั้นมีทั้งสิ้น 6 ตัวชี้วัดหลัก ซึ่งประมวลผลมาจากข้อเสนอแนะและความคิดเห็นของ ผู้เชี่ยวชาญทางการท่องเที่ยวชุมชน ซึ่งมีดังต่อไปนี้

- 1) การท่องเที่ยวชุมชนจะเป็นการท่องเที่ยวชุมชนที่สำเร็จได้ต้องให้ชุมชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง และอย่างทั่วถึง
- 2) ผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวในชุมชนต้องกระจายสู่ชุมชนอย่างยุติธรรม
- 3) การจัดการการท่องเที่ยวชุมชนต้องดำเนินไปอย่างมีระบบที่ดีและอย่างระมัดระวังเป็นสำคัญ
- 4) ควรที่จะมีความร่วมมือและการสนับสนุนจากภาคีที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอกชุมชน
- 5) ชุมชนต้องมีเอกลักษณ์หรือจุดเด่นหรือทรัพยากรทางการท่องเที่ยวหลักของชุมชน เพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน
- 6) การท่องเที่ยวในชุมชนต้องมีการพิจารณาเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมร่วมไปด้วย

จากตัวชี้วัดทั้ง 6 ตัวชี้วัด ของความสำเร็จในการบริหารการท่องเที่ยวในชุมชนกล่าวมา “การมีส่วนร่วมและการได้รับการสนับสนุนจากชุมชน” จึงเป็นสิ่งสำคัญเป็นลำดับแรก เนื่องจากการพัฒนาและบริหารการท่องเที่ยวในชุมชนนั้น ไม่สามารถขาดชุมชนได้ มิฉะนั้นจะไม่สามารถเป็นรูปแบบของการท่องเที่ยวชุมชนได้ มีหลายๆ ชุมชนที่มีการบริหารจัดการโดยการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเพื่อการบริหารการท่องเที่ยวที่ชัดเจน ซึ่งเป็นตัวอย่างหนึ่งของรูปแบบการบริหารการท่องเที่ยวในชุมชนที่จะนำไปสู่ความสำเร็จ ที่สำคัญ ชุมชนต้องสนับสนุนการท่องเที่ยวอย่างเต็มที่ การสนับสนุนนั้นจะเต็มใจได้ต้องมาในรูปแบบที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม มีส่วนวางแผนให้ความคิดเห็นหรือบริหารจัดการการท่องเที่ยวในชุมชนของพวกเขาเอง

ตัวชี้วัดของความสำเร็จที่สำคัญต่อมาคือ การที่ชุมชนได้รับ “ผลประโยชน์” จากการท่องเที่ยวเพราะการกระจายผลประโยชน์อย่างทั่วถึงนั้นถือเป็นสิ่งสำคัญของการบริหารจัดการการท่องเที่ยวชุมชน ทุกคนในชุมชนควรได้รับโอกาสเท่าเทียมกัน ผลประโยชน์ส่วนใหญ่จะเป็นในเชิงเศรษฐกิจและสังคม เช่น รายได้ที่ชุมชนได้รับ การยกระดับมาตรฐานชีวิต การขจัดความยากจน หรือการมีการจ้างงานที่เพิ่มขึ้นในชุมชน

ตัวชี้วัดที่ต้องมีในการท่องเที่ยวชุมชนที่ประสบความสำเร็จต่อมาคือ การบริหารจัดการที่ดี ตัวอย่างในข้อนี้ เช่น มีกระบวนการที่ดีมีระบบ มีการวางแผนและการจัดการที่ดี มีการประชาสัมพันธ์ที่ดี หรือมีการตลาดที่ดี เป็นต้น โดยส่วนใหญ่แล้วควรที่จะมีการพัฒนาการท่องเที่ยวภายในชุมชนไปอย่างช้าๆ และอย่างรอบคอบ เพื่อชุมชนจะได้มีเวลาในการปรับตัวในการเรียนรู้และแก้ไขผลกระทบต่างๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นได้อย่างทันท่วงที

นอกจากนี้การมีส่วนร่วมและการได้รับความร่วมมือจากภาคีที่เกี่ยวข้องทั้งในและนอกชุมชนจึงเป็นตัวชี้วัดความสำเร็จที่สำคัญเช่นกัน อย่าเข้าใจว่าการท่องเที่ยวชุมชนจะมีภายนอกมาเกี่ยวข้องไม่ได้ เพราะชุมชนสามารถได้รับความช่วยเหลือแนะนำหรือสนับสนุน จากผู้เชี่ยวชาญภายนอกได้ เช่น ภาครัฐกิจ การสนับสนุนทางการเงินและเศรษฐกิจ หรือ จากสื่อต่างๆ ซึ่งอาจมาในรูปแบบต่างๆ เช่น การพัฒนาทางด้านการเงิน หรือทรัพยากรมนุษย์ เป็นต้น

การท่องเที่ยวชุมชนต้องมีเอกลักษณ์หรือจุดเด่นของชุมชนด้วยซึ่งเป็นหนึ่งในตัวชี้วัดของความสำเร็จ หากไม่มีเอกลักษณ์หรือจุดเด่นเลยก็ไม่มีใครอยากเข้ามาเยี่ยมชม เอกลักษณ์ของแต่ละชุมชนก็จะแตกต่างกันออกไป เช่น ประเพณี วัฒนธรรม แหล่งท่องเที่ยว ที่มนุษย์สร้างขึ้น แหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ชุมชนต่างต้องค้นหาจุดเด่นที่แท้จริงของชุมชนตนเอง เพื่อเกิดการอนุรักษ์เอกลักษณ์นั้นๆ อย่างต่อเนื่องหากต้องการให้เกิดการท่องเที่ยวชุมชนที่ยั่งยืน

ตัวชี้วัดตัวสุดท้ายคือ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เนื่องจากรูปแบบของการท่องเที่ยวชุมชนนั้นต้องดำเนินควบคู่ไปกับการสร้างความตื่นตัวทางด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนด้วย บางชุมชนจะมีการรวมตัวกันเป็นองค์กรด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมภายในชุมชน หรือการให้การศึกษาทางด้านสิ่งแวดล้อมแก่ชุมชน และแก่นักท่องเที่ยวซึ่งเป็นแนวทางหนึ่งของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นจุดประสงค์หลักอย่างหนึ่งของการบริหารจัดการการท่องเที่ยวชุมชนเช่นกัน

ตัวชี้วัดทั้งหมดดังกล่าวสามารถนำไปประเมินการท่องเที่ยวชุมชนในเบื้องต้นได้และควรมีการประเมินอย่างต่อเนื่องหากต้องการที่จะไปสู่การท่องเที่ยวชุมชนที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง ทั้งหมดนี้ไม่ควรลืมว่าการมีส่วนร่วมและการกระจายผลประโยชน์สู่ชุมชน ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและจริงจัง เพื่อผลสำเร็จของการท่องเที่ยวในชุมชน ซึ่งผลที่สืบเนื่องก็อาจเป็นข้อดีในเรื่องของการสำนึกรักชุมชนของตน การที่ไม่ต้องทิ้งบ้านเกิดไปหางานในถิ่นอื่น การทำให้ชุมชนมีความเจริญขึ้นเนื่องจากได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องและลดปัญหา ความ ไม่เท่าเทียม ไม่สามัคคีภายในชุมชนได้

อย่างไรก็ตามความสำเร็จของการท่องเที่ยวชุมชนจะเกิดขึ้นได้ควรต้องคำนึงถึงความพอใจของนักท่องเที่ยวด้วย “ความพอใจ ไม่ใช่การเอาใจ” เพื่อให้การท่องเที่ยวดำเนินไปด้วยดี ส่วนใหญ่แล้วความพอใจของนักท่องเที่ยวในรูปแบบของการท่องเที่ยวชุมชนนั้นจะเป็นในเรื่องของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางด้านประเพณี วัฒนธรรม ระหว่างนักท่องเที่ยวและชุมชน สิ่งนี้เป็นเรื่องที่ชุมชนควรเข้าใจและให้ความสำคัญเช่นกัน

หัวใจสู่ความสำเร็จของการท่องเที่ยวชุมชน

มีการดำเนินการศึกษาและวิจัยในหลากหลายรูปแบบเพื่อที่จะค้นหาหัวใจหรือการดำเนินงานของการท่องเที่ยวในชุมชนที่ประสบความสำเร็จ ผู้เขียนได้ศึกษาถึง “หัวใจสู่ความสำเร็จของการท่องเที่ยวชุมชน” เช่นกัน โดยมีการสอบถามกลุ่มภาคีที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการการท่องเที่ยวในชุมชน ซึ่งกลุ่มดังกล่าวคือ ผู้เชี่ยวชาญ หรือนักวิชาการ ภาครัฐ ภาคเอกชน นักท่องเที่ยว และชุมชน ข้อคำถามได้ถามถึงตัวชี้วัดความสำเร็จของการ

ห้องเที่ยวในชุมชน และได้สอบถามจากการแจกแบบสอบถามและสัมภาษณ์ทุกกลุ่มภาคี ผลที่ได้ประมวลมาจากข้อเสนอแนะของแต่ละกลุ่มนี้น่าสนใจ กล่าวคือ แต่ละกลุ่มมีความคิดเห็น ที่ทั้งเหมือนและแตกต่างกัน โดยแต่ละกลุ่มจะเน้นตัวชีวิตที่แตกต่างกันออกไป อย่างไรก็ตามข้อสรุปที่ได้มานี้ ได้แสดงออกมาในรูปแบบเสมือนกล่องความคิดเห็น กล่าวคือ กล่องชั้นในสุดคือ ตัวชีวิตที่ทุกกลุ่มให้ความสำคัญที่สุดเหมือนกัน (5 กลุ่ม) และกล่องที่ 2 ที่สำคัญรองลงมาจะมาจากความเห็นที่ 4 กลุ่มจาก 5 กลุ่มเห็นว่าสำคัญตรงกัน และกล่อง ที่ 3 เป็นความคิดเห็นที่เหมือนกันของ 3 กลุ่ม และสำหรับกล่องสุดท้ายคือ กล่องที่ 4 เป็น ความคิดเห็นที่เหมือนกันของ 2 กลุ่มจากภาคีทั้งหมด 5 กลุ่ม กล่องความคิดเห็นนี้เป็น การแสดงถึงระดับความสำคัญของตัวชีวิตความสำเร็จจากมาก (ด้านในสุด) ไปหาน้อย (ด้าน นอกสุด)

4.งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ทัศนไท พลมณี (2560) ได้ศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนต่อปราสาทวัดพู แขวงจำปาสัก สปป.ลาว ผลการศึกษาพบว่าความเชื่อในทางพุทธศาสนาโดยมีสถานที่เป็นตัวปราสาทวัดพูที่สร้างขึ้นในลัทธิความเชื่อศาสนาพราหมณ์ในลัทธิไศวะนิกายที่นับถือพระศิวะมาจนกระทั่งปัจจุบัน ความเชื่อและพิธีกรรมที่ปรากฏให้เห็นนั้นจำแนกได้ 2 ลักษณะคือ 1) ความเชื่อที่ถือปฏิบัติกันทั้งประเทศในทางพุทธศาสนาที่เป็นศาสนาหลักประจำชาติลาว จากพิธีกรรมสำคัญที่มีผู้เข้าร่วมพิธีกรรมจากทั้งละแวกชุมชนโดยรอบปราสาทอีกทั้งประชาชนทั้งในและต่างประเทศในงานประเพณีบุญบั้งไฟมีการทำบุญตักบาตรตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนา 2) ความเชื่อท้องถิ่น ที่มีการเซ่นสังเวยสัตว์เพื่อเสี่ยงทายบูชาผีบรรพบุรุษผีเจ้านายและเทพเจ้าที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตประกอบอาชีพในทางเกษตรกรรม ในพิธีกรรมเลี้ยงศาลปู่ตาของชุมชนโดยรอบปราสาทและยังปรากฏความเชื่อที่ถือปฏิบัติส่วนบุคคลซึ่งส่งผลต่อจิตใจ ในด้านการวิงวอนต่ออำนาจเร้นลับพลังเหนือธรรมชาติในสถานที่ที่ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมเชื่อว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในลักษณะคำบอกเล่าจากรุ่นสู่รุ่นแทรกตัวอยู่ในความเชื่อหลักทั้ง 2 ความเชื่อที่กล่าวข้างต้นอีกด้วย ลักษณะความเชื่อและพิธีกรรมที่ปรากฏต่าง ๆ นั้นล้วนแล้วแต่ได้รับอิทธิพลจากแต่ละความเชื่อของแต่ละศาสนาที่เข้ามาลัดเปลี่ยนทับซ้อนกันในช่วงเวลาต่างๆ ส่งผลต่อพื้นที่โดยมีปราสาทวัดพูเป็นจุดเชื่อมโยงให้เห็นการผสมผสาน ความเชื่อก่อให้เกิดเป็นพิธีกรรมของชุมชนต่อปราสาทวัดพูที่สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตและยังปรากฏให้เห็นสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

สมจิตร อินทมน (2553) ได้ศึกษาเรื่อง ทวด : ลมหายใจแห่งการดำรงอยู่ในกระแสความทันสมัย ผลการศึกษาพบว่าการสร้างความหมายและอัตลักษณ์ของทวดมีหลายรูปแบบ ทั้งที่ยึดหยุ่นและเป็นไปตามความสัมพันธ์ที่ทวดมีกับคนอื่นและคนอื่นมีกับทวดในพื้นที่เกาะยอซึ่งทวดในเกาะยอแบ่งออกเป็นสามกลุ่มคือ 1. “ทวด” โดยการสืบสายเลือด 2. “ทวด” จากคำเรียกขานของคนในหมู่บ้าน (ถือว่าเป็นปราชญ์หรือบุคคลที่ได้รับการเคารพนับถือ) 3. “ทวด” สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ได้รับการเคารพบูชา ซึ่งการสร้างความหมายและอัตลักษณ์ดังกล่าวของทวดเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นโดยผ่านโครงสร้างทางสังคม ความเชื่อและพิธีกรรมที่อิงอยู่กับบริบทกับสังคมและวัฒนธรรม รวมไปถึงภูมิหลัง วิถีชีวิต เป็นการสร้างความหมายและอัตลักษณ์ที่ไม่คงรูปเป็นไปตามความสัมพันธ์

ของบุคคล พื้นที่ที่เราจาดำรงอยู่ในชีวิตประจำวัน สภาพแวดล้อม และสถานการณ์ที่มีหลายรูปแบบรวมถึงบริบททางสังคมที่มีการปะทะประสานกัน กล่าวโดยสรุปโครงสร้างทางสังคมเป็นเพียงส่วนหนึ่งที่มีผลต่อการสร้างความหมายและอัตลักษณ์ของทวดในเกาะยอและยังรวมไปถึงความสามารถในการเป็นผู้กระทำการของทวดในชุมชนเกาะยออีกทั้งยังแสดงให้เห็นว่าการสร้างความหมายอัตลักษณ์ของทวดมีความหลากหลายและแตกต่างเช่นเดียวกับคนกลุ่มอื่นๆในสังคม

จूरรัตน์ บัวแก้ว(2560)ได้ศึกษาเรื่องการดำรงอยู่ของประเพณีไหว้พระจันทร์ในอำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ผลการศึกษาพบว่าประเพณีไหว้พระจันทร์สามารถดำรงอยู่ได้แต่มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบของพิธีกรรม เป็น 2 รูปแบบ คือรูปแบบที่หนึ่งในช่วงเช้าของวันไหว้พระจันทร์ชาวไทยเชื้อสายจีนจะนำของเซ่นไหว้เจ้าแม่พระจันทร์ที่ศาลเจ้าแล้วกลับมาไหว้พระในบ้าน รูปแบบที่สองจัดโต๊ะไหว้พระจันทร์ในเวลากลางคืนมีการย่อพิธีกรรมการไหว้ให้สั้นลง ปรับเปลี่ยนเวลาไหว้ให้เร็วขึ้นเพราะกลุ่มวัยทำงานต้องตื่นเข้าไปทำงานนอกบ้านเปลี่ยนแปลงสิ่งของที่นำมาไหว้ตามยุคสมัยโดยจะซื้อของเซ่นไหว้ในปริมาณลดลงเพราะสภาพเศรษฐกิจฝืดเคือง อาจกล่าวได้ว่าประเพณีไหว้พระจันทร์ในอำเภอหาดใหญ่สามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางกระแสสังคมเพราะวิถีพลังของชาวไทยเชื้อสายจีนในอำเภอหาดใหญ่ที่ผนึกกำลังกันปรับเปลี่ยนพิธีกรรมให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตในยุคโลกาภิวัตน์

จूरรัตน์ บัวแก้ว(2560)ได้ศึกษาเรื่องพิธีกรรมบูชาเจ้าบ่าวน้อยแห่งเขาควนสูง ตำบลทุ่งใหญ่ อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ผลการศึกษาเพื่อศึกษาพิธีกรรมในการบูชาเจ้าบ่าวน้อยของชุมชนพุดเตาะ ตำบลทุ่งใหญ่ อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มตัวอย่างเป็นชาวพุดเตาะหมู่ที่ 4 และหมู่ที่ 5 มีทั้งผู้อาวุโสและวัยทำงาน ผลการวิจัยพบว่า ในอดีตชาวพุดเตาะมีความเชื่อและความศรัทธาในเจ้าบ่าวน้อยว่าเป็นเทวดาซึ่งถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของหมู่บ้านที่สิงสถิตอยู่ในต้นไม้บนเขาควนสูง ในแต่ละปีชาวพุดเตาะได้จัดพิธีกรรมในการบูชาเจ้าบ่าวน้อย โดยร่วมแรงร่วมใจกันเดินทางขึ้นไปบวงสรวงเจ้าบ่าวน้อยบนเขาควนสูง ด้วยความเชื่อว่าเจ้าบ่าวน้อยสามารถดลบันดาลให้ฝนตกเพื่อสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้กับผลผลิตทางการเกษตรกรรม นอกจากนี้ยังบนบานให้เจ้าบ่าวน้อยคุ้มครองความปลอดภัย ช่วยแก้ไขปัญหาและอุปสรรคต่างๆ เมื่อวันเวลาผ่านไปผู้อาวุโสของหมู่บ้านไร้เรี่ยวแรงในการเดินทางขึ้นเขาควนสูงและบางส่วนถึงแก่กรรม ทำให้ขาดแกนนำในการจัดพิธีกรรมดังกล่าว ประกอบกับสภาวะความทันสมัยที่สอดแทรกเบียดขับวัฒนธรรมท้องถิ่นให้เลือนลางไป คนรุ่นใหม่จึงไม่มีโอกาสได้เห็นพิธีกรรมบูชาเจ้าบ่าวน้อยแบบดั้งเดิม แต่ได้ปรับเปลี่ยนให้เหมาะกับชีวิตประจำวันในยุคโลกาภิวัตน์

อรทัย พรหมเทพ,(2551)ได้ศึกษาเรื่องการเรียนรู้ของผู้แสดงหนังตะลุงเพื่อการดำรงอยู่ของหนังตะลุงในสังคมทันสมัย ผลการศึกษาพบว่า การถ่ายทอดและกระจายความรู้เกี่ยวกับการแสดงหนังตะลุงนั้นเป็นการถ่ายทอดความรู้ไปสู่คนรุ่นต่อไป ซึ่งความรู้ที่ได้ถูกสร้างขึ้นและพร้อมที่จะถ่ายทอดไปสู่บุคคลอื่นนั้นเป็นความรู้ที่มีประโยชน์

ต่อการดำรงชีวิต การถ่ายทอดความรู้นี้อาจจะถ่ายทอดไปยังบุคคลที่อยู่ใกล้ชิดหรือลูกศิษย์ที่มีความสนใจในความรู้ดังกล่าว ความรู้ที่ได้ถูกสร้างขึ้นเกี่ยวกับการแสดงหนังตะลุงนั้นล้วนแล้วแต่เป็นความรู้ที่มีประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต เพราะหากความรู้ใดไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ก็จะถูกปรับเปลี่ยนและสร้างสรรค์ความรู้ใหม่ๆ ขึ้นมาโดยผู้แสดงหนังตะลุงนั่นเอง

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ(Qualitative Research)เป็นการศึกษาเรื่อง ความเชื่อและแรงศรัทธาที่สัมพันธ์ในวิถีชีวิตและการดำรงอยู่ของประเพณีขึ้นถ้าสักการะทวดเขาวังชิง ชุมชนโคกม่วง อำเภอลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลาเพื่อการพัฒนาไปสู่การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งกำหนดวัตถุประสงค์การวิจัยเพื่อศึกษาความเชื่อและแรงศรัทธาที่สัมพันธ์ในวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่มีต่อทวดเขาวังชิงแล้วศึกษาการดำรงอยู่ของประเพณีขึ้นถ้าเขาวังชิงจากอดีตจนถึงปัจจุบันของชุมชนโคกม่วง อำเภอลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลาจากนั้นวิเคราะห์แนวทางสู่การพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมของชุมชนโคกม่วง อำเภอลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา ซึ่งมีขั้นตอนในการดำเนินการวิจัยดังนี้

1.ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ประชาชนที่อาศัยอยู่ชุมชนโคกม่วง อำเภอลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา และกำหนดผู้ให้ข้อมูลหลักแบบเฉพาะเจาะจงไว้ดังนี้

โดยได้กำหนดผู้ให้ข้อมูลหลักกลุ่มที่หนึ่งคือชาวบ้านในชุมชนที่ยังคงอนุรักษ์ประเพณีขึ้นถ้าสักการะทวดเขาวังชิงจำนวน 10 ครอบครัว

ผู้ให้ข้อมูลกลุ่มที่สองจำนวน 6 คนคือผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น วัฒนธรรมและท่องเที่ยวจังหวัดสงขลา เจ้าหน้าที่ภาครัฐที่เกี่ยวข้อง

ผู้ให้ข้อมูลกลุ่มที่สาม จำนวน 5 คน คือนักวิชาการทางด้านวัฒนธรรมและนักวิชาการวัฒนธรรมภาคใต้ เช่น นักวิชาการในสถาบันอุดมศึกษาหรือหน่วยงานอื่นๆที่เกี่ยวข้อง

2.เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ในการศึกษาครั้งนี้ได้กำหนดเครื่องมือในการวิจัยคือ การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม และมีอุปกรณ์บันทึกเสียง สมุดจดบันทึก กล้องถ่ายภาพ

โดยมีวิธีการดำเนินการวิจัยดังนี้ สร้างแนวคำถามในการสัมภาษณ์เชิงลึก สนทนากลุ่ม และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมต่อกลุ่มผู้ให้ข้อมูลโดยเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบเฉพาะเจาะจง

3.การวิเคราะห์ข้อมูลและอภิปรายผลการวิจัย

ทำการเก็บข้อมูลในสนามวิจัยไปจนกว่าข้อมูลจะอิ่มตัวในลักษณะการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยวิธีการ snow ball จากนั้นนำข้อมูลมาจัดหมวดหมู่ แล้วทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยอาศัยการตีความข้อมูลวิจัยแล้วทำการพรรณนาวิเคราะห์ผลการศึกษา จากนั้นทำการตรวจสอบข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าเพื่อความน่าเชื่อถือและประสิทธิภาพของข้อมูล สรุปอภิปรายผลในประเด็นการศึกษาทั้งหมดสรุปผลการศึกษาแล้วทำการอภิปรายผลการศึกษา

บทที่ 4

ผลการวิจัย

เพื่อศึกษาความเชื่อและแรงศรัทธาที่สัมพันธ์ในวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่มีต่อทวดเขาวังซึ่งจากการศึกษาจากหลักฐานเอกสารที่เกี่ยวข้องและการลงพื้นที่ที่สนามพบว่าความเชื่อและแรงศรัทธาของคนในชุมชนที่มีต่อทวดเขาวังซึ่ง เริ่มต้นในทางภูมิศาสตร์ ถ้าเขาวังซึ่งอยู่บนเขาวัง ในเขตพื้นที่ หมู่ที่ 3 ตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลาและอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติเขาวังซึ่ง มีลักษณะเป็นสภาพเป็นหน้าผาสูงชันและบนหน้าผามีช่องทางเป็นโพรงลงไปในถ้ำ การขึ้นไปบนพื้นที่ราบเหนือถ้ำต้องเดินเวียนอ้อมหน้าผาขึ้นไปทางด้านข้าง ในส่วนของสภาพแวดล้อม สมัยก่อนทางขึ้นถ้าเขาวังซึ่งค่อนข้างลำบากต้องไต่เขา อ้อมหน้าผาขึ้นไปก่อนจะขึ้นไปถึงบริเวณที่ราบเหนือหน้าผาจะต้องเดินผ่านแนวป่ามีต้นไม้ปกคลุม จะพบเห็นสัตว์ป่า ค่างดำ ลิงกระโดดไปมาขวกไขว่บนยอดไม้สูง นกป่านานาชนิด ส่งเสียงร้องบินโฉบผ่านไปมา ปัจจุบันไม่มีให้เห็นแล้วเส้นทางก่อนถึงถ้ำ เปลี่ยนสภาพไปเป็นสวนยางพาราสวนผลไม้ที่ชาวบ้านปลูกบางส่วน เมื่อขึ้นไปถึงพื้นที่ราบเหนือหน้าผา สามารถมองเห็นทิวทัศน์ไปในทางทิศเหนือครอบคลุมพื้นที่อำเภอคลองหอยโข่งทั้งหมด มองไปจนสุดสายตาเห็นขอบฟ้า ปัจจุบันบนหน้าผาและถ้ำยังคงอยู่สภาพเดิมป่าไม้แม้อายุเก่าแก่แต่บริเวณที่เป็นอาณาเขตของถ้ำยังคงได้รับการยกเว้นและคงสภาพเดิมอยู่ค่างดำ ลิง นกป่านานาพันธุ์ซึ่งแต่ก่อนมีมากเดี๋ยวนี้หายไปหมดหรืออาจสูญพันธุ์ไปจากเขาวังซึ่งแล้วเพราะจากการไล่ล่าของมนุษย์

การปฏิบัติตามความเชื่อของชุมชน

ในวันแรม 15 ค่ำเดือน 5 ของทุกๆปี เรียกว่า “วันขึ้นถ้ำ” ถือเป็นประเพณีที่ชาวบ้านจะขึ้นไป “บนถ้ำ” เพื่อ “ไหว้ทวด” และทำบุญเลี้ยงพระ เป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา ไม่น้อยกว่าร้อยปี ตามคำบอกเล่าของผู้สูงอายุในหมู่บ้าน ในอดีตทุกๆปี ชาวบ้านในตำบลโคกม่วง ตำบลทุ่งลานและบางส่วนในตำบลข้างเคียง จะขึ้นไปไหว้ทวด ทำบุญ บนถ้ำ ด้วยความเชื่อถือศรัทธาถือเป็นภาระกิจของทุกคนในครอบครัวแต่ละปีจะมีคนขึ้นถ้ำประมาณ 100 -200 คนแต่ในปัจจุบันจำนวนคนที่ขึ้นถ้ำเริ่มลดน้อยถอยลง เยาวชนส่วนใหญ่ไม่ได้ขึ้นถ้ำไปไหว้ทวดแต่กลับสนใจขึ้นไปท่องเที่ยวสนุกสนานเหมือนเที่ยวงานเทศกาลเสียมากกว่า

ความเชื่อของคนในชุมชน

คนในชุมชนมีความเชื่อสืบทอดกันมาไม่น้อยกว่าร้อยปี มีความเชื่อว่า “ถ้าเขาวังซึ่ง” เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นที่สิงสถิตย์ของ “ทวด” คนเฒ่าคนแก่ ได้เล่าตำนานของถ้ำและทวดเขาวังซึ่งเอาไว้อย่างพิสดาร มีทวดหลายองค์ เป็นที่นับถือของชาวบ้าน ตามความเชื่อมาจนถึงทุกวันนี้ เช่น ทวดศรีศรี หลวงพ่อทับ วัดปรางแก้ว นำมาสร้างเป็นพระ “หลวงพ่อร์ศรี” ทวดตาเล่อเท่อ เชื่อกันว่าทวดองค์นี้เป็นเสื้อสมิง ที่มีตะบะแก่กล้า สามารถกลายร่างเป็น คนได้ เวลาผีวู่ว มีควายชาวบ้านหายไป หรือสัตว์เลี้ยงเจ็บป่วย บนบานทวดตาเล่อเท่อให้ช่วยตามหาหรือรักษา วัว

ควายจะได้คืนที่เจ็บป่วยก็จะหายแล้วแก้บนด้วยการจุดบู่หรี ถวายตาเล่อเท่อ จะเป็นบู่หรืออะไรก็ได้แล้วแต่ผู้บนบาน ให้ความเชื่อเหล่านี้ยังสืบทอดต่อทอดตลอดมาจนถึงปัจจุบัน

เรื่องเล่าตำนานเกี่ยวกับ “ถ้ำ” และ “ทวด” เขาวังชิง

คนรุ่นเก่าก่อนได้เล่าว่าสมัยก่อนมีการทำบุญขึ้นถ้ำเขาวังชิงกันแล้วกลางคืนจะมีคณะหนังตะลุงขึ้นไปแสดง ถวายทวด รุ่งขึ้นชาวบ้านจะนำอาหารโดยเฉพาะ “ข้าวหลาม” ขึ้นไปถวายเลี้ยงพระและถวายทวด โดยได้ทำ “หลาทวด” ขึ้นเพื่อบวงของที่ถวายทวด ใครที่ได้บนบานขออะไรเอาไว้กับทวดเขาวังชิงก็จะขึ้นไป “แก้บน” เช่นบนว่าถ้าได้ตามที่ขอจะตั้ง “หัวหมู” หรือ “ไก่ปากทอง” (ไก่ต้มทั้งตัวแล้วเอาแหวนทองสวมจอยปากไก่) แล้วนำขึ้นไปตั้ง ถวายเสร็จพิธีแล้วก็เอาของที่ตั้งนั้นมาแบ่งกันกิน แต่ก่อนที่จะเอา ต้องเอ่ยปากขอทวดก่อน โดยพูดว่า “เดชะถ้ำถ้ำ ลูกหลานขอ” แล้วหยิบเอาได้เลย ส่วนเรื่องราวต่างๆที่เกี่ยวกับถ้ำเขาวังชิงในสมัยก่อนได้มีคนในหมู่บ้านได้ขึ้นไปแสดงหนังตะลุง ถวายทวดบนถ้ำในคืนก่อนวันขึ้นถ้ำเมื่อร้อยกว่าปีมาแล้ว

เรื่องเล่ามีอยู่ว่ามีคนหลงป่าบนภูเขาไปพบเห็น “นางเลือดขาว” อยู่ในถ้ำ นางเป็นผู้หญิงที่สวยงาม มีผิวขาวนวลปลั่ง จึงเรียกว่านางเลือดขาว บางคนเล่าว่านางมีผมหอมด้วย มาภายหลังเมื่อมีเหตุให้นางต้องหนีไปจากถ้ำเขาวังชิง โดยลงเรือหนีไป เนื่องจากเวลานั้น บริเวณที่ใกล้เขาวังชิงมีแม่น้ำลำคลองซึ่งปัจจุบันได้ตื้นเขินไปแล้ว โดยมีร่องรอยเป็นสายเตราะ หรือสายน้ำอยู่ระหว่างซอกเขาบนเขาวังชิงหลายแห่ง เช่นเตราะไขเขียว (เตราะเป็นภาษาถิ่นหมายถึงเป็นร่องลึกยาวระหว่างแนวภูเขา) และอีกเหตุผลหนึ่งที่สนับสนุนบริเวณรอบเขาวังชิงในอดีตบางส่วนเป็นพื้นน้ำ คือมีบริเวณที่ขุดพบหอยหินคือหอยที่กลายเป็นหิน ซึ่งเป็นข่าวขนาดพาดหัวหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นเมื่อหลายปีก่อน ตรงกับสมัยที่พ่อท่านทับเป็นเจ้าอาวาสวัดปรังแก้ว ตำบลทุ่งลาน ตอนนั้นประชาชนหลังไหลขึ้นไปขุดหาหอยหินกันมากมาย ถึงกับไปนอนค้างบนภูเขา ชาวบ้านเชื่อว่าหอยหินเป็นของศักดิ์สิทธิ์ที่ทวดเขาวังชิงมอบให้ เพราะหอยกลายเป็นหินไปอยู่บนภูเขาเป็นเรื่องที่แปลกประหลาดของชาวบ้านทั่วไป แต่สำหรับนักวิทยาศาสตร์ นักธรณีวิทยา ได้อธิบายสาเหตุในอดีตพื้นที่ที่ตรงนี้เคยเป็นทะเลมาก่อนจึงสามารถพบหอยหินได้ในส่วนต่างๆของพื้นที่ในปัจจุบันยังคงมีหอยหินจากเขาวังชิงอยู่ตามบ้านชาวบ้านในตำบลทุ่งลาน ตำบลโคกม่วง หลงเหลืออยู่บ้าง

ในตอนนี้นางเลือดขาวได้ลงเรือหนีไปจากถ้ำเขาวังชิง นางไปหยุดพักที่ทำน้ำแห่งหนึ่ง ต่อมาทำน้ำแห่งนั้นก็เรียกชื่อว่า “ทำนางหอม” ปัจจุบันเข้าใจได้ว่าเป็น บ้านทำนางหอม ในท้องที่ อำเภอดงหลวง จังหวัดสงขลา เมื่อหยุดพักเหนื่อยก็เดินออกสู่ทะเล ต่อมาเรียกเกาะแห่งนั้นว่า เกาะนางคำ และเพี้ยนเป็น “เกาะนางคำ” ในปัจจุบัน หลังจากที่ไม่มีใครทราบข่าวว่า นางเลือดขาวไปอยู่ที่ใด เมื่อตอนที่นางอยู่ที่ถ้ำเขาวังชิง คนที่ได้พบเห็นนางเล่าว่า ในบริเวณที่นางอยู่อาศัยมีต้นหมาก ต้นพลู ต้นอ้อย และมีถั่วขาม เครื่องใช้ต่างๆมากมาย ครั้นพอถึงวันขึ้นแรม 8 ค่ำ 15 ค่ำ เป็นวันพระนางจะทอโหงก (ทอโหงก เป็นเครื่องมือทอผ้าชนิดหนึ่ง) จะมีคนได้ยินเสียงนางทอโหงกในวันพระ เมื่อเดินตามต้นตอของเสียงก็จะหาไม่เจอ คงได้ยินแต่เสียง คนจะพบเห็นนางเลือดขาวก็ต่อเมื่อหลงป่าบนภูเขา นางเลือดขาวก็จะมาปรากฏตัวให้เห็น บอกเส้นทางลงจากภูเขามีผลไม้ให้กินเป็นผู้คอยช่วยเหลือ คนที่หลง

บนเขาวังชิง ต่อมาเมื่อเสียงเล่าลือเกี่ยวกับนางเลือดขาวบนเขาวังชิงแพร่กระจายออกไปทราบถึงผู้มีอำนาจปกครองสมัยนั้นจึงได้ส่งกำลังมาค้นหาจะเอาตัวนางเลือดขาวนางจึงหนีหายไป ไม่ทราบว่าไปอยู่ที่ใด ไม่มีใครพบเจอตัวนาง ไม่มีใครได้ยินเสียงทอโหงกบนเขาวังชิงในวันพระอีกแต่ถ้วยชาม เครื่องใช้ ทรัพย์สินสมบัติยังคงเหลืออยู่บนเขาวังชิงแต่ไม่มีใครหาพบ นอกจากขึ้นไปบนเขาแล้ว หลงปากกล่าวกันว่าถ้ามีบุญก็จะพบต้นหมาก ต้นพลู ต้นอ้อย พบวังน้ำใหญ่ มีต้นชิง ขึ้นอยู่ใกล้วังน้ำ เนื่องจากมีผู้หลงทางไปพบวังน้ำใหญ่และต้นชิง เมื่อกลับลงจากภูเขามาบอกเล่าต่อกันไปจึงเรียกภูเขานี้ว่า “เขาวังชิง” เมื่อนางเลือดขาวได้หนีหายไปแล้วไม่มีใครได้ยินเสียงทอโหงกในวันพระแต่ถ้วยชาม เครื่องใช้ต่างๆ ยังมีอยู่ในถ้ำถึงเวลาชาวบ้านมึนงัน เช่นงานบวช งานแต่ง ก็ไปที่ถ้ำเขาวังชิง อธิษฐานขอยืม เครื่องใช้ ชาวบ้านใช้คำว่า “กาดทวด” แล้วเข้าไปเอาในถ้ำก็จะได้มา เอาไปใช้ได้จริง พอานเข้ามีคนโลภอยากได้ยกยกเอาไว้หรือทำเสียหาย ส่งคืนไม่ครบ ปากถ้ำที่เคยเข้าไปเอาของได้ก็ถูกก้อนหินพังลงมาปิดปากถ้ำไปไม่มีใครเข้าไปได้อีก นอกจากนั้นยังเล่าต่อกันมาว่าในถ้ำที่เรียกว่า “ถ้ำสุวรรณ” มีทรัพย์สินสมบัติมากมายมีสาเกเปื้อทองคำอยู่ด้วย มีเรื่องเล่าอีกว่าพ่อท่าน หรือเจ้าอาวาส วัดม่วงก้อง ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอสะเดา ที่มีเขตติดต่อกับเขาวังชิงด้านทิศใต้ นั่นคือพ่อท่านแก้ว พ่อท่านแก้วมีบุญบารมีสูงท่านขึ้นไปบิณฑบาตบนเขาวังชิง ซึ่งมีแต่ป่าไม่มีคนแต่พ่อท่านแก้วได้ข้าว ปลาอาหารเต็มบาตรกลับมาทุกครั้งพ่อท่านแก้วจึงได้ชักชวนชาวบ้านขึ้นไปสร้างเจดีย์ไว้บนเขาวังชิงทางด้านทิศตะวันออกของบริเวณถ้ำและมีเจดีย์ปรากฏอยู่จนปัจจุบัน

ในถ้ำเขาวังชิงชาวบ้านเชื่อว่าน่าจะเป็นที่เก็บสมบัติของนางเลือดขาวโดยมีอำนาจลึกลับคุ้มครองสมบัติอยู่ มีชาวบ้านบางคนบางกลุ่มเข้าไปโดยนำไฟฉาย เทียนไข หรือได้ เป็นแสงสว่าง ส่องทางเข้าไป มีด้ายสายสิญจน์หรือเชือกผูกไว้ปากถ้ำ แล้วถือปลายเชือกเข้าไปจะได้กลับออกมาได้ถูก เพราะยังไม่ทราบความลับซับซ้อนของถ้ำ ผู้ที่เคยเข้าไปกลับออกมาเล่าว่ายิ่งเข้าถ้ำก็ยิ่งกว้างออกจนไม่กล้าเข้าไป ต้องกลับออกมาในสมัยที่ปฐพีวิทยาสตวรรษยังไม่แพร่หลาย ชาวบ้านเข้าไปในถ้ำเพื่อไปกวาดมูลค้างคาวมาทำเป็นปุ๋ยใส่นาข้าว ปรากฏว่ามีผู้พบพระพุทธรูป พระเครื่อง ปะปนออกมากับมูลค้างคาว พระพุทธรูปบางองค์หน้าตักกว้างประมาณ 3 นิ้วและพระองค์เล็ก ลักษณะแตกต่างกันไป พระครูวีระเมธคุณ เจ้าอาวาสวัดปลักคล้า บอกว่าพระที่พบคราวนั้นส่วนใหญ่เป็นพระซุ้มกอ ที่ว่าเป็นเนื้อสัมฤทธิ์น่าจะเป็นเนื้อชินมากกว่ายังไม่สามารถหาคำตอบได้ว่า พระเหล่านั้นเข้าไปอยู่ในถ้ำได้อย่างไร นอกจากนั้นมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับทวดเพิ่มเติมว่าในสมัยก่อนวัดปรางแก้วซึ่งมีพ่อท่านทับเป็นเจ้าอาวาสท่านไม่อยู่ไปอินเดีย ผู้ใหญ่และชาวบ้านอีกคนหนึ่งนำหอยหินที่ขุดได้จากเขาวังชิงมาปลูกเสก ปรากฏว่าชาวบ้านที่ทำพิธีปลูกเสกหอยหินมีอาการตัวสั่น พับๆขึ้นมา ชาวบ้านเรียกอาการนี้ว่า “จับปลง” ชาวบ้านคนนั้นเมื่อจับปลงแล้วก็พูดจาโผงผาง เออะอะโว้ยวาย เปลี่ยนเป็นคนละคน ปรากฏว่า “ทวดตาเล่อเท่อ” เป็นทวด

“ทวดตาเล่อเท่อ” ในความเชื่อของคนในชุมชนอำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา มีความเชื่อว่าทวดองค์นี้เป็นเสื้อสมิงที่มีตะบะแก่กล้าสามารถกลายร่างเป็นคนได้หรือบางคนเชื่อว่าผู้ชายสมัยโบราณชอบไม่สวมเสื้อ เวลา มีวัวควายหรือสัตว์เลี้ยงหายไปหรือเจ็บป่วย ถ้าชาวบ้านบนบานทวดตาเล่อเท่อให้ช่วยตามหาวัวควายหรือสัตว์เลี้ยง ก็จะได้คืน สัตว์เลี้ยงที่เจ็บป่วยก็จะหายดีจากอาการป่วย ในการบนบานทวดตาเล่อเท่อเมื่อได้ความสำเร็จดังหวัง

ชาวบ้านจะแก้บนด้วยการจุดยาสูบ(ห่อด้วยใบคง) หรือจะเป็นยาสูบอะไรก็ได้แล้วแต่ผู้บนบานได้บนบานไว้ ถวายให้ตาเล่อเท่อได้สูบ

ภาพรูปปั้นทวดตาเล่อเท่อ ประดิษฐาน ณ วัดปรางแก้ว อำเภอลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา

ที่มานันทิกภาพโดยผู้วิจัย

ความเชื่อเหล่านี้ได้มีสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน สอดคล้องต่อคำให้สัมภาษณ์เชิงลึกดังนี้

“ทวดมีหลายองค์ที่จำได้ก็มีอยู่องค์เดียว เค้าเรียกตาเล่อเท่อ เหมือนของหายเล็กน้อยๆ เช่นว่าซื้อรถถึง กุญแจหาย วัวควายสัตว์เลี้ยงหาไม่พบถึงบนบานว่าให้หาให้พบจะจุดประทัดหรือว่าทำอะไรเล็กน้อยๆ ทำต้มลูกใหญ่ถวายแก้บน มันก็มีมาเรื่อยๆ การแก้บนอะไรก็ได้ เพียงแต่ว่าต้มมันทำง่ายเอาไปมาสะดวกเขาก็กินกัน ตาเล่อเท่อคือทวดที่คนรู้จักมากที่สุด เวลาบนตาเล่อเท่อเขาชอบบนถวายยาสูบ เพราะแกชอบ ยาเส้น มวนใหญ่ๆ”

จากคำให้สัมภาษณ์ ชาวบ้านในพื้นที่ เพศชายวัย 79 ปี

“แต่ก่อนมีพระสงฆ์มาปฏิบัติธรรม ปักกรดไว้ตอนนี้ก็มีครีบบาอยู่บนลานบนถ้ำที่น่าทึ่งคือตัวยา ชื่อพรหมสิทธิศรีแต่ก่อนเขาเล่าผมมา ผมเอาไปลองกับหมาที่ลูกยา พอมันถูกยาก็มันจะวิ่ง ผมเอายาให้กินมันจะอ้วกออกมาแล้วก็หายเลยแต่กับคนผมยังไม่เคยเห็นคนแต่แรกเหมือนเขาบนตาเล่อเท่อเขาจะตั้งบู่หรือไว้มวนนิ่งไว้แก้บน”

จากคำให้สัมภาษณ์ ผู้นำชุมชนในพื้นที่ เพศชายวัย 40 ปี

“ที่ได้รู้ตอนปู่เด็กๆ เพราะมีปู่ถึงกับพี่ของปู่ พอถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 5 เขาก็ไปกันถึงปู่ก็ตามไปแบบไม่รู้เรื่องอะไร คิดแต่จะไปสนุกอย่างเดียว พอขึ้นไปข้างบน ถึงแล้วจะเป็นพื้นที่ที่สบายมากเลยบนเขานั้นเค้าจะทำพิธีกันบนนั้น เค้ามีหลาหรือศาลา ใช้ไม้ดัดๆ เรียงกันเสร็จ ใช้ของที่พาไปไปตั้งไว้เป็นแถวถึงก็เช่นไหว้กัน ใครพาอะไรก็ได้ทั้งนั้น ถึงก็มีคนแก่ๆ ที่เขาทำพิธีพอเสร็จแล้วเค้าก็เอาของมากินกันตรงนั้น เสร็จแล้วก็ลงมาสมัยนั้นมีคนประมาณ 30 คน ส่วนมากคนแก่ๆ คนหนุ่มสาวก็มี”

จากคำให้สัมภาษณ์ ชาวบ้านในพื้นที่ เพศชายวัย 79 ปี

“วันสุดท้ายของเดือน 5 เขาเรียกวันดับ เขามีกำหนดเวลาขึ้นเขาขึ้นตอน 8 – 9 โมงเช้า ลงมาตอนเที่ยง ยังพระขึ้นไปกัน สุดแต่ใครสมัครใจไปได้มีทั้งผู้ใหญ่ทั้งเด็ก เขาทำข้าวหลามไปกินกัน พอแค้นหัวหมูพาไก่ไปแค้น เขาทำข้าวหลามกันทุกปีตั้งแต่ไหนแต่ไร พาข้างพาแกงเหมือนไปวัดนี้แหละ สมัยก่อนมีคนกลางทางไว้ก่อนอีขึ้นเขา 4-5 วัน ทำทางขึ้นไว้ พอขึ้นไปบนเขามีที่โล่งเขาถางป่าเตียน ปูสาดนั่งกัน ตอนนีเขาสรางศาลาไว้แล้ว เอาไว้วางของแค้นบนทวด ยังทวดตาเล่อเท่อ เป็นคนชายแก่ ที่วัดปรางแก้วมีรูปปั้นอยู่เป็นสังคตีสีที่คนไปบนแล้วขึ้นเขาไปแค้น แต่ก่อนที่เขาแค้นบนหัวหมูที่เขาเอาไปเช่นไหว้ข้างแกงขนมหวาน ขนมเปีย ปัจจุบันคนมาแค้นซะมากเป็นความเชื่อ เหมือนบนไหนก็ได้ นั้น ของบน มีหัวหมู ไก่ ข้าวแกง หมนโค ข้าวเหนียว น้ำ เหล้า ยาสูบ ยาเส้น ไหว้บนทวดปัจจุบันมีคนนำโนราห์มาแสดงแค้นกัน”

ในปัจจุบันชาวบ้านในชุมชนยังมีความเชื่อและมีความศรัทธาต่อทวดตาเล่อเท่อรวมไปถึงทวดองค์อื่นๆ ที่มีการนับถือกันภายในชุมชนประกอบกับมีประเพณีประจำหมู่บ้านที่สืบสานประเพณีมาช้านานตั้งแต่สมัยโบราณมาจนถึงทุกวันนี้ภายในชุมชนนั้นคือประเพณีขึ้นถ้ำสักการะทวดเขาวังชิงซึ่งเขาวังชิงเป็นภูเขาที่อยู่ในหมู่บ้านเป็นภูเขาที่มีความอุดมสมบูรณ์และมีทิวทัศน์ที่สวยงามในความเชื่อของชาวบ้านคือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนเป็นแหล่งอาหารและแหล่งยาสมุนไพรที่ใช้กันมาตั้งแต่สมัยโบราณมาจนถึงปัจจุบัน ในเวลาปัจจุบันมีการสืบสานประเพณีขึ้นถ้ำสักการะทวดเขาวังชิงก็ยังคงอยู่ในช่วงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 5 ของทุกๆ ปีตามความเชื่อและศรัทธาของชาวบ้านในชุมชนรวมไปถึงบุคคลภายนอกที่เข้ามาบนบานศาลกล่าวเมื่อตนประสบความสำเร็จก็จะมาขึ้นเขาถวายตามสิ่งที่ตนเองได้บนบานเอาไว้แก่ทวดทุกองค์รวมไปถึงทวดเล่อเท่อด้วยมีการแค้นด้วยการจุดประทัดถวายของคาวหวานรวมไปถึงการนำโนราห์มาแสดงบนพื้นที่เขาวังชิงที่ในอดีตคือพื้นที่ที่มีถ้ำและลานกว้างๆ สำหรับพระธุดงค์มาปักกรดในการปฏิบัติธรรมและมีการสร้างหลาหรือศาลาและนำพระพุทธรูปและรูปปั้นทวดองค์ต่างๆ มาไว้บนพื้นที่ด้านบนของเขาวังชิงให้ชาวบ้านได้ขึ้นเขาวังชิงในการไปสักการะและแค้นในทุกๆ ปี

ภาพรูปพระพุทธรูปบนลานหน้าถ้ำเขาวังชิง
ที่มานันทิกภาพโดยผู้วิจัย

ภาพรูปปั้นทวดสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ รวมไปถึงทวดตาเล่อเท่อ บนลานหน้าถ้ำเขาวังชิง
ที่มานันทิกภาพโดยผู้วิจัย

ทวดเขาวังชิงมาเข้าทรงคือทวดตาเล่อเท่อในร่างทรงบอกว่าบนเขาวังชิงมีทวดสิ่งสถิตย์อยู่หลายองค์ มีทวดศรีมี ทวดยายคำจันทร์ ทวดพับแพว ทวดพับแพวนี่สิ่งสถิตย์ที่เขาวังชิงบ้างที่เขาแก้วบ้าง ไปๆมาๆและมีทวดเพชร อีกองค์หนึ่ง ซึ่งอาจเป็นทวดที่ขึ้นน้อยใจ ในคราวที่ชาวบ้านขึ้นไปขุดหาหอยหินบนเขาวังชิงและนำคณะ หนึ่งตระกูลแสดงขึ้นไปแสดงถวายทวด ตอนหนึ่งตระกูลออกอุบายหน้าท ก่ล่าวกลอนไหว้ทวดไม่ได้ออกชื่อทวดเพชร หนึ่งตระกูลแสดงไปสักพักโรงหนังก็พังครืนลงมาแต่ไม่มีใครได้รับอันตราย ต่อมาภายหลังทวดเพชรมาประทับในร่างทรง บอกว่าโรงหนังตระกูลพังในคืนนั้นเป็นฝีมือทวดเพชรเองแกล้งขึ้นไปกระทุ้งให้โรงหนังตระกูลพังเป็นการสั่งสอนโทษฐานที่ไม่เอ่ยถึงทวดเพชร

ทวดแต่ละองค์จะมีนิสัยและฤทธาภาพไม่เหมือนกันโดยเฉพาะทวดศรีมีเมื่อพ่อท่านทับกลับมาจากอินเดียทราบเรื่องทวดเขาวังชิงมาประทับทรงก็ได้จัดพิธีเชิญทวดมาประทับทรง ทวดศรีมีในร่างทรงเล่าประวัติความเป็นมาของทวดและเรื่องพิศดารต่างๆเกี่ยวกับเขาวังชิงมากมาย ทวดองค์อื่นๆก็เช่นเดียวกัน

2.การดำรงอยู่ของประเพณีขึ้นถ้ำเขาวังชิงจากอดีตจนถึงปัจจุบันของชุมชนโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา จากการศึกษาพบว่าในอดีตมีการสืบสานความรู้เรื่องประเพณีขึ้นถ้ำเขาวังชิงจากการเล่าให้ฟังจากรุ่นสู่รุ่นในลักษณะของการบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับเขาไว้ในเชิงเป็นกลอนโนราห์ใช้ในการขอบนบานต่อทวดเขาวังชิง จากคำให้สัมภาษณ์ของคนในพื้นที่ดังนี้

“คนสมัยแต่แรกการบันทึกเรื่องราวเขาวังชิงเป็นกลอนเป็นกลอนมาจากโนราห์ที่เล่นแต่แรกเขากาดทวด”
 ๆและมีการปฏิบัติตามประเพณีร่วมกันภายในชุมชน ผู้คนในอดีตมีการสืบสานประเพณีขึ้นถ้ำเขาวังชิงโดยการปฏิบัติขึ้นเขาตามประเพณีทุกๆปีและได้ให้ลูกหลานเด็กเล็กแดงได้เห็นผู้ใหญ่ปฏิบัติก็เกิดความสนใจที่อยากจะขึ้นไปบนเขาวังชิงตามสันที่มีประเพณีดังกล่าวจนเติบโตขึ้นถึงรู้เรื่องราวเกี่ยวกับเขาวังชิงและเกิดความศรัทธาด้วยตนเองและปฏิบัติสืบต่อกันมาโดยมัวตฤประสงค์ต้องการไปไหว้ทวดซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ที่คนนับถือและปฏิบัติต่อพระสงฆ์สายวัดป่าที่มารุดงค์ในพื้นที่ด้วย จากคำให้สัมภาษณ์ของคนในพื้นที่ดังนี้

“คนสมัยก่อนเขาไปกันทุกปีไม่มีขาดไปไหว้ทวด ต้องการขอสิริมงคล หรือยกตัวอย่าง เช่นว่า ของหายที่บ้านหากหาไม่พบ ถึงกักาดทวด ถ้าพบก็จะจุดลูกทัดคนมีความเชื่อเพราะว่ามันเป็นมาเรื่อยๆ พอของหายหาไม่เจอ ก็มีการเซ่นไหว้ เช่นตั้งหัวหมูสังเวยเป็นเครื่องเซ่นถวาย

จากคำให้สัมภาษณ์ ชาวบ้านในพื้นที่ เพศ ชายวัย 78 ปี

ในความเชื่อที่มีต่อประเพณีขึ้นเขาสักการะทวดเขาวังชิงนั้นบุคคลดังกล่าวต้องเป็นบุคคลที่ดีและมีคุณธรรมจริยธรรมควบคู่กับใช้ชีวิตประจำวันไปด้วยสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะคุ้มครองและช่วยเหลือตามที่ขอ สะท้อนจากคำให้สัมภาษณ์ของคนในพื้นที่ดังนี้

“เมื่อเราศรัทธาสักดิ์สิทธิ์แล้ว เราต้องปฏิบัติตัวให้อยู่ในศีลธรรมก็ส่วนหนึ่งนะเพราะว่าถ้าคุณทำไม่ดีไม่มีอะไรหรอกที่จะคุ้มครองคุณ”

จากคำให้สัมภาษณ์ ชาวบ้านในพื้นที่ เพศชายวัย 45 ปี

ในปัจจุบันความรู้เรื่องเกี่ยวกับประเพณีประเพณีขึ้นถ้าเขาวังชิงชุมชนโคกม่วง อำเภอลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา ของคนรุ่นใหม่ในชุมชนยังคงมีอยู่และได้รับรู้มาจากเรื่องเล่าจากคนในครอบครัวและคนในชุมชนและจากการที่ตาม ขึ้นไปในวันประเพณีส่วนใหญ่ต้องการร่วมกิจกรรมภายในครอบครัวและได้ขึ้นไปชมทิวทัศน์ที่สวยงามสัมผัส ธรรมชาติจากของเขาวังชิง สะท้อนจากคำให้สัมภาษณ์ของคนในพื้นที่ดังนี้

“ตั้งแต่เด็กๆ จำไม่ได้นะว่าอายุเท่าไร ตั้งแต่ประถมเลยก็เห็นแม่บนหัวหมอบทวดเขาวังชิงเรื่องขอให้ หางานได้ เรื่องขอให้หายไข้ เรื่องของหายหาให้เจอเวลาวันที่จัดประเพณีขึ้นถ้าเพราะเค้าจะเป็นสถานที่ ที่ท่องเที่ยว เราก็อยากไปเที่ยวชมวิวยามเช้าสำหรับหนูจะเป็นที่พึ่งทางใจมากกว่าเวลาที่เรายากได้อะไร เราก็ไป บนดีกว่าแล้วถ้าเราได้บนของที่อยูใกล้ตัวเราแบบนี้เราก็จะอุ่นใจ และคิดว่ามันเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในหมู่บ้าน ได้นะ คนที่เชื่อเหมือนกันพอไปเนี่ยมันก็สร้างความสามัคคีได้เหมือนการที่เราเชื่ออะไรสักอย่างเหมือนกันทำให้เรา มองว่าเราเป็นพวกเดียวกัน

จากคำให้สัมภาษณ์ ชาวบ้านในพื้นที่ เพศหญิงวัย 30 ปี

ประเพณีประเพณีขึ้นถ้าเขาวังชิง แสดงให้เห็นถึงประเพณีนี้สามารถเป็นศูนย์รวมจิตใจแก่คนในชุมชนและ เสริมสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในชุมชนทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งและสืบสานความเชื่อที่มีต่อประเพณี ประเพณีขึ้นถ้าเขาวังชิงต่อไป

3.วิเคราะห์แนวทางสู่การพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมของชุมชนโคกม่วง อำเภอลองหอย โข่ง จังหวัดสงขลาจากการศึกษาพบว่าประเพณีขึ้นถ้าสักการะเขาวังชิงเป็นประเพณีที่เกิดขึ้นในชุมชน

ในด้านลักษณะภูมิประเทศของตำบลโคกม่วง อำเภอลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ ราบลูกคลื่นลอนลาดเนินเขาที่ลาดเชิงเขาและพื้นที่ราบลุ่มที่เกิดจากการทับถมของตะกอนจากลำน้ำต่างๆความ ลาดชันของพื้นที่มากกว่า 35 เปอร์เซ็นต์ แหล่งน้ำที่ใช้ในการเกษตรมาจากแหล่งน้ำธรรมชาติ คลองสายต่างๆรวมทั้ง คลองส่งน้ำชลประทาน โดยส่งอ่างเก็บน้ำคลองจำไหรและอ่างเก็บน้ำคลองหลาในฤดูร้อนเก็บกักน้ำได้น้อยส่วนใน ฤดูฝนน้ำหลากและไหลออกจากพื้นที่ไม่ทันทำให้เกิดน้ำท่วมไร่นาได้ง่าย ในด้านภูมิอากาศตำบลโคกม่วงตั้งอยู่ ภายใต้อิทธิพลของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือมี 2 ฤดู คือฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือน กุมภาพันธ์ ถึงเดือนพฤษภาคม ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่เดือนสิงหาคมถึงเดือนธันวาคม ในส่วนของทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรดินโดยทั่วไปเป็นดินร่วนสำหรับการทำไร่ ปลูกพืชไร่ ไม้ผล ยางพารา พืชหญ้าเลี้ยงสัตว์ เป็นพื้นที่ป่าไม้ บางส่วนที่เหลือส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ลาดชันบริเวณไหล่เขาวังชิง ทรัพยากรที่สำคัญคือแหล่งน้ำผิวดิน ได้แก่ คลองทราย คลองจำไหร คลองโคกเหวียง นอกจากนี้ตำบลโคกม่วงยังมีอ่างเก็บน้ำพรุล้อมช้าง ที่สามารถเก็บน้ำฝนที่ไหลมาจาก เขาวังชิง กักเก็บน้ำที่เทศบาลตำบลโคกม่วง ผลิตน้ำประปาใช้ประโยชน์ทั้ง 3 หมู่บ้านได้แก่บ้านโคกเหวียง หมู่ที่ 1 บ้านโคกสักตก หมู่ที่ 3 บ้านปลักคล้าบางส่วน หมู่ที่ 4 บริเวณไหล่เขาวังชิงที่มีถ้ำจันดีและถ้ำสุวรรณจากการศึกษา พบว่าพื้นที่ดังกล่าวมีการเข้ามาของหน่วยงานราชการแล้วบางส่วนได้ทำแผนที่ท่องเที่ยวชุมชนและเส้นทาง

จักรยานท่องเที่ยวธรรมชาติ ซึ่งจากการศึกษาพบว่าคนในชุมชนมีความเล็งเห็นถึงความสำคัญของประเพณีขึ้นถ้ำสักการะทวดเขาวังชิงและมีความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์และปัจจุบันได้มีบุคคลภายนอกได้เข้ามาร่วมในพิธีในการ बनบานศาลกล่าแล้วพอได้ตั้งใจปราณาก็กลับมาแก้บนต่อทวดบนเขาวังชิงจึงเหมาะที่จะพัฒนาเป็นเส้นทางการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมด้วย วิเคราะห์แนวทางสู่การพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมของชุมชนโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลาจากการศึกษาพบว่าประเพณีขึ้นถ้ำสักการะเขาวังชิงเป็นประเพณีที่เกิดขึ้นในชุมชน

บทที่ 5

สรุปผลและอภิปรายผล

จากการศึกษาเรื่องความเชื่อและแรงศรัทธาที่สัมพันธ์ในวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่มีต่อทวดเขาวังชิงและการดำรงอยู่ของประเพณีขึ้นถ้ำเขาวังชิงจากอดีตจนถึงปัจจุบันของชุมชนโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง นำไปสู่การวิเคราะห์แนวทางสู่การพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมของชุมชนโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลาผลสรุปของการศึกษาได้ดังนี้

ความเชื่อของคนในชุมชน

คนในชุมชนมีความเชื่อสืบทอดกันมาไม่น้อยกว่าร้อยปี มีความเชื่อว่า “ถ้ำเขาวังชิง” เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นที่สิงสถิตย์ของ “ทวด” คนเฒ่าคนแก่ ได้เล่าตำนานของถ้ำและทวดเขาวังชิงเอาไว้อย่างพิสดาร มีทวดหลายองค์ เป็นที่นับถือของชาวบ้าน ตามความเชื่อมาจนถึงทุกวันนี้ เช่น ทวดศรีศรี หลวงพ่อทาบ วัดปรางแก้ว นำมาสร้างเป็นพระ “หลวงพ่อร์ศรี” ทวดตาเล่อเท่อ เชื่อกันว่าทวดองค์นี้เป็นเสื้อสมิง ที่มีตะบะแก่กล้า สามารถกลายร่างเป็น คนได้ เวลาที่มีวุ่นวายชาวบ้านหายไป หรือสัตว์เลี้ยงเจ็บป่วย บันบานทวดตาเล่อเท่อให้ช่วยตามหาหรือรักษา วัวควายจะได้คืนที่เจ็บป่วยก็จะหายแล้วแก้บนด้วยการจุดบู่หรี่ ถวายตาเล่อเท่อ จะเป็นบู่หรี่อะไรก็ได้แล้วแต่ผู้บันบานไว้ความเชื่อเหล่านี้ยังสืบทอดต่อกทอดตลอดมาจนถึงปัจจุบันเรื่องเล่าตำนานเกี่ยวกับ “ถ้ำ” และ “ทวด” เขาวังชิง คนรุ่นเก่าก่อนได้เล่าว่าสมัยก่อนมีการทำบุญขึ้นถ้ำเขาวังชิงกันแล้วกลางคืนจะมีคณะหนังตะลุงขึ้นไปแสดงถวายทวด รุ่งขึ้นชาวบ้านจะนำอาหารโดยเฉพาะ “ข้าวหลาม” ขึ้นไปถวายเลี้ยงพระและถวายทวด โดยได้ทำ “หลาทวด” ขึ้นเพื่อวางของที่ถวายทวด ใครที่ได้บันบานขออะไรเอาไว้กับทวดเขาวังชิงก็จะขึ้นไป “แก้บน” เช่นบนว่าถ้าได้ตามที่ขอจะตั้ง “หัวหมู” หรือ “ไก่ปากทอง” (ไก่ต้มทั้งตัวแล้วเอาแหวนทองสวมจอยปากไก่) แล้วนำขึ้นไปตั้งถวายเสร็จพิธีแล้วก็เอาของที่ตั้งนั้นมาแบ่งกันกิน แต่ก่อนที่จะเอา ต้องเอ่ยปากขอทวดก่อน โดยพูดว่า “เดนาถาถ้ำลูกหลานขอ” แล้วหยิบเอาได้เลย ส่วนเรื่องราวต่างๆที่เกี่ยวกับถ้ำเขาวังชิงในสมัยก่อนได้มีคนในหมู่บ้านได้ขึ้นไปแสดงหนังตะลุง ถวายทวดบนถ้ำในคืนก่อนวันขึ้นถ้ำเมื่อร้อยกว่าปีมาแล้วสอดคล้องกับการศึกษาเรื่องพิธีกรรมบูชาเจ้าบ่าวน้อยแห่งเขาควนสูง ตำบลทุ่งใหญ่ อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ของจรัสรัตน์ บัวแก้ว (2560) ผลการวิจัยพบว่าในอดีตชาวพรุเตาะมีความเชื่อและความศรัทธาในเจ้าบ่าวน้อยว่าคือเทวดาซึ่งถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของหมู่บ้านสิงสถิตย์บนเขาควนสูง ด้วยความเชื่อที่เจ้าบ่าวน้อยสามารถบันดาลให้ฝนตกเพื่อสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้กับผลิตผลทางการเกษตรกรรมนอกจากนี้ยังบันบานให้เจ้าบ่าวน้อยคุ้มครองความปลอดภัยและสอดคล้องกับการศึกษาของสอดคล้องกับการศึกษาของพระวิศิษฐ์ สุมโน (2556) ที่ได้ศึกษาวิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษาคุณค่าความเชื่อในพิธีกรรมบูชาปู่ตา ของชาวบ้านหนองแวกโสก ตำบลหนองแวกโสกพระ อำเภอพล จังหวัดขอนแก่น ผลการวิจัยพบว่าชาวอีสานต้องพึ่งพาป่าไม้และธรรมชาติเพื่อการดำรงชีวิต โดยการทำ

เกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก ทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ บางปีสภาพดินฟ้าอากาศไม่เอื้ออำนวยต่อการเพาะปลูกจึงมีการเช่นสรวงอ้อนวอนป้องกันรักษาให้เกิดความปลอดภัยขอโชคลาภหรือสิ่งที่ตนเองอยากได้ เพ

การดำรงอยู่ของประเพณีขึ้นถ้าเขาวังชิงจากอดีตจนถึงปัจจุบันของชุมชนโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา จากการศึกษาพบว่าในอดีตมีการสืบสานความรู้เรื่องประเพณีขึ้นถ้าเขาวังชิงจากการเล่าให้ฟังจากรุ่นสู่รุ่นในลักษณะของการบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับเขาไว้ในเชิงเป็นกลอนโนราห์ใช้ในการขอบนบานต่อทวดเขาวังชิง และในปัจจุบันชาวบ้านในชุมชนยังมีความเชื่อและมีความศรัทธาต่อทวดที่มีการนับถือกันภายในชุมชน ประกอบกับมีประเพณีประจำหมู่บ้านที่สืบสานประเพณีมาช้านานตั้งแต่สมัยโบราณมาจนถึงทุกวันนี้ภายในชุมชนนั้นคือประเพณีขึ้นถ้าสักการะทวดเขาวังชิงซึ่งเขาวังชิงเป็นภูเขาคู่ที่อยู่ในหมู่บ้านเป็นภูเขาที่มีความอุดมสมบูรณ์และมีทิวทัศน์ที่สวยงามในความเชื่อของชาวบ้านคือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนเป็นแหล่งอาหารและแหล่งยาสมุนไพรที่ใช้กันมาตั้งแต่สมัยโบราณมาจนถึงปัจจุบัน ในความเชื่อที่มีต่อประเพณีขึ้นเขาสักการะทวดเขาวังชิงนั้นบุคคลดังกล่าวต้องเป็นบุคคลที่ดีและมีคุณธรรมจริยธรรมควบคู่กับใช้ชีวิตประจำวันไปด้วยสิ่งที่ดีจะคุ้มครองและช่วยเหลือตามที่ขอ การดำรงอยู่ของประเพณีขึ้นถ้าเขาวังชิงจากอดีตจนถึงปัจจุบันของชุมชนโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา จากการศึกษาพบว่าในอดีตมีการสืบสานความรู้เรื่องประเพณีขึ้นถ้าเขาวังชิงจากการเล่าให้ฟังจากรุ่นสู่รุ่นในลักษณะของการบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับเขาไว้ในเชิงเป็นกลอนโนราห์ใช้ในการขอบนบานต่อทวดเขาวังชิง สอดคล้องกับการศึกษาของอรทัย พรหมเทพ ในเรื่องการเรียนรู้ของผู้แสดงหนังตะลุงเพื่อการดำรงอยู่ของหนังตะลุงในสังคมทันสมัยการช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างรุ่นพี่ รุ่นน้อง ซึ่งเมื่อผู้แสดงหนังตะลุงที่ได้รับการติดต่อกัน เข้ามาแต่ตนติดงานอื่น ก็จะแนะนำต่อไปให้กับรุ่นน้องในเครือข่ายเดียวกัน ซึ่งในเครือข่ายเดียวกันนั้นอาจจะรวม กลุ่มกันย่อย ๆ ไปทุกๆ คณะ เพราะฉะนั้นเพื่อน ๆ รวมเครือข่ายก็จะได้รับงานแสดงด้วย ก็จะอยู่รอดได้ในสังคม ทันสมัยนี้ นอกจากนี้ในการแสดงหนังตะลุง คณะหนังตะลุงแต่ละคณะก็อาจจะมีเอกลักษณ์โดดเด่นเป็นของตนเอง บางคณะอาจจะมีมุขตลก เป็นแบบฉบับของตนเอง หรืออาจจะมีการเล่นเพลงซึ่งเป็นเอกลักษณ์ประจำตัว แต่ทั้งนี้ในการอยู่ร่วมกันในสังคม ก็ต้องมีการเอื้อเฟื้อ แบ่งปันเทคนิคในการทำมาหากินร่วมกันบ้าง ซึ่งอาจจะ มีหนังตะลุงบางคณะขอยืมมุขตลกไปใช้ในการแสดงหรือบทเพลงบางเพลงไปประกอบการแสดง ก็จะมีการ แบ่งปันกันไป นอกจากการช่วยเหลือกันระหว่างผู้แสดงหนังตะลุงด้วยกันเองแล้ว การช่วยเหลือ ส่งเสริม สนับสนุนกันของญาติพี่น้อง หรือเพื่อนฝูงที่มีได้เป็นเพื่อนร่วมอาชีพ ก็เป็นส่วนสำคัญต่อการดำรงอยู่ของ หนังตะลุงในสังคมทันสมัย ผู้แสดงหนังตะลุงต้องเรียนรู้ที่จะหาเครือข่ายเพื่อไปแสดงยังสถานที่ต่าง ๆ เพราะ ฉะนั้นการเป็นผู้แสดงหนังตะลุงจึงต้องเป็นผู้ที่เข้าสังคม

บรรณานุกรม

- เดือน คำดี. 2545. ศาสนศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 2. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์: กรุงเทพฯ.
- คณาจารย์ ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547. สังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ประเวศ วะสี. (2550). การจัดการความรู้: กระบวนการปลดปล่อยมนุษย์สู่ศักยภาพและความสุข. (2). กรุงเทพมหานคร. กรีน-ปัญญาญาณ
- พระวิศิษฐ์ สุมน (แทบทาม). 2556. การศึกษาคุณค่าความเชื่อในพิธีกรรมการบูชาปู่ตา ของชาวบ้านหนองแขวงโสภพระ และชาวบ้านหนองแขวงโคตร ตำบลหนองแขวงโสภพระ อำเภอลพ จังหวัดขอนแก่น. พุทธศาสนมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- วัฒนา สุกันต์ลี. 2548. โลกาภิวัตน์ = Globalization. กรุงเทพมหานคร. สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ทศไท พลมณี. . ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนต่อปราสาทวัดพู แขวงจำปาสัก สปป.ลาว. วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 9 (1). 2560: 22-44
- สมจิตร อินทมน. 2553. ทวด: ลมหายใจแห่งการดำรงอยู่ในกระแสความทันสมัย. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนามนุษย์และสังคม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
- จूरรัตน์ บัวแก้ว. (2560). การดำรงอยู่ของประเพณีไหว้พระจันทร์ในอำเภอลาดใหญ่ จังหวัดสงขลา. วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่. 9(2). ก.ค.-ธ.ค. 60: 283-300
- จूरรัตน์ บัวแก้ว. (2560). พิธีกรรมบูชาเจ้าบ้านน้อยแห่งเขาควนสูง ตำบลทุ่งใหญ่ อำเภอลาดใหญ่ จังหวัดสงขลา. วารสารวิทยบริการ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. 28(2). ก.ค. -ธ.ค. 60: 208 - 217
- อรทัย พรหมเทพ. 2551. การเรียนรู้ของผู้แสดงหนังตะลุงเพื่อการดำรงอยู่ของหนังตะลุงในสังคมทันสมัย. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนามนุษย์และสังคม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
- ศักดิ์ชาย คุณเมือง. 2546. วิถีชุมชนพื้นที่สูง : กรณีศึกษา ชุมชนบ้านลาดค่าง ตำบลลาดค่าง อำเภอกงเรือ จังหวัดเลย. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขา ไทยศึกษาเพื่อการพัฒนา สถาบันราชภัฏเลย

วัชรวร วงศ์กันหา,2555.ศาสนาชาวบ้าน:ภูมิปัญญาด้านการผสมผสานความเชื่อในฮีตสิบสองต่อกการสร้างความมั่นคงทางสังคมวัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคาม. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต- สาขาวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

ยศ สันติสมบัติ.(2548).มนุษย์กับวัฒนธรรม.กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ถาวร คำพิระ,2546.การเปลี่ยนแปลงและกระบวนการปรับตัวทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม:กรณีศึกษาบ้านแก่งไฮ ตำบลหนองบัว อำเภอกุเรื่อ จังหวัดเลย.ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา สถาบันราชภัฏเลย

ทะเบียน ภูมิประเสริฐ,2552.ความศรัทธาและการปฏิบัติทางพุทธศาสนาของสามเณรผู้ศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในสำนักเรียนวัดหนองกุ้ง จังหวัดขอนแก่น.ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ดาราวัลย์ แต่สุจิ,2550.กลยุทธ์ทางการตลาดกับหลักความเชื่อทางศาสนา กรณีศึกษาร้านศูนย์ส่งเสริมพระพุทธศาสนา อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย.รายงานการวิจัย สาขาบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย

ชีวิน เปสตันยี,2554.การอนุรักษ์และพัฒนาหอแจกอีสานโดยชุมชนมีส่วนร่วม.ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวัฒนธรรมวิทยา ภาควิชา,2553.พิธีสู่ขวัญ:การอนุรักษ์และสืบสานพิธีกรรมจรรโลงใจของคนในสังคมอีสาน.ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม